

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HABERLER

2019-2020 / Sayı: 45

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HABERLER

2019-2020 / Sayı: 45

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler
Sayı: 45 (2019-2020)

ISSN 1308-2078

Editörler
Meltem Doğan-Alparslan
Aşkı Özdzibay
Tolga Pelvanoğlu

Sayfa Düzenlemesi
Zero Prodüksiyon Ltd.

Yazılar kaynak gösterilmek şartıyla kullanılabilir.
1996-2016 Ocak-Mayıs aylarında yılda iki kez yayınlandı.
2018'den itibaren yılda bir kez yayınlanır.

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Akademiler Birliği Muhabir Üyesi
Corresponding Member of the International Union of Academies

Baskı
Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy/İstanbul.
Tel : +90 (212) 624 21 11 (pbx) Fax : +90 (212) 624 21 17
Sertifika No: 40421

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklâl Cad. Merkez Han, No: 181 Kat: 2
34435 Beyoğlu-İSTANBUL

E-mail:
haberler@turkinst.org
doganmel@istanbul.edu.tr
ozdzibay@istanbul.edu.tr
tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr

www.turkinst.org

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Başyazı	
Letoon Kutsal Alanı Pişmiş Toprak Figürinleri Işığında Tanrılar ve Kültürler	2
Anı Yazısı	
Haluk Hocamızın Ardından	11
Kitap Tanıtımları	
Yiğit, T. – A. Özcan – K. Kıymet, <i>Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları</i> , Ankara, 2016 (Özer, B.)	14
Bilgin, T., <i>Officials and Administration in the Hittite World</i> , Berlin-Boston, 2018 (Pelvanoğlu, T.)	15
Özyıldırım, M. – A.S. Canavello, <i>Cilicia'da Yahudiler</i> , Ankara, 2019 (Yeğin, Y.)	17
Arkeoloji Dünyasından	
Kayıp Hitit Majik Ritüelleri (Kaynar, F.)	20
III. Hattuşili'nin Kuzey Anadolu Politikası: Nerik ve Hakmiş (Bozgun, Ş.)	25
Anadolu'dan, 2018-2020 Arası Yayımlanan ve Yayım Aşamasında Olan Yeni Asurca Tabletler (Akyüz, F.)	30
Eski Mezopotamya'da Rüya Türleri, Terimleri ve Tanrıları (Kahya, Ö.)	33
İstanbul Üniversitesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı – 18 (Köseoğlu, N.)	39
Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik (Tekin, O.)	40
Kazı - Araştırma	
Pisidia Antiokheia Tiyatrosu Kazı ve Düzenleme Çalışmaları – 2019 (Özhanlı, M.)	43
Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük Kazı Çalışmaları: Kalkolitik Çağ Tabakaları 2018-2019 Çalışmaları (Gürçal, E. – B. Erdoğu)	46
Alaca Höyük'ün Cbs ve Ua Teknolojileriyle Paleo-Landuse Analizi (Çelik, D.)	50
Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Kenti ve Egemenlik Alanı Çalışmaları – 2019 (Özgen, H. M. – E. Denктаş – A. Öztürk – B.B. Aykanat)	58
Trabzon İli Protohistorik Dönem Yüzey Araştırması – 2019 (Çalışkan–Akgül, H. – S. Kılıç – S. Demirel – E. Yılmaz)	67
Van Ayanis Urartu Kalesi'nde Kerpiç Mimari Koruma ve Onarım Çalışmaları (Karabulut, D.)	73
İzmir İli Nif Dağı Kazısı 2018 (Tül-Tulunay, E. – M. Peker – D. Baykan – C. Baykan – D.S. Lenger – M. Bilgin)	77
Epiphaneia Katılımlı Kazısı – 2019 (Pamir, H. – A. Özdzibay)	84
Orta Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları Projesi (Algül, Ç. – O. Kayci – S. Balcı – H. Tümer – Y. Ünlü)	93
Volkanik Kapadokya'da Yeni Bir Neolitik Yerleşme: Sırçalı Tepe (Kayırlı-Değirmenyolu) (Balcı, S. – Ç. Altınbilek Algül – O. Aslaner – O. Kayci – F. Açıköz – B. Öksüz)	94
Fikirtepe Kültürü'nün Öncesi: Bilecik Bahçelievler (Fidan, E. – H. Küçükaydın)	96
Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları – 2017-2019 (Pamir, H. – I. Işıklıkaya-Laubscher)	97
Enstitüden	
Yayın İlkeleri	108
2020 Yılı TEBE Araştırma Bursu İlanı	109
Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2018 Yılı Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Proje / Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Yabancı Yargıçlık Sistemi (Güler, T. B.)	110
Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2019 Yılı Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Proje / Demir Çağ Oylum Höyük'ün Hayvan Ekonomisinin Anlaşılması (Aslan, B.)	113
Yeni Yayınlarımız	114

**ARKEOLOJİ CAMİASI
ANADOLU ARKEOLOJİSİNE
BÜYÜK EMEKLER VEREN**

**PROF. DR. HALUK ABBASOĞLU'NU
(14.05.1943 – 03.09.2019)**

**PROF. DR. AYKUT ÇINAROĞLU'NU
(11.11.1941-04.10.2019)**

**PROF. DR. HAYAT ERKANAL'I
(10.11.1940-28.07.2019)**

VE

**PROF. DR. TOMRİS BAKIR'I
(25.11.1941-25.02.2020)**

KAYBETMENİN ÜZÜNTÜSÜ İÇERİSİNDEDİR.

Editörden

Dergimizin bu sayısı bizler için çok hüznü bir anlam ifade etmekte.

Enstitümüzün Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'nu 2019 Eylül ayında, uzun süren bir hastalık süreci sonucunda kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşıyoruz. Kendisi Enstitümüzün kuruluşunda çok önemli hizmetlerde bulunmuş, uzun yıllar Asbaşkan görevini yürütmüş ve Prof. Dr. Ali Dinçol'un ardından Yönetim Kurulu Başkanlığını iki dönem boyunca büyük bir özveriyle üstlenmiştir. Değerli hocamız hakkında, öğrencisi Prof. Dr. Sedef Çokay-Kepçe tarafından kaleme alınmış bir anma yazısını dergimizin ilk sayfalarında okuyabilirsiniz. Hocamızı daima hem bilimsel hem de kişisel hayatındaki hümanist prensiplerinden ödün vermeyen, öğrencilerini daima destekleyen, Türkiye'nin arkeolojik çalışmalarına çok değerli katkılar yapmış erdemli bir bilim insanı olarak hatırlayacağız.

Geçtiğimiz dönem maalesef camiamız değerli başka bilim insanlarını da ebediyete uğurladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Ön Asya Arkeoloji Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi, Alaca Höyük kazı başkanı Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'nun kaybı, yeri doldurulamayacak bir boşluk yaratmıştır. Yine aynı kurumdan ve Anabilim Dalı'ndan emekli öğretim üyesi, Liman Tepe kazıları eski başkanı, Prof. Dr. Hayat Erkanal'ı ve Ege Üniversitesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi, Daskyleion eski kazı başkanı Prof. Dr. Tomris Bakır'ı yitirmiş olmamız, derin üzüntüye neden olmuştur. Yeri kesinlikle doldurulamayacak bu bilim insanları, yetiştirdikleri öğrenciler, başlattıkları projeler ve gerek bilim dünyasına gerek insanlığa kazandırdıkları ile asla unutulmayacaklardır.

Dünyamız için zor bir dönemi tecrübe ediyoruz. Dergimizin bu sayısı hazırlanırken tüm dünyayı saran COVID-19 virüs salgını sebebiyle, çalışmalarımızdaki hızın düşmesine rağmen, bu satırların yazarı olarak bizler, doğal olarak etkilendik. Ancak yine de inandığımız bir kurum olarak Eskiçağ Bilimleri için, hâlen çalışmakta ve sorumluluklarımızı eskisinden daha da özverili bir şekilde yerine getirmeye çalışmaktayız.

Bu olumsuz koşullar nedeniyle dergimizin son sayısını siz okuyucularımıza biraz geç ulaştırmakla beraber, dergimiz ilk defa karşınıza iki seneyi kapsayacak şekilde yani 2019-2020 sayısı olarak, geniş bir içerik ile çıkmıştır. Bununla birlikte 45. sayımızdan itibaren bir yenilik daha arz edilmiştir; artık dergimiz tamamen dijital olarak yayımlanacaktır. Günümüzde birçok enstitünün haber dergilerinin tercih ettiği bu yöntem ile sayfa sayısının getirdiği kısıtlama gibi negatif unsurları bertaraf etmemizde yardımcı olmakta, hem de daha geniş bir okuyucu kitlesine, hızlı bir şekilde ulaşma imkânını bize vermekte.

2019 yılının Mayıs ayında Enstitümüz, 3 yıl görev yapacak yeni Yönetim Kurulu'nu ve Denetleme Kurulu'nu seçtiği, Olağan Genel Kurulu'nu gerçekleştirdi. Diğer yandan bir süredir devam etmekte olan ve Kurucumuz Merhum Hocamız Prof. Dr. Ali Dinçol anısına düzenlenen burs programı çerçevesinde, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden bir genç bilim insanının desteklenmesine karar verildi. Konuyla ilgili bilgiler ve duyurular, Enstitüden bölümünde yer almaktadır. 2019 yılına ilişkin son haberleri içeren 45. sayımıza destek veren, çalışmalarını bizimle ve dolayısıyla siz okuyucularla paylaşan tüm yazar ve katılımcılara teşekkür ederiz. Burada, dergide yayımlanmış olan bazı çalışmalara dikkat çekmek istiyoruz. Dergimizin başyazarı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Arkeoloji bölümü öğretim üyelerinden, Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem tarafından kaleme alınan "Letoon Kutsal Alanı Pişmiş Toprak Figürinleri Işığında Tanrılar ve Kültler" başlık değerli çalışmadır. *Kitap Tanıtımı* bölümünde son yıllarda bizleri memnun eden bir artış görülmektedir ki, bu, nitelikli bilimsel yayınların gözle görülür, sevindirici artışının da bir sonucudur. Arkeolojik ve filolojik birçok araştırma yazısının yer aldığı *Arkeoloji Dünyasından* bölümünde, alışkın olduğu üzere farklı kurumların gerçekleştirmiş olduğu sempozyumlardan da haberler yer almaktadır. Farklı dönemlere ilişkin kazı haberlerini içeren *Kazı-Araştırma* bölümü yine zengin görseller ve doyurucu sonuçlar ile dikkatinize sunulmuştur.

Umut ettiğimiz herşeyi görebileceğimiz bir yılda, yeni sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve verimli günler dileriz...

Meltem Doğan-Alparslan – Aşkın Özdzibay – Tolga Pelvanoğlu

Başyazı

Letoon Kutsal Alanı Pişmiş Toprak Figürinleri Işığında Tanrılar ve Kültler

Zeynep Koçel Erdem

Letoon kutsal alanında ele geçen ve kutsal alana adak olarak sunulan figürinler bir yandan burada tapınım gören tanrı ve kültlerle ilgili bilgiler vermekte, diğer yandan da kutsal alanın çeşitli işlevlerinin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. İlk incelemelerimizin sonuçlarını kapsayan ve belli başlı tiplerin ele alındığı makalemiz, söz konusu figürinlerin daha ziyade kutsal alan için nasıl bir anlam yüklendikleri ve hangi tanrı/tanrıçalar, kültler ve amaçlar için adanmış olabilecekleri konusunda bir takım genel gözlemleri kapsamaktadır. Letoon kazı evi deposu ve Fethiye Müzesi'nde bulunan figürinler Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne dek tarihleme vermekle beraber ağırlıklı olarak Hellenistik Dönem örneklerinden oluşmaktadır.

Letoon Kutsal Alanı ve Önemi

Letoon bilindiği gibi Likya Bölgesinin en önemli kutsal alanıdır ve Hellenistik Dönem'de Likya birliğinin resmi tapınım yeri olmuştur. Roma Dönemi'nde Dea Roma ve İmparatorluk Kültü'ne ev sahipliği yapan kutsal alanın işlevinin Bizans Dönemi sonlarına kadar sürdürüldüğü bilinmektedir (Çevik 2015: 221; Atik-Korkmaz 2016: 190). Arkaik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar organize bir yapıya sahip olduğu anlaşılan kült alanı, kaya tapınım bölgesi (Kocatepe/Tümtüm Tepe) ve eteklerinde yer alan kutsal su kaynağı, tanrıça Leto, Apollon ve Artemis'e adanmış tapınaklar, kutsal yol ve çevrelerindeki çeşitli hizmet yapılarından oluşmaktadır.

Son araştırmaların ışığında, tepedeki kayalık alanda saptanan basamaklı kaya sunağının kült alanının erken dönemine ilişkin olduğu düşünülmektedir ve en erken izlerin MÖ 2. bine uzandığı saptanmıştır (Atik-Korkmaz 2016: 186 vd.; Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 396). *Annis massanassis* olarak adlandırılan yerli ana tanrıçanın Likçe'de *eni mahanahi* ya da *eni qlahi ebiyeti* olarak adlandırıldığı, tanrıça ile çocukları Ertemi ve Natri'nin de sonrasında Leto, Artemis ve Apollon'a dönüştüğü kabul edilmektedir (Korkut 2008: 727 vd.; Tıbıkoğlu 2012: 454; Çevik 2015: 78; Atik-Korkmaz 2016: 186 vd.; Bönisch – Meyer 2016: 14; Akyürek-Şahin 2016: 545, 538). MÖ 7. yy'da 'bu yerin anası' adıyla yerli tanrıçanın varlığından söz edilmekte olduğu belirtilmiştir (Bryce 1983: 1 vd.).

Letoon'da kültün kaynak suyu ile ilişkisi de belgelenmiştir (Borchhardt – Bleibtreu 2013: 88). Yine

Likya'da önemli bir kültü olan su perileri *nympheler*'in ise Eliyana adlı tanrıçalar ile özdeşleştirildiği düşünülmektedir (Akyürek-Şahin 2016: 538, 542, 545). Leto, Apollon ve Artemis'e adanmış tapınakların da kuzey güney doğrultusunda ve kutsal kaynak yönünde planlandığı anlaşılmıştır (Atik-Korkmaz 2016: 193).

Bölgenin olduğu kadar uzak çevreden gelen yabancı ziyaretçilerin de önemseydiği kutsal alanın başlıca tanrı ve kültleri, bir kaya tapınım alanı ve su kaynağı çevresinde oluşan yerli ana Leto kültü; Apollon, Artemis ve su ile ilgili tanrıçaların (*nympheler*) kültleridir. Apollon ve Artemis kültünün Roma Dönemi'nde tüm Likya'da devam ettiği bilinmektedir. Apollon Hellenistik Dönem'de Likya'nın baş tanrısı, Roma Dönemi'nde ise *Apollon Patroos* sıfatıyla Likya Birliği'nin resmi tanrısı olmuştur (Akyürek-Şahin 2016: 543, 547).

Söz konusu tanrılar, Letoon'da Apollon Tapınağı ile kayalık alan arasında uzanan resmi tören yolu üzerinde bulunan, Likçe, Aramice ve Eski Yunanca olmak üzere üç dilli kararname yazıtından da anlaşıldığı üzere, karamamenin şahitleri olarak belirtilmişlerdir (Atik-Korkmaz 2016: 189, 192).

Figürinlerin Buluntu Yerleri ve Buluntu Durumları

Letoon kutsal alanında 1962 yılında H. Metzger başkanlığında Fransız misyonu tarafından başlatılan, sonrasında da Chr. Le Roy, J. Des Courtils, D. Laroche, L. Cavalier tarafından sürdürülen kazılar, 2011-2018 yılları arasında Ankara Başkent Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sema Atik Korkmaz tarafından yürütülmüştür (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 396).

Fransız kazıları sırasında özellikle tapınaklar çevresinde açılan çeşitli sondajlarda ele geçen ve Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar tarihleme veren çok sayıda pişmiş toprak figürin, gerek kutsal alan sunularının niteliği, gerekse alanda yüzyıllar boyunca süreklilik gösteren kült aktiviteleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

İncelenen figürinlerin bir kısmı Letoon kazı evi deposunda, diğer bir grubu ise Fethiye Müzesi'nde bulunmaktadır. Letoon kazı evi deposunda korunan 111 adet parçadan oluşan figürinin çoğu 1967 yılı kazılarında Tapınak A (Leto Tapınağı) *cella* sondajından elde edilmiş ve büyük bir kısmı daha önce yayımlanmıştır (Picaud 2007). Söz konusu yayında 1964-2001 yılları arasında elde edilen ve Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar uzanan bir zaman dilimi içerisine tarihlenen çeşitli figürin parçalarına yer

verilmiştir. Daha önce çalışılmamış ve yayınlanmamış olup Fethiye Müzesi'nde korunan, Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenen 43 parça figürin ise, 1986 yılından itibaren müzeye teslim edilen tüm ve tüme yakın eserlerden oluşmaktadır¹.

2011 yılına kadar sürdürülen eski kazı dönemlerine ilişkin datalara ve envanter kayıtlarına ulaşamadığından, çoğu figürin parçasının geldiği kontekstlerin saptanması ve figürinlerin buluntu durumları konusunda bilgilerimiz kısıtlı kalmaktadır. Rutin kazı raporlarında da kazılar sırasında ele geçen çeşitli buluntu ve figürinler hakkında sınırlı bilgilere ulaşılmaktadır (Le Roy 1987: 217, 223). 2011 yılı sonrası kazılarında Teras Duvarı Geç Roma Dönemi mekanlarından ele geçen az sayıda figürin ise (kol, el ve ayak parçası, Eros başı, kült ile ilişkilendirilen göz apliği ile pinaks parçası gibi) kontekstleri bağlamında ele alınmıştır (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 414, 420 vd., 426.).

Figürinlerin Hamur Yapıları ve İşçilik Özellikleri
İlk gözlemler ışığında figürinlerin çoğunun olasılıkla yakındaki alüvyonlu Eşen Çayı (Ksanthos) kilinden elde edilmiş, küçük taşçık katkılı az mikalı kalitesiz hamurdan, çoğu kalıpla seri biçimde üretilmiş ve Munsell Katalog renklerinden 7.5 YR 7/4 - 7.5 YR 8/4, pembe hamur renginde eserler oldukları görülmektedir (*Munsell Soil Chart*, New York 2000). İkinci ağırlıklı hamur rengi grubu ise, 10 YR 7/4, çok soluk kahverengi olup, bu grubu daha ziyade daha kalitesiz hamurdan yapılan eserler oluşturmaktadır. Bazı örneklerde figürin yüzeyleri ince bir kil tabakası ile tekrar sıvanmıştır. Birkaç örnek üzerinde ince tabaka halinde sürülmüş kireç bazlı beyaz astar kalıntısı görülmektedir. Bazı figürinler üzerinde de kırmızı gibi renk izleri kaldıysa da, çoğunun üzerinde var olan renklerin neredeyse yok olduğu gözlemlenmiştir.

Hellenistik ve Roma Dönemi örnekleri başta olmak üzere çoğu çift kalıptan üretilmiş eserlerin Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi örneklerinde arka yüzlerin genellikle düz bırakılmış ve itinasız işlenmiş olduğu görülmüştür. Arkada yer alan pişme delikleri genellikle dikdörtgen formdadır. Bazı figürinlerin ise altları açık olup arkalarında pişirme deliği bulunmamaktadır. Eserlerin çoğunun yüzeyinde, olasılıkla nemli bir ortamda kaldıklarından adeta erime şeklinde aşınmalar gözlemlenmektedir. Yine çoğu örneğin üzerinde olasılıkla spatula benzeri bir aletle yapılmış, benzer enli düzelti izleri bulunmaktadır. Bu da kutsal

alan yakınında seri üretim yapan ortak bir atölyede üretilmiş olduklarını düşündürmektedir. Figürinlerin Letoon kazı evi deposunda korunan örneklerinin yer aldığı yayında üretim yeri olarak hemen yakındaki merkez Ksanthos gösterilmiştir (Picaud 2007: 152). Letoon buluntularına Ksanthos ve Patara gibi yakın merkezler kuşkusuz kaynak sağlamaktadır. Ksanthos Fransız kazılarında ele geçen ve kazıya ilişkin yayınlarda yer alan az sayıda figürin Letoon tipleri ile benzerlik göstermektedir (Des Courtils 2009: 368, fig. 14). Ancak çeşitli açılardan büyük çaplı bir organizasyona sahip olduğu anlaşılan kutsal alanda henüz üretime ilişkin bir kanıt ortaya çıkarılmamış olmakla beraber, farklı lokasyonlardan gelen ziyaretçilerin kolaylıkla satın alıp sunu yapabilecekleri adak objeleri yapan küçük çaplı atölye/atölyeler ve kültürel gereksinimler için bir takım düzenlemelerin yapılmış olduğu düşünmek mümkündür.

Figürin Tipleri ve Kültlerle Olan İlişkileri

Kutsal alanın çeşitli noktalarında şimdiye kadar ele geçen figürinlerden Letoon kazı evi deposunda bulunan figürin parçaları arasında çoğu Arkaik Dönem'e tarihlenen tahtta oturan tanrıça tipleri, yüksek *polos*'lu ya da örtülü tanrıça başları, ayakta duran kore, protom çok sayıda el, ayak ve bacak parçası ve saç şeklinde adak levhaları bulunmaktadır. Fethiye Müzesi'nde ise yoğunlukla Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlenen örnekler yer almaktadır. Bu örnekler arasında tanrı ve tanrıçalar, çeşitli çıplak ve giyimli erkek ve kadın figürinlerine ait parçalar, sunu taşıyanlar adorantlar, dansçılar, çocuk figürinleri ve adak levhaları yer almaktadır.

İncelenen figürinler genel olarak tanrı, tanrıça ve çeşitli mitolojik kimlikler; erkek ve kadın figürinleri ve adorantlar; sunu objeleri (protom, adak saçları, el, ayak ve bacak parçaları, hayvan figürinleri, pinakslar) başlıkları altında gruplanabilir.

Tanrı, Tanrıça ve Mitolojik Kimlikler

Tanrıça figürinleri arasında en erken örnekler Letoon kazı evi deposunda bulunan ve genelde 'İonya Grubu' olarak adlandırılan, tahtta oturan, başları örtülü ya da yüksek *polos*'lu figürinler olup, MÖ 6. yy'ın 2. yarısı içerisinde değerlendirilebilir (Res. 1). Genel olarak tanrıça Kybele olarak adlandırılan bu tipler, bölgede kültü eskiye dayanan yerli bir ana tanrıça kültürünün devamını sürdüren ana tanrıça Leto ile ilişkilendirilebilir. Tanrıça Leto, Delos ve Klaros gibi kutsal alanlardaki kimliğinin aksine burada Likyalı yerel tanrıçanın kimliği ile özdeşleştirilmiş olmalıdır.

Fethiye Müzesi'nde korunan ve Geç Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenebilen tanrı ve tanrıça figürinleri arasında ise, benzer hamur yapıları ve

1 Kutsal alan figürinlerini çalışma olanağı sağlayan ve değerli fikirleri ile çalışmaya büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Sema Atik-Korkmaz'a ve Fethiye Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkür ederim. Figürinlerin katalog ve yayın çalışmalarına devam edilmektedir.

aynı teknik özelliklere sahip olmalarından dolayı, büyük olasılıkla aynı atölyeden çıktığı ve oldukça seri bir biçimde yerel olarak üretildikleri düşünülen Artemis, Tykhe, Herakles, atlı süvari gibi örnekler yer almaktadır. Herakles Albertini, Herakles Farnese, Tykhe Boupalos gibi dönemin heykel tiplerinin yinelenildiği figürinler genel olarak MÖ 1-MS 1. yy'lar içerisinde değerlendirilebilir ve en yakın analogiler yakın merkez Patara malzemeleri ile kurulabilir (Işın 2007: 62 vd.). Özellikle kaidesi ile beraber işlenen elinde bir *cornucopia* ve gemi dümeni tutan Tykhe Boupalos tipinin (Res. 2), Smyrna, Myrina, Priene malzemeleri arasında olduğu kadar Tarsus gibi yakın merkezlerde de yakın benzerleri bulunmaktadır. Patara Tykhe'si Letoon örneği ile tipolojik olarak karşılaştırılmıştır (Işın 2007: 26, Res. 13). Her zaman şans, bolluk ve bereket getiren tanrıça kutsal alan ziyaretçileri için diğer tanrılar kadar önem taşımış olmalıdır.

Sırtında bir sadak taşıyan avcı Artemis tipi (Res. 3) Tralleis, Myrina, Mylasa, Pergamon örnekleri ile benzerlik gösterir ve yine MÖ 1. yy sonu - MS 1. yy başı içerisinde değerlendirilebilir. Tanrıça Artemis kadın ve çocukların koruyucusu vasfıyla da bilinmektedir. Ayrıca *kourotrophik* yönü olup *epheboi*'lerle de ilgilidir. *Paidotrophos* ve *lochia* sıfatlarıyla da anılmakta ve doğum, lohusa ve arınma ritüelleri ile de ilişkilendirilmektedir. *Eileithya* sıfatı ile doğum, *brauronia* sıfatıyla genç kızıktan kadınlığa geçiş evresi, *munichia* sıfatıyla da özellikle küçük yaştaki kızların ilişkili olduğu birtakım ritüellerle de bağlantılıdır (Alanyalı 2016: 4 vd.).

Lykia'da kültü önemli bir yer bulan atlı tanrı/Kakasbos ile de ilişkilendirilen bir atlı çocuk/süvari figürünü Leto Tapınağı önünde ele geçmiştir (Res. 4). Genel olarak Heros/Kakasbos olarak nitelendirilen bu tarz atlı figürinlerin kökeni Doğu Akdeniz'e bağlanmakla beraber Hellenistik Dönemde özellikle Akdeniz çevresinde çok sevilen bir figür olmuştur (Burn-Higgins 2001: 247 vd.). Tipin çeşitlemeleri, arasında özellikle hayvanlar üzerine bindirilen Eros tipleri bulunmaktadır. Yakın merkezler Tlos ve Patara'da (Işın 2007: 70) olduğu kadar Larissa, Myrina, Güney İtalya, Sicilya, Kıbrıs, Kyrenaika ve İskenderiye gibi merkezlerde de benzer örnekleri bulunan figürin Erken Roma Dönemi içerisinde değerlendirilebilir.

Figürinler arasında Hellenistik Dönem'e tarihlenen ve Amisos'tan, Smyrna'ya benzer örnekleri bulunan Eros figürinlerine ait çeşitli başlar da yer almaktadır. Yanı sıra Kıbrıs, İskenderiye ve Tarsus'ta yakın benzerleri bulunan başı ışın taçlı ve kanatlı Eros'lara ait parçaların da hamur yapıları ve renklerinden ithal oldukları anlaşılmaktadır. Klaros Apollon kutsal alanında Apollon'un erken kültü ile ilişkilendirilen Eros,

5 cm

Res. 1 - Yüksek Poloslu Tanrıça Başı

5 cm

Res. 2 - Tykhe

5 cm

Res. 3 - Artemis

5 cm

Res. 4 - Atlı Çocuk

benzer şekilde Letoon kutsal alanında da tapınım görmüş olabilir (Gürbüz 2012: 172).

Figürin parçaları arasında ayrıca, bazılarının çeşitli tanrıları betimlediği çıplak erkeklere ait çok sayıda gövde parçası da bulunmaktadır.

Bazılarının başında alçak ve yüksek *stephane* ya da çelenk olan çeşitli tipte kadın başları ise genel olarak tanrıçalar ile ilişkilendirilmekte, ya da rahibeler olarak da yorumlanmakta

ve Batı Anadolu figürin tipleri arasında da sıkça görülmektedir. Genellikle MÖ 2-1. yy'lar arasında değerlendirilebilecek Letoon başlarının analogileri Tanagra, Atina Agorası, Delos, Mytilene, Troia, Ephesos,

5 cm

Res. 5 - Kadın Başı

Pergamon, Priene, Myrina, Tarsus hatta Amisos gibi Karadeniz merkezlerinin malzemeleri ile kurulabilmektedir (Res. 5).

Erkek ve Kadın Figürinleri

Letoon figürin tipleri arasında tanrı, tanrıça ve mitolojik kimlikler dışında çoğunluğu MÖ 3. yy civarına tarihlenebilecek ve çok sayıda khiton ve himation giymiş erkek figürini, *khlamis*'li gençler ile ayakta duran çeşitli tipte giysili kadınlara ait parçalar bulunmaktadır. Birçoğu Tanagra figürin tiplerini yinelemektedir. Benzerlerine özellikle Patara malzemeleri arasında ve Hellenistik dünyanın çeşitli üretim yerlerinde rastlanan figürinlerin kimlikleri çoğu kez tartışmalıdır ve bir kısmı adorantlar grubu içerisinde değerlendirilebilir.

Adorantlar

Kutsal alana tapınım, dua ve sunu amaçlı gelen kişilerin betimlendiği bu grup, ayakta duran kore, sunu taşıyanlar, dansçılar, oturan çocuklar/tapınak oğlanları, giyimli erkek ve kadınlar ile ifade edilen çok sayıda örnekten oluşmaktadır. Bu kişilerin tapınım ve sunu yapmak amacı ile kutsal alanlar gelenler olduğu kadar tapınak görevlileri oldukları da ileri sürülmektedir. Örneklerin çoğu Leto Tapınağı önünden ele geçmiştir. Bu kategori içerisinde değerlendirilebilecek en erken örnek genel olarak 'Milet Tipi' olarak tanımlanan ayakta duran ve oldukça yıpranmış durumdaki kore figürindir (Le Roy 1987: 217, 223, fig. 7).

Tapınaklara kucaklarında çeşitli sunu objeleri ile gelen kişilerin betimlendiği, çeşitli adaklar taşıyan adorant figürinleri son derece kötü hamur özelliğine sahip, çok seri üretilmiş oldukları anlaşılan parçalardan oluşmaktadır. Örneklerden biri Leto Tapınağı önünde ele geçmiş, karın hizasında iki eliyle kavradığı bir kalathos ya da çelenk tutan tüme yakın bir kadın figürindir (Res. 6). Bir başka örnek ise göğsü üzerindeki sol elinde bir nesne tutmakta, sol omuzuna astığı heybesi içerisinde de çeşitli sunular taşımaktadır. Çiçek sunusu taşıyanlar belki kült festivallerinde, belki de hasat ve ürünle ilgili belirli dönemlerde tanrılara sunu getiren kişiler olarak yorumlanmıştır (Merker 2000: 341).

Özellikle de Tanagra figürin tiplerinden olan, MÖ 300-200 tarihleri arasında Atina, Myrina, Smyrna, Pergamon gibi merkezlerde çeşitlenmeleri üretilen bir tip de *kausia*'lı gençlerdir (Res. 7). Kahramanlara sunu ya da yeraltı dünyası ile

ilişkilendirilen, ancak kutsal alan sunuları arasında da sık rastlanan bu figürler kimi zaman da tapınak görevlileri olarak da yorumlanmıştır. Genelde sıkıca sarındıkları mantolarını ağızları hizasına kadar çektikleri için, bunun bir dini hareket, bir ibadet sembolü olarak yorumlanmasından dolayı adorant tipleri arasında sayılabilecek tipe ilişkin Fethiye Müzesi'nde bulunan tüm bir örneğin (Le Roy 1987: 223, fig. 8) analogilerine batı Anadolu'nun çeşitli merkezlerinin malzemeleri arasında da rastlanabilir.

Ayrıca çok sayıda parçaları ele geçen giyimli kadın figürinleri de kimlikleri tartışmalı olmakla beraber, çoğu olasılıkla kültlere bağlılıklarını gösteren kişileri temsil etmektedir. Tanagra üretimleri arasında ve MÖ 300-200 arası çok yaygın çok yaygın bir tip olan, başı sıkıca örtülü, vücudu sıkıca saran himation giymiş *Pudicitia* tipindeki kadınlar da Letoon figürinleri arasında yer almaktadır. Bu tipin çok benzer bir örneği de Patara'da ele geçmiştir (Işın 2007: 17).

Figürinler arasında yine Leto Tapınağı önünde ele geçen ve özellikle Tanagra figürinleri arasında, MÖ 300-200 arasında yoğun olarak üretilen dansçı figürinleri de (Res. 8) kutsal alanda gerçekleştirilen çeşitli kült aktivitelerinin katılımcıları olarak kabul edilebilir. Klaros kutsal alanı Artemis sektöründe ve Priene Demeter kutsal alanlarında da benzerlerini görülen tipin Myrina figürinleri arasında analogileri bulunmaktadır.

Leto Tapınağı batı sondajda, oturur pozisyonda ve kolları yukarı kalkık bir takım çocuk figürinleri ele geçmiştir (Laroche 2005: 470, fig. 6) (Res. 9). Genellikle "tapınak oğlanları" kategorisinde değerlendirilen ve çeşitli anlamların yüklendiği bu figürinler doğurganlık ve

Res. 7 – Kausialı genç

Res. 6 – Sunu Taşıyan Kadın

Res. 8 – Dansçı

Res. 9 – Tapınak Oğlani

Myrina, Smyrna ve Delos malzemeleri arasında görmek mümkündür.

Sunu Objeleri

Çoğunluğu Leto Tapınağı sondajlarında ele geçmiş çeşitli adak objesi içerisinde en erken örnekler Arkaik Dönem içerisinde değerlendirilebilecek protom ve saç adaklarıdır. Diğer sunu objeleri arasında ise oldukça çok sayıda oluşları ile dikkat çeken el, ayak ve bacak figürini, az sayıda hayvan figürini ile adak levhaları sayılabilir.

Protom

Birçok halde Aphrodite ya da Hera gibi tanrıçaları ya da adorantları betimlediği düşünülen protomlar hem mezar hem de kutsal alanlarda sık görülen adak objeleri arasındadır. Leto Tapınağı'ndan gelen, üzerinde kalın bir tabaka halinde sürülmüş ve kısmen kalmış beyaz astar ve boya kalıntısının bulunduğu başı *stephane*'li protom, hamur yapısından ve renginden dolayı olasılıkla Rhodos üretimi ithal bir parçadır (Res. 10). Benzerleri ışığında Geç Arkaik-Erken Klasik zaman dilimi arasında değerlendirilebilecek kalıp yapımı söz konusu protomun benzer örneklerine Rhodos, Delos, Olynthus, Assos ve Halikarnasos buluntuları arasında da rastlanabilir.

Res. 10 – Kadın Protomu

Adak Saçları

Geç Arkaik Döneme ait diğer sunu objeleri arasında yer alan saç adakları, kalıpla yapılmış olup birbirine paralel uzun dalgalı biçimler göstermektedir. Saçların bazıları boncuk dizileri şeklinde düzenlenmiştir.

bereket ile de ilişkilendirilmiş, tapınak hizmetlisi sayılmış ya da çoğu kez tanrıların *kourotrophos* kimlikleri ile bağdaştırılmıştır. Tipin kökeni doğu Akdeniz ve Mısır Harpokrates kültürüne bağlanmakta ve Apollon kutsal alanları ile de ilişkisi kurulmaktadır (Kaplan 2010: 126 vd.). En yakın benzerine Tlos ve Kyrenaika figürinleri (Burn – Higgins 2001: 243 vd.) arasında rastlanmaktadır. Yakın tipleri ayrıca

Biçimleri iç bükey olup, iç kısmında hafif düzeltme izleri bulunmaktadır. Bu adaklar kanımızca tanrıçalarla, özellikle genç kızlar ve Artemis ile ilgili olabilir ve tanrıçasına kendinden bir parça sunma şeklinde yorumlanabilir. Ksanthos figürinleri arasında kuzey agora portüğünde ele geçen, MÖ 6. yy'a tarihlenen ve Samos kökenli olduğu belirtilen başı *poloslu* kore de benzer saç tipine sahiptir (Des Courtils 2010: 295, fig. 22).

El, Ayak ve Bacak Parçaları

Çoğu kutsal su kaynağı ve Leto Tapınağı'nda ele geçmiş, ait oldukları cinsiyet ayırımı yapılamayan el, ayak ve bacak parçaları tüm figürinler arasında sayıca önde olan gruptur. Çeşitli ebat ve kalitede, içi boş ya da dolu, şematik ya da oldukça realist betimlenmiş birçok örnekten oluşmaktadır. Ayakların bazılarında parmak ve tırnaklar bile çok detaylı olarak işlenmiş (Res. 11), bazı örneklerde ise yalnızca kazıma çizgilerle kabaca belirtilmiştir. Bacak parçalarının çoğu üzerinde kalın bir spatula ile enli bir şekilde yapılmış, çok benzer düşey düzeltme izleri bulunmaktadır. Tarihlemeleri tartışmalı olmakla beraber, 2015 yılı teras duvarı kazıları sırasında da benzer kol, ayak ve el parçası ele geçmiştir ve bu grup için genellikle MÖ 4.-2. yy tarihi önerilmiştir (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 422).

Res. 11 – Ayak Adağı

Korinth Demeter kutsal alanı Asklepieion'unda da çok sayıda ele geçen benzer adaklar (Lang 1977: 24 vd.), Letoon kutsal alanında yalnızca sağlık tanrısı Asklepios için değil, fakat aynı zamanda 'Paian' iyileştirici tanrı sıfatıyla da tapınım görmüş olan tanrı Apollon ile alakalı olarak sunulmuş olabilir.

Çeşitli kalitede pek çok adak eli ve ayağı arasında özellikle oldukça şişmiş ve deforme olmuş ayak ve bacaklar dikkati çekmektedir. Bu tür ayaklar tıpta fil hastalığı (elefantiyazis) olarak bilinen hastalık ile ilişkilendirilebilir (Res. 12). Özellikle bataklik alanlardaki sivrisineklerin taşıdığı solucan larvaları yoluyla insan vücuduna yerleşen parazitlerin yol

Res. 12 – Hasta ayak adağı

açtığı ve lenf yollarını tıkayarak el ve ayakların şişmesine yol açan hastalığın, günümüz istatistiklerine dayanarak Afrika ve Hindistan dışında, ülkemizde Antalya bölgesinde de yaygın olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda antik çağda Letoon çevresi halkının da, hem deniz hem de nehir kıyısı olan bölgede aynı hastalıktan muzdarip olmuş olmaları büyük olasılıktır ve bu tür bir anomaliye sahip şiş bacakları betimleyen figürinler de kanımızca bu hastalığa sahip kişilerin şifa dilemek amacıyla sundukları bacak adakları olmalıdır.

Eklemlerin şişmesi, el, dirsek ve parmaklar üzerinde şişliklerle kendini belli eden hastalıklardan biri de gut hastalığıdır. Tapınak terası sektöründe ele geçen bir pinaks parçası üzerinde kaz adağı getiren köylü betiminden (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 414, fig.

Res. 13 – El Adağı

27) yola çıkarak, kutsal alanda bu hastalıkla ilgili tedavinin de yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Zira kaz ısırtığının gut hastalığı gibi bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı yazıtlar vasıtasıyla bilinmektedir (Lang 1977: 27). El ve ayak figürinlerinin bazıları da bu hastalıktan muzdarip olan kişilerin sunduğu adaklar olarak düşünülebilir.

Alanda ele geçen çok sayıda el figürini de ayaklar gibi çeşitli

tipler göstermektedir (Res. 13). El adakları şifa dileme amacı taşımanın yanı sıra dua sembelleri (Çevirici 2005: 51) ve tapınım ile ilgili sunular olabilir.

El ve ayak gibi uzun parçalarından başka yine Leto Tapınağı sondajında bulunan ve hasta kızını kucağında taşıyarak şifa merkezine getiren kadın figürini alanın işlevinin anlaşılabilmesi açısından özellikle dikkate değer (Res. 14). Büyük bir olasılıkla basamadığı anlaşılabilir, kolu istem-sizce yana doğru sarkmış kızın ve kızını göğüs altından kavrayarak taşımaya çalışan çaresiz annenin vücut dili Geç Hellenistik Dönem'e

Res. 14 – Hasta kız ve annesi

tarihlenebilecek küçük eserde son derece etkileyici bir biçimde yansıtılmıştır².

2015-2017 kazılarında ele geçen bulgular kanımızca kutsal alanın kült vasfının yanında aynı zamanda bir tedavi merkezi olduğunu düşüncesini güçlendirmekte ve ilaç yapımına ilişkin bir takım veriler de sunmaktadır. Teras duvarı Geç Roma Dönemi mekanlarında ortaya çıkartılan su hattı, depolama kapları, mortar, ezgi taşı, çok sayıda seramik, yanı sıra sunu yapan bir köylünün betimlendiği pişmiş toprak pinaks parçası, ayak ve el parçaları, pişmiş toprak göz apliği, bronz ve kemik objeler, spatül sonda gibi tıp aletleri ve çok sayıda istiridye kabuğu kutsal alanda ilaç yapımı ve basit tedavilerin uygulandığını da düşündürmektedir (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 414 vd.). Söz konusu figürinlerin ayrıca teras duvarı önündeki basamaklı kaya sunu alanı ile ilişkisine de değinilmiştir (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 427).

Kutsal su kaynağı da kuşkusuz tedavi amacı ile kullanılıyor olmalıydı. Suyun iyileştirici gücünden antik kaynaklarda da söz edilmekte ve Pindaros suyun en iyi tedavi kaynağı olduğunu belirtmektedir (Lang 1977: 12). Kutsal alanda su kültü ile ilişkilendirilen tanrıça Leto ve *nymphelerin* de çocuk koruyuculuğu, kadın ve hamilelik ile ilişkisi kurulmaktadır (Merker 2000: 331). Günümüzde de çocuğu olmayan kadınların hamile kalıp çocuk sahibi olabilmek için alandaki su kaynaklarından halen yararlandıkları bilinmektedir (Atik-Korkmaz 2016: 189).

Kazı sırasında alanda ele geçen çok sayıda istiridye (*ostrea edulis*) tanrıçalara sunulan hediyeler olarak yorumlanmakla beraber (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 423), eti ve kabuğu kanımızca çeşitli sağlık sorunları için de kullanılmış olmalıydı. Zira istiridye kabuklarının kabuk ve etinden yararlanıldığı antik kaynaklarda da söz edilmektedir. Girit'te bulunan bir yazıtta dayanarak parmağı hastalanan bir kadının yanık istiridye kabuğunu gül kremi, ebeğümeci ve zeytinyağı ile karıştırıp sürerek iyileştiği ve Asklepios'a teşekkür ettiği bilinmektedir (Lang 1977: 26).

Kabuklarından günümüzde kalsiyum ihtiva eden doğal ilaçların üretildiği istiridyeler birçok yönü ile yarar sağlayan doğal bir zenginlik kaynağıdır. Günümüzde yapılan araştırmalar neticesinde içerisinde yüksek oranda çinko ihtiva eden ve özellikle testosteron üretimi için gerekli minerallere sahip olduğu anlaşılabilir kabuklu, afrodisiak etkisinin yanı sıra, yine günümüzde bilinen deniz ve nehir sularının arıtılması için iyi bir dezenfektan oluşu ile de antik çağda kaynak

2 Bu esere ilişkin görüşlerimizi kapsayan makale Prof. Dr. Sema Atik Korkmaz ile beraber tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

suju gibi suların arıtımı ve benzer amaçlar için kullanılmış olabilir.

Hayvanlar

Kutsal alanda az sayıda ele geçen, çok kabaca biçimlendirilmiş ve genellikle *ex-voto* olan hayvan figürinleri at ve köpek gibi hayvanlara ait olabilecek parçalardan oluşmaktadır. Kutsal alanlarda sıkça karşılaşılan hayvan adakları arasında köpekler Klaros Apollon Tapınağı adak figürinleri arasında doğumla ve *kourotrophik* tanrıçalarla ilişkilendirilmiştir (Gürbüz 2012: 212).

Pinakslar

Kutsal alanda 2015 yılı teras duvarları kazısı sırasında ele geçen ve MÖ 4. yy ile 3. yy başına tarihlendirilen pinaks üzerinde kaz adağı getiren bir köylü betimlenmiştir. Söz konusu buluntu kazın bataklıklarda yaşayan ve hastalık saçan bir hayvan olduğu, kazın öldürülmesinin ise Asklepios yardımı ile kişinin sağlığına kavuşması için kutsal alana şifa niyeti ile gelen kişilerin adağı şeklinde yorumlanmıştır (Atik-Korkmaz – Özdilek 2018: 414, fig. 27, 421, 427). Ayrıca kaz ısırganının yukarıda belirttiğimiz gibi gut hastalığı gibi bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı yazıtlar vasıtasıyla da bilinmektedir (Lang 1977: 27).

Res. 15 – Pinaks

Fethiye Müzesi'nde bulunan yuvarlak bir bir pinaks üzerinde ise bir cinsel ilişkinin betimlendiği pornografik bir sahne yer almaktadır (Res. 15). Pornografik levhalar genellikle cinsel güç ve doğurganlık ile ilişkilendirilmektedir. Smyrna figürinleri arasında da ele geçen bu tarz levhaların (Mollard-Besques 1972: pl. 266) Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya gibi çeşitli yerlerinde Hellenistik Dönem'e ait çeşitli örnekleri bulunmaktadır.

Sonuç

Letoon kutsal alanına adak olarak bırakılan ve Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne dek tarihlleme veren figürinler hem bölge kültür ve sanatı, hem de bir takım yabancı etkileri barındırması açısından önemlidir.

Kutsal alanlarda tapınım gören tanrı ve tanrıçaların kimlikleri ve kült pratikleri yanı sıra belirli amaçlar ve özel neden ve istekler doğrultusunda seçilen eserler çok çeşitlidir.

Büyük çoğunluğu Leto Tapınağı'ndan (Tapınak A) ele geçen figürinler ışığında birkaç kültün öne çıktığı görülmektedir. Bunlar en eski kült olan yerli ana tanrıça kültü, bu geleneğin devamında Leto, Apollon ve Artemis'in kültleri, kutsal kaynak ve suyla ilgili tanrıçaların nympheler'in ve tüm bu tanrılarla bağlantılı kültürlerdir. Ele geçen figürin tipleri de burada kutsanan tüm bu tanrı ve tanrıçaların çeşitli yönleri ile ilgilidir.

Arkaik Dönem örneklerinde Batı Anadolu ve özellikle Samos ve Rhodos etkileri ön plana çıkmaktadır. Genel olarak MÖ 6. yy içerisinde değerlendirebileceğimiz bu dönem örneklerini tahtta oturan tanrıça tipleri, yüksek *poloslu* tanrıça başları, ayakta duran koreler, protom ve saç biçimli adak levhaları oluşturmaktadır.

Hellenistik Dönem'e tarihlenen örnekler ise sayıca fazladır. Bu döneme ait figürin tiplerinde dönemin modası takip edilmekte, keza dönemin ünlü heykel tiplerinin koroplastik sanatta yinlendiği görülmektedir. Bir yandan Tanagra, Myrina, Miletos, Priene, Pergamon, Troia vs. gibi Batı Anadolu ve Yunanistan malzemeleri ile, diğer yandan Tlos, Patara, Tarsus, Kıbrıs, Kyrenaika ve İskenderiye gibi yakın merkezlere analogiler kurulabilmektedir ve Doğu Akdeniz etkilerinin bu dönemden başlayarak ağırlık kazandığı görülmektedir. Birçok örneğin en yakın analogilerine ise Patara (özellikle Tykhe, Herakles tipleri, *Pudicitia* tipi, giyimli kadınlar, *khlamisli* genç, at üzerindeki çocuk vs.) ve Tlos terrakotaları arasında rastlanmaktadır.

Figürin tipleri arasında en büyük grubu oluşturan örnekler ise çeşitli tipteki adak el, ayak ve bacak parçasıdır. Söz konusu parçalar kutsal alana şifa bulmak niyetiyle ya da iyileştikten sonra teşekkür amaçlı gelen ziyaretçiler tarafından bırakılmış olmalıdır. Çok sayıda ele geçen el ve ayak adağı, hasta kızını taşıyan kadın figürini ve üzerinde kaz sunusu getiren köylünün betimlendiği pinaks parçası alanın şifa merkezi niteliğinin önemli göstergeleridir.

Letoon kutsal alanında özellikle kadın, çocuk ve sağlıkla ilgili konuların ağırlıklı olduğu gözlemlenmektedir. Leto, Artemis ve nympheler özellikle kadın ve çocuklara yönelik, doğum, bolluk bereket ve sağlık getiren

kutsal koruyucu kimliklerdir. Ayrıca kutsal kaynak suyunun şifa verici özelliği, aynı zamanda Paian tanrı olan Apollon'un da katkıları ile birleşince kutsal alanın işlevini eşsiz kılmaktadır.

Son yılların kazı buluntuları ışığında, Letoon kutsal alanının yalnızca tapınım yapılan ve şifa dilenen bir kült alanı değil, fakat aynı zamanda ilaç yapılan ve bir takım basit tedavilerin uygulandığı bir tedavi merkezi olduğu da düşünülmelidir.

Antik çağda şifalı kabul edilen kutsal kaynak suyunun günümüzde hala kullanılıyor oluşu da, Prof. Atik-Korkmaz'ın deyişiyle bu kült ve şifa merkezinin bölge insanının kültürel belleğinde yüzyıllar boyunca yaşatıldığının bir göstergesidir.

Seçme Kaynakça

Akyürek – E. Şahin

2016 “Likya’da Tanrılar ve Kültler/Gods and Cults in Lycia”, *Lukka’dan Likya’ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi. From Lukka to Lycia. The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, (Ed. H. İşkan – E. Dünder), İstanbul: 536-550.

Alanyalı, F.

2016 “Efes’te Kourotrophos Tanrıçaların İzinde. In Search of the Kourotrophos Goddess in Ephesos”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 1-7.

Atik-Korkmaz, S.

2013 “Letoon 2011 ve 2012 Yılları Arazi Çalışmaları Ön Raporu. Preliminary Report on Fieldwork at Letoon in 2011 and 2012”, *ANMED Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri*, 2013-11: 71-82.

2016 “Ana Tanrıçanın Kutsal Alanı Letoon. Sanctuary of Mother Goddess”, *Lukka’dan Likya’ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi. From Lukka to Lycia. The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, (Ed. H. İşkan – E. Dünder), İstanbul: 186-206.

Atik-Korkmaz, S. – B. Özdilek

2018 “Letoon Teras Duvarları ve Geç Antik Dönem Mekanları 2015-2017 Yılları Kazı Buluntuları. Letoon Terrace Walls and Late Antique Period Places Findings From Excavations in 2015-2017”, *Cedrus VI*: 395-433.

Borchhardt, J. – E. Bleibtreu

2013 *Strukturen lykischer Residenzstaedte. Imvergleich zu aelteren Staedten des Vorderen Orients. Adalya Supp. 12*, İstanbul.

Bönisch-Meyer, S.

2016 “Mitoslarda Likya ve Likyalılar”, *Lukka’dan Likya’ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi. From Lukka to Lycia. The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, (Ed. H. İşkan – E. Dünder), İstanbul: 12-26.

Bryce, T.

1983 ‘The Arrival of the Goddess Leto in Lycia’, *Historia* 32: 1-13.

Burn, L. – R. A. Higgins

2001 *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum*. Vol. III, London.

Burr, D.

1934 *Terracottas from Myrina in the Museum of Fine Arts*, Boston, Vienna.

Burr-Thompson, D.

1963 *Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period*, Supp. Monograph 3, Princeton.

Çekilmez, M.

2017 *Tralleis Güney Nekropolü Terracotta Figürinleri*, Aydın.

Çevik, N.

2015 *Lykia Kitabı*, Antalya.

Çevirici, F.

2005 “Daskyleion’da Ele Geçen Tapınan Kadın Figürinleri”, *Olba XI*: 49-74.

Des Courtils, J.

2009 “Xanthos 2008”, *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, XVII: 361-373.

Des Courtils, J.

2010 “Xanthos 2009”, *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, XVIII: 277-299.

Diomidis, A. P.

2016 “Between the Body and the Divine: Healing Votives from Classical and Hellenistic Greece”, *Ex Voto: Votive Giving Across Cultures*, Ed. I. Weinryb, New York: 49-76.

Grandjouan, C.

1961 *Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora VI*, Princeton, New Jersey.

Gürbüz, E. D.

2012 *Klaros Kazılarında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültler Açısından Değerlendirilmeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Hadzisteliou Price, Th.

1978 *Kourotrophos. Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*. Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society 8. Leiden.

Higgins, R. A.

1954 *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities*, British Museum I/II, Oxford.

Işın, G.

2007 *Patara Terrakottaları. Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*, Patara V. I, İstanbul.

Kaplan, D.

2010 “Frank Calvert Koleksiyonu’ndan Bir Grup Oturan Çocuk Terrakotta’ları”, *Anadolu/Anatolia* 36: 127-147.

Kleiner, G.

1942 *Tanagrafiguren : Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte*, *JdI* 15, Berlin – New York.

Koçak, M.

2016 “Likya Apollonu ve Kehaneti/ The Lycian Apollo and Oracle, *Lukka’dan Likya’ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi. From Lukka to Lycia. The Land of Sarpedon and St. Nicholas*”, (Ed. H. İşkan – E. Dünder), İstanbul: 550-558.

- Korkut, T.
2008 “Adak Sunakları Işığında Likya’da Artemis Kültü”, *Euergetes. Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag II*, (Ed. İ. Delemen vd.), İstanbul: 727-735.
- Lang, M.
1977 *Cure and Cult in Ancient Corinth. A Guide to the Asklepieion*, Princeton, New Jersey.
- Laroche, D.
2005 “Letoon: Report sur les travaux de 2004”, *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, XIII: 467-471.
- Le Roy, Chr.
1987 “Rapport Sur Les Fouilles Et Restaurations A Xanthos Et Au Letoon en 1986”, *KST IX/2*: 215-225.
- Lesk-Blomerus, A.
1999 *The Anatomical Votive Terracotta Phenomenon: Healing Sanctuaries in the Etrusco-Latinal-Campanian Region During the Fourth through First Centuries B.C.*, Cincinnati.
- Merker, G. S.
2000 *The Sanctuary of Demeter and Kore. Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods*, Princeton.
- Mollard-Besques, S.
1963 *Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs et romains II: Myrina*, Paris.
1954 *Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains I: Epoques prehellénique géométrique, archaïque et classique*, Paris.
1972 *Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs et romains III: Epoques hellénistique et romaine. Grèce et Asie Mineure III*, Paris.
- Mrogenda, U.
1996 *Die Terrakottafiguren von Myrina. Eine Untersuchung ihrer möglichen Bedeutung und Funktion im Grabzusammenhang*, New York.
- Picaud, S.
2007 “Les figures en terre cuite du Letoon de Xanthos. Etude préliminaire”, *Ceramique antiques en Lycie (VIIe s. a. C.-VIIIe s. p. C.)*, Pessac: 151-190.
- Rous, I. H. – S. Yalçın
2018 “The Roman City of Tarsus in Cilicia and its Terracotta Figurines”, *Varia* 18: 1-23.
- Rumscheid, F.
2006 *Die Figurlichen Terrakotten von Priene. Fundkontexte, Ikonographie und Funktion im Wohnhausern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefund* *Archaeologische Forschungen* 22, Wiesbaden.
- Schörner, G.
2015 “Anatomical ex votos”, *A Companion to the Archaeology of the Religion in the Ancient World*, (Ed. R. Raja – J. Rüpke), Oxford: 397-412.
- Thompson, D. B. – A. Homer
1987 *Hellenistic Pottery and Terracottas*, Princeton, New Jersey.
- Tıbıkoğlu, H. O.
2012 “Doğu Likya’da Artemis Kültü”, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I. Anadolu Akdeniz’i Sempozyumu*, (Ed. K. Dörtlük – T. Kahya – R. Boyraz Seyhan – T. Ertekin), İstanbul: 453-464.
- Töpperwein, E.
1976 *Terrakotten von Pergamon*, PF3, Berlin.
- Zhuber-Okrog, K.
1990 “Die Terrakotten von Limyra”, *Öjh Beiblatt* 60, 52-119.

HALUK HOCAMIZIN ARDINDAN

Haluk Hocamı 1980'lerin sonunda Fakülteye öğrenci olarak girdiğimde tanıdım. Bize verdiği ilk ders, Mitoloji idi. Bu dersi, o zamanlar Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü olarak bilinen bölümdeki Sanat Tarihi dışında kalan öğrenciler almak zorundaydı. Hiç unutmuyorum, ders en üst kattaki Amfi 1'de yapılmıştı; ve amfi tıka basa doluydu. Ders bitiminde Hoca, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencileri dışındaki herkesin çıkmasını istemiş, sonra bize Azra Erhat'ın Mitoloji Sözlüğü'nden Daphne ve Apollon mitosunu şiirsel bir üslupla okumuş ve Üniversiteye yeni girmiş, henüz lise tadından çıkamamış bizleri adeta büyülemiştir. Karşımızda mesleğine yürekten bağlı gerçek bir profesör vardı. Üniversitenin aslında ne olduğunu tam olarak anladığım zaman bu andır.

1990'larda Anabilim Dalı'nda açılan asistanlık sınavını kazandıktan sonra, benimle (ve benden sonra diğerlerine de yaptığı gibi) standart konuşmasını yapmıştı. "Bu başarıyı Yüksek Lisans tezini bitirene kadar sana sağlanan bir burs olarak gör ve daha ilerisi için ona göre davran. Eğer yeterli çabayı göstermediğini görürsek bu işin devamı gelmez; çünkü bu kadroyu hak eden başkaları var demektir". Çalışmalarımın ciddiyetinden emindim, elimden gelenin en iyisini yapmayı her zaman düstur edinmiş bir öğrenci olarak kendime güveniyordum. Açıkçası niçin böyle bir şey söylediğini anlayamamıştım. Ancak bir süre sonra aslında bu uygulamanın yurt dışında çeşitli projelerde çalışan lisansüstü öğrencilerine uygulanan bir sistem olduğunu, aslında Hocanın kendimi güvence altına alıp, tembellik etmemin önüne geçmek için bu uyarıyı yapmış olduğunu anlamıştım.

Asistanlıkla beraber, Hocanın yanında uzun sürelerle kalma, yazı yazma, dilekçe cevaplama vb faaliyetler de hızla hayatıma girmişti. O sıralarda hayatımıza giren başka bir şey daha vardı: Macintosh bilgisayarlar. Haluk Hocam, bilgisayara karşı meraklı ama hep de mesafeli oldu. Bilgisayar başında o söyler, biz yazarken neyi niçin yaptığımızı sorardı; ama hiç uygulamazdı. Sanırım neden sonra evinde bilgisayar olduğunda daha haşır neşir olmuştu. Ama bu teknolojinin kazıda kullanılması için elinden geleni yapmıştı. Dijital fotoğraf makinaları öncesinde polaroid makinalar hayatımıza girdiğinde, belki de kazıda ilk kullanan ekiplerden biriydik.

Hocam Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu, İstanbul'da nasılsa, kazıda da aynı insandı ve bu pek çok defa beni şaşırttı. Hiç tanımadığımız insanlarla aynı sabaha uyanmak, aynı sığağa katlanmak ve aynı akşam yemeğini yemek; ya da aslında hiç anlamadığımız insanlarla bilimsel bir ortamı paylaşmak, ama temelde hoşgörüyü kaybetmeden, beraber emek harcamak. Haluk

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu ve Perge'nin emektar işçisi Ali Yayla

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu öğrencileriyle Olympos gezisinde

Hocam bunları ince ince, yıllarca, fakültede ve arazide bize işledi. Oysa kendisi tamamen farklı bir jenerasyonda yetişmişti. Türkiye arkeolojisinin durağan yılları olarak tanımlanan 1960'lı yıllar, Klasik Arkeoloji bilimi açısından çok da sönük yıllar değildi. İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nde hocaların kazı ve araştırmaları ile yayın çalışmaları son hızla sürüyordu. Mansel ve İnan, Perge ve Side'de çalışırken, Akarca, Akurgal ile birlikte Daskyleion'da çalışmıştı ve Antalya ve Beçin'de incelemeler yapıyordu. Yine aynı kürsüde, aynı yıllarda Prof. Dr. Somay Onurkan Doktora tezini tamamlamıştı. Haluk Hoca

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu anastylosis çalışmaları esnasında

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu yıllarını verdiği Perge antik kentinde

ise henüz üniversiteyi bitirmiş, Almanya'ya DAAD burslusu olarak gitmişti. Her ne kadar Mansel, İnan, Akarca gibi büyük hocaların öğrencisi olmuş ve bu ilk jenerasyonun 1970'lerden itibaren asistanlığı yapmış olsa da Haluk Hoca kolektif düşünceye önem veren bir insandı. O'nun farklı düşünceler ve farklı bakış açılarına sahip insanlarla bir araya geldiğini, ortak sorunlara çözüm bulmaya çalıştığını ve hatta yeni bir şeyler yapabilmek için farklı görüşleri dinleyerek değerlendirdiğini rahatlıkla söyleyebilirim.

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu, meslek hayatıyla ilgili pek çok resmi ve resmi olmayan kuruluştaki yer almıştır. Bazen üye, ama sıklıkla yönetici pozisyonunda onun adını görürüz. Bunun çok temel bir nedeni vardı: Yukarıda da değindiğim gibi Hoca, herkesi dinleyen, sorunlar karşısında dirayetli davranan, çözüm odaklı bir insandı. Ancak sanırım bunun da ötesinde, mütevazı kişiliği onu sevilen bir Hoca konumuna taşımıştır. Onun bu kendine has yaklaşımı, kazılarda hayatımızı çok kolaylaştırırdı. Karşılaşılan pek çok sorun, onun öngörüsü, anlayışı veya bakış açısı sayesinde çözümlenirdi.

Arazi tecrübesi müthişti. Çok dikkatli bir gözü vardı ve nereyi, nasıl kazmamız gerektiğini sebepleriyle anlatırdı. Ancak öğrenci olarak en korkuncu Antalya Müzesi'nde ve Perge'nin meşhur "sütunlu caddesi"nde yaptığı sözlülerdi. Şimdiki öğrencilerin "yargı dağıtmak" olarak tanımladıkları o sözlüler ve sonrasındaki nasihat kısmı, aslında kullanamadığımız her tür bilginin bir anlam ifade etmediğini, ezber yaparak sadece kendimizi kandırdığımızı ve bilim/bilimselliğin bunun çok daha ötesinde olduğunu anlamamızı sağlamıştı. Hiçbir öğrencisine sesini yükselttiğini görmedim, duymadım. Ama kızdığında "Evlaadım" der ve konuşmaya başlardı. Onu bile kırmadan, hırpalamadan, küçümsemeyen yapardı. Bence en önemli özelliklerinden bir diğeri, gençlere duyduğu güvendi. Öğrencilerine veya kendisine gelip yardım isteyenlere karşı her zaman destekleyici bir yaklaşımı olmuştur. Zaman zaman sezdirmeden sağladığı ufak dokunuşlarla öğrencilerinin hayatlarında önemli izler bırakmıştır. Bu davranışının en güzel sonucu ise elde ettiğimiz başarıları gördüğünde yüzünde beliren gurur dolu tebessüm idi.

Ülkesine, Üniversitesine, Fakültesine ve Fenerbahçe'ye yürekten bağlıydı. Zaten gözlemleyebildiğim kadarıyla O'nun yaşlıları için ülke, bağlı olunan kurum gibi

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu yıllarca görev yaptığı Fakülteodaki odasında

değerler önemli birer kavramdı. Bu değerlere sarsılmaz inancı, maalesef örneğin, Fenerbahçe'nin yenildiği maçları sonrasında biraz gölgelenir, ama sevgisinden asla taviz vermezdi. Aynı durum, çeşitli kademelerde yöneticilik görevini yerine getirdiği Üniversite için de geçerliydi.

Haluk Hocamı çok özleyorum. Benim için vefatını kabullenmek hala çok zor. Ancak anısına gerçekleştirdiğimiz toplantıda söylediğim sözleri tekrar edeceğim:

Ben kendi adıma, milyarlarca yıllık evrenin tarihinde, bu zamanda, bu ülkede dünyaya geldiğim, bu mesleği yaptığım ve Haluk Hoca ile tanıştığım, O'nunla çalıştığım için kendimi çok şanslı kabul ediyorum. Şimdi çözümsüz kaldığımı hissettiğim zamanlarda "Haluk Hoca ne yapardı" diye düşünmeden kendimi alamıyorum; ondan öğreneceğim daha binlerce şeyin var olduğu düşüncesinden de.

Sedef Çokay-Kepçe

Kitap Tanıtımları

Yiğit, T. – A. Özcan – K. Kıymet, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2016.*

Turgut Yiğit, Ali Özcan ve Kurtuluş Kıymet tarafından yayımlanan kitap, Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen kaya ve taş bloklar üzerindeki kabartmalar, çizimler, hiyeroglif yazıtlar ve stelleri konu almaktadır. Söz konusu üç yazarlı kitap, 2010 – 2012 yıllarında yürütülen ve Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenen projenin sonuçlarından üretilmiştir. Bilgin Kültür Sanat Yayınları tarafından 2016 yılında basılan kitabın editörlüğü Turgut Yiğit tarafından yapılmıştır. Tüm çizimlerin Ali Özcan'a ait olduğu kitaptaki her bir fotoğraf ise yazarlara aittir.

Kitabın Önsöz kısmında, kitabın konusu açıklanmış, MÖ 2. binyıl Anadolu'sunda büyük bir İmparatorluk kuran Hititler'in siyasi ve kültürel tarihinin daha iyi anlaşılabilmesinde Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtlarının önemi vurgulanmıştır. Bu doğrultuda söz konusu anıtların ayrı ayrı tasviri ve tanımlamasının yapılarak buldukları yerin yanı sıra Hitit siyasi ve kültür tarihindeki rolleri ile değerlendirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.

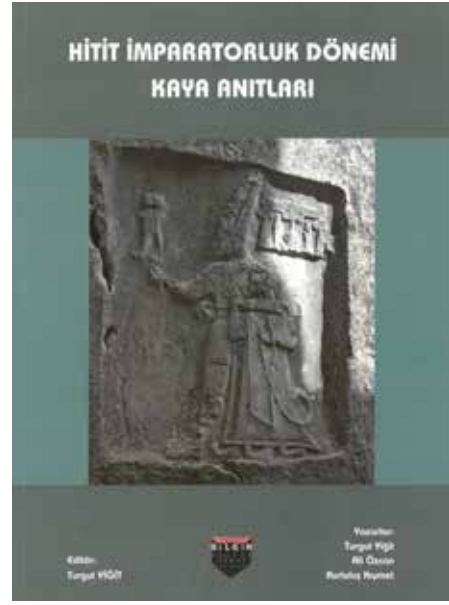
Önsözün ardından gelen Giriş kısmında ise Hitit İmparatorluğunun siyasi tarihi anlatılmış, Hitit İmparatorluk Dönemi ile Geç Hitit Döneminin siyasi ve etnik olarak birbirinden ayrılan iki farklı dönem olması sebebiyle kitabın, Geç Hitit Dönemi eserlerini kapsamadığına değinilmiştir. MÖ 13. yy'da yapıldığı düşünülen ve Orta Anadolu'dan başlayarak Güneydoğu Anadolu ve Batı Anadolu'ya yayıldığı belirtilen Hitit Kaya Anıtları, giriş kısmında üç grupta toplanmıştır:

Hiyeroglif Yazıtlı Olanlar: Yalburt, Emirgazi, Köylütolu, Afyon Steli, Malkaya, Karakuyu (Pınarbaşı), Nişantaş, Hiyeroglifli Oda.

Tasvir ve Hiyeroglif Yazıtlı Olanlar: İmamkulu, Hanyeri, Taşçı A ve B, Fraktin, Hemite, Sirkeli, Hatip, Akpınar, Karabel, Karakuyu (Torbalı), Altınyayla, Çağdın, Yazılıkaya, Yağrı.

Sadece Tasvir Olanlar: Keben, Eflatunpınar, Fasıllar, Gavurkale, Öküztaş, İki Aslan (Kırşehir), Kayalıpınar, Ortostat ve İki Kapı Aslanı (Alalah-Aççana Höyük), Aslanlı Kapı (Hattuşa), Kral Kapısı (Hattuşa), Sfenksli Kapı (Hattuşa), Alacahöyük Ortostadları ve Sfenksler, Ortaköy Kabartması.

Kitabın bölümleri ise Giriş kısmından hemen sonra gelmekte ve 29 başlıkta incelenmektedir. Bölüm kısmına geçmeden Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtlarının gösterildiği bir Anadolu haritası

okuyucuyu karşılamaktadır. Hitit başkenti Hattuşa'da yer alan eserler dışındaki her eser ayrı bir bölüm olarak başlık almış ve anlatılmıştır.

Yalnızca Birinci bölümü oluşturan Hattuşa, Hiyeroglifli oda, Nişantaş yazıtı, Hattuşa'da Yukarı Şehir'in Sur Kapılarındaki Kabartmalar ve Yazılıkaya Kabartmaları isimli alt başlıklardan oluşmaktadır. Hiyeroglifli oda, Nişantaş Yazıtı, Ali Özcan tarafından, Hattuşa'da Yukarı Şehir'in Sur Kapılarındaki Kabartmalar Kurtuluş Kıymet tarafından, Yazılıkaya Kabartmaları ise Turgut Yiğit ve Kurtuluş Kıymet tarafından yazılmıştır.

İkinci bölümden itibaren her bir bölümü bir yazar yazmıştır. Yazarlara ayrılan bölümler aşağıdaki gibidir.

Turgut Yiğit: Alacahöyük, Sfenksler ve Ortostatlar, Malkaya Yazıtı, Karabel Kabartması ve Karakuyu (Torbalı) Steli, Suratkaya Yazıtı, Eflatunpınar Anıtı, Fasıllar Anıtı, Keben Kabartması, Fraktin Kabartması, İmamkulu Kabartması, Gebzeli (Hanyeri) Kabartması, Hemite Kabartması, Sirkeli Kabartması, Çağdın Kabartması, Alalah Kabartması ve Aslanlar,

Kurtuluş Kıymet: Ortaköy Kabartması, Öküztaş (Çift Başlı Boğa) Altarı ve İki Aslan Heykeli, Taşçı A ve B Kaya Çizimleri,

Ali Özcan: Akpınar (Siplos) Kabartması, Yağrı Steli, Gavurkale Kabartmaları, Afyon Steli, Yalburt Yazıtı, Köylütolu Yazıtı, Hatip Kabartması, Emirgazi Altarları, Karakuyu (Pınarbaşı) Yazıtı, Altın Yayla Steli, Kayalıpınar Kabartması.

Tüm bölümlerin anlatımının sonunda geniş bir genel değerlendirme kısmı yer almaktadır ve özet

niteliğindedir. Genel değerlendirmenin ardından Kısaltmalar, geniş bir Bibliyografya ve Dizin ile kitap sona ermektedir.

Kitap içeriği genel olarak değerlendirildiğinde, MÖ 2. binyılın ikinci yarısında, Hititler'e özgü bir sanat dalı olarak geliştiğini gördüğümüz kaya anıtları, ülkenin önemli doğal yol güzergahları ve kutsal sayılan su kaynaklarının yakınında bulunan kaya yüzeylerine rölyef olarak işlenmiştir. Alçak kabartma olarak yapılan anıtların üzerinde Tanrı ve Tanrıçalar, Hitit Büyük Kralları ve imparatorluğa bağlı devletlerin yerel kral tasvirleri yer almaktadır. Söz konusu anıtların yapılmaları yalnızca bir amaca bağlı değildir. Hitit Büyük Kralları'nın kültür ve toprak açısından zengin güney ülkelerine inme siyaseti sonucu bu bölgede sayılarının arttığını gördüğümüz anıtlar sadece Hitit çekirdek bölgesinde değil, Batı Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Anıtlar üzerinde tasvirler ile birlikte görülebilen Anadolu hiyeroglif yazısı, kaya anıtlarının tarihlendirilmesinde ve özellikle kabartmada tasvir edilen kral ve kraliçenin belirlenebilmesi açısından son derece önemlidir. Kaya anıtları üzerinde tek bir figür görüldüğü gibi bir dinsel kutlamayı anlatan çoklu sahnelerde görülebilmektedir. Dinsel özelliğinin yanında, Hititler siyasi gücünü ve egemenliğini kaya anıtları üzerinde dile getirerek bazen bir sınır göstergesi bazen de kralın güç gösterisi olarak kullanmıştır. Bunu yaparken Hitit halkının da bildiği düşünülen Anadolu Hiyeroglif yazısı kullanılmış, bu şekilde halk üzerindeki otorite kontrol altında tutulmak istenmiştir.

Hitit imparatorluk dönemine tarihlendirilen söz konusu eserlerin, yerinde görülüp, belgelenmesi, gerek Hitit tarihi coğrafyası gerekse Hitit siyasi tarihi açısından değerlendirilmesi bakımında bu kitabın, zengin bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan kitapta Anadolu Hiyeroglif yazıtlı eserlerin bulunması sebebiyle, çalışmada bir filoloğun yer alması ayrı bir zenginlik katabilirdi.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda konu ile ilgili yayınlar dağınıktır ve Türkçe pek az yayın bulunmaktadır. Bu nedenle tüm eserlerin güncel olarak toplanarak Türkçe bir kitapta yayınlanması açısından da bu kitap, oldukça önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

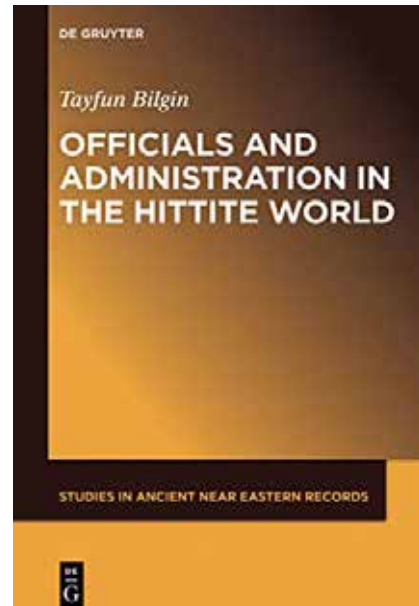
Burcu Özer

Bilgin, T., *Officials and Administration in the Hittite World*, De Gruyter, Berlin-Boston, 2018.

Günümüzde Hititoloji alanına doğrudan ya da dolaylı katkı sağlayan pek çok yayın vardır. Bunlardan bazıları Hitit Arkeolojisi, Hitit Tarihi, Hitit Dini, Hitit Tarihi Coğrafyası vb. konuları içerir. Fakat Hitit Devlet

Organizasyonu'nu kapsayan çalışmalar oldukça azdır. Tayfun Bilgin tarafından 2018 yılında yayınlanan *Officials and Administration in the Hittite World*, adlı kitap, yazarın 2015 yılında tamamladığı, *Bureaucracy and Bureaucratic Change in Hittite Administration*, adlı doktora çalışmasının bir ürünü olmakla beraber Hitit Devlet Sistemini'nin incelendiği bir çalışmadır. Yazar oldukça kapsamlı bir konuyu eserinde oldukça sade bir dilde ele almıştır. Bu durum eserin kolay anlaşılır olmasını sağlamıştır. Kitap hazırlanırken Hitit çiviyazılı belgeler, Anadolu hiyeroglifli yazıtlar ve mühürler, Ugarit, Amarna, Emar arşivlerinden çıkan filolojik veriler bu kapsamlı çalışmanın temel kaynaklarıdır. Ayrıca Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler de çalışmanın oluşturulmasında faydalı olmuştur. Yayın incelendiğinde 5 ana bölüme sahip olduğu anlaşılmaktadır:

Eserin ilk bölümü 3 ara başlık halinde ele alınmıştır. Birinci ara başlıkta Hitit Devleti'nin başında yer alan kral incelenmiştir. Burada kralın Hitit Devlet Organizasyonu içerisinde bulunduğu konum, kralın yetki alanı detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. İkinci ara başlıkta ise, Hitit kraliçelerinin Hitit Devlet Organizasyonu içerisinde yer aldığı görevler, bulunduğu mevkiler, devletin işleyiş sistemine göre oynadıkları rol ayrıntıları ile ortaya konmuştur. Üçüncü ara başlıkta ise, Hitit Devleti içinde kraldan sonra en yetkili kişi konumunda olan ve Hitit metinlerinde *tuhkanti*- unvanı ile belgelenen veliaht prensler incelenmiştir. Bu bölümde tahta geçecek kişinin Eski Hitit Dönemi'nden Hitit Devleti'nin yıkılışına kadar olan süreçte hem devletin değişen organizasyonunu hem de bu organizasyonda veliaht prensin hangi role büründüğünü, hangi görevlere geldiğini görmek mümkündür. Birinci bölümü özetlemek gerekirse, yazar Hitit Devleti'nin başından bulunan

kralların, kraliçelerin ve veliaht prenslerin devlet içindeki görevlerini tanıtip, devletin idari sisteminin değişip büyümesine bağlı olarak oynadıkları rolleri ele almıştır.

Eserin ikinci bölümünde, devletin idari yapılanması ele alınır. Bilindiği gibi Hitit Devleti, Hatti çekirdek ülkesi, vassal krallıklar, Suriye’de ve Anadolu’da yer alan Secundo Genitur adıyla bilinen ikinci sülalenin idari sistem içindeki rolleri ele alınmıştır. Kitabın bu bölümü de krallığın mirasçıları ve yöneticiler olmak üzere iki bölüme ayrılır. İlk ara başlıkta Hitit Devleti’nin mirasçıları yani “*Prensler*” en ince ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu bölümde, prenslerin devlet içerisinde hangi görevlere getirildiği, ele alınmıştır. Bu bölümün alt başlığında yazar, İşuwa, Tumanna, Kizzuwatna gibi Hititlere bağlı bölgelere ve Secundo Genitur merkezleri olan Halep, Karkamış, Tarhuntaşşa, gibi merkezlere atamış olduğu prensleri ve bu prenslerin görevlerini ele alır. Eserin ikinci bölümünün bir diğer kısmında, eyaletlerin yönetimi ele alınır. Bu bölgelere yönetici olarak seçilen kişiler genellikle kral ailesinden seçilirdi ve bazı kişiler “DUMU.LUGAL” yani prens olarak metinlerde yer alırdı. Ayrıca bu bölümde, bir bölgenin yönetiminden sorumlu olan idarecilerin bulduklarını bölgeye göre farklı unvanlar aldıkları da görülür. Bu unvanlar ise, şöyledir: *BEL MADGALTI* “sınır beyi, vali” unvanı, “ülkenin beyi” anlamına gelen EN KUR(-TI) unvanı, “ülkeyi denetleyen” anlamına gelen UGULA. KALAM.MA unvanı ve Akadça bir kelime olan ve “vali” anlamına gelen *ŞAKIN MĀTI* unvanına sahip yöneticiler mevcuttur. Eserde yöneticilerin bu unvanlarının tanımlamaları, unvanların birbirlerinden farkı hangi belgelerde nasıl yer aldıkları oldukça detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde ise, Hitit Devlet yönetiminde yer alan *yüksek dereceli görevlileri arasında yer alan*, GAL *MEŞEDI* (Saray Muhafızlarının Başı), GAL *GEŞTIN* (Şarap Büyüğü), GAL *SAGI* (Sakilerin Başı), GAL *DUMU.MEŞ.E.GAL* (Saray oğlanlarının başı), ^{LÜ}*uriyanni* (Yüksek Rütbeli Görevlisi), GAL *KUŞ₇* (Arabacı Başı), GAL *UKU.UŞ* (Ağır Silahlı Askerlerin Başı), GAL *KARTAPPI* (Araba Sürücülerinin Başı), GAL *DUB.SAR(.GIŞ)* (Katip, Tahta Tablet Katibi), ^{LÜ}*antuwaşalli* (Yüksek Rütbeli Görevli), GAL *SIPA* (Çobanların Başı) ve GAL *NA.GAD* (Çobanların Başı), UGULA *NIMGIR.ÉRIN.MEŞ* (Ordu Komutanlarının Başı), ^{LÜ}*.SAG* (Hadım), Hitit Askeri Komutanlar ve birçok görevli ele alınır ve bu görevlilerin kim olduğunu, bu görevlere getirilen kişilerin hanedan ile ilişkilerini ortaya koymuştur. Bahsedilen görevlilerin Hitit Devlet Organizasyonu’ndaki önemlerini ve işlevlerini ele alarak, devletin idari yapısını, devletin hem iç ilişkilerinin

hem de dış ilişkilerinin nasıl yürütüldüğü ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde, idari belgeler ele alınmıştır ve bu bölüm üç ara başlıktan oluşmaktadır. Birinci ara başlık talimatnameler, yeminler ve diğer idari içerikli belgelerdir. Bu ara başlıkta belli başlı yüksek rütbeli saray görevlileri, valiler için hazırlanmış talimatnameler ele alınıp, bu kişilerin Hitit Devleti içerisinde yöneticilerin görev sorumluluklarının tanımlanması açısından oldukça önemlidir. Eserde talimatnamelerde kullanılan yükümlülük, ferman anlamlarına gelen “*ishiul-*” ve yeminlerde kullanılan yemin anlamına gelen “*lingai-*” fiillerinin kullanılıp her iki grup metnin birbirinden nasıl ayırt edileceğini sade bir dille açıklaması, okurun konuyu rahat anlamasını sağlamıştır. Ayrıca yazar, söz konusu metinleri kronolojik olarak ele alması okuyucunun, hem bu metinleri bir arada görüp fikir sahibi olabilmesine, hem de Hitit Devlet Sistemini’nin gelişimini ve çözülmesinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bölümün ikinci ara başlığında ise, toprak bağış belgeleri ele alınmıştır. Bölümün bu ara başlığının başında toprak bağış belgelerinin tarihlendirmesine dair güncel fikirler ortaya konmuştur. Daha sonra, toprak bağışını içeren bazı metinlere değinilip, toprak bağışından bulunan kişiler tespit edilir. Bölümün üçüncü ara başlığında ise, envanter metinleri ele alınmıştır ve bu grubun kendi arasında nasıl gruplandığı, bu materyallerin devlet için önemi ele alınmıştır.

Yazar kitabın beşinci ve son bölümünde devlet bünyesinden yer alan kurumları ve bu kurumlarda yer alan çalışanların toplu bir özetini yapmıştır. Kitabın beşinci bölümü 5 ara başlıktan oluşur ve ilk başlık çift kurumlardır. Hitit Devlet Organizasyonu’nda “Sağ” (kunna-/ZAG-na) ve “Sol” (GÜB-la) altı adet unvan vardır. Bu unvanlar ise şu şekildedir: GAL *KUŞ₇*, GAL *UKU.UŞ*, GAL *SIPA*, GAL *NA.GAD*, ^{LÜ}*uriyanni* ve ^{LÜ}*ABUBİTU*. Bu ara başlıkta bu unvana sahip kişilerin nasıl bu unvanları aldığını ve görev tanımlarını ele almaktadır. İkinci ara başlıkta Hitit yüksek rütbeli görevlilerin bulunduğu makamların devamlılık durumu ele alınmıştır. Hitit Tarihi incelendiğinde, Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisinde devlet içinde yer alan bazı görevlilerin bulunduğu makamlar, Hitit Devleti’nin değişen idari yapısı sonucunda, bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Devlet sistemi içerisinde meydana gelen bu değişiklikler, yazar tarafından ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Eserin üçüncü ara başlığında ise Hitit Sarayında hiyerarşi konusu işlenmiştir. Bu bölümde yüksek rütbeli Hitit görevlilerinin devlet teşkilatında ki hiyerarşileri ele alınmıştır. Yazar bu derecelendirmeyi yaparken, toprak bağış belgelerinden, İmparatorluk dönemine

ait bazı antlaşmalardan faydalanmıştır. Bölümün dördüncü kısmında ise, krallığın ve prenslerin statüsü ile bazı saray görevlilerin devlet organizasyonunda yükselmelerinin sebepleri ele alınır. Ayrıca bu bölümde Hitit İdari Sistemi'nin çözülme sürecinin nasıl gerçekleşmeye başladığı tüm ayrıntıları ile ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, yazar Patrinieal (erkek soyundan geçme) bir organizasyona sahip Hitit Devlet Organizasyonu'nu Alman Sosyolog Max Weber'in teorisine dayandırarak Hitit Devlet Sistemi'ni ortaya koymuştur.

Sonuç olarak Tayfun Bilgin tarafından hazırlanan, *Officials and Administration in the Hittite World adlı yayın*, filolojik belgeler temel alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca, yazarın arkeolojik verilerden aldığı destek ve Sosyolog Max Weber'in teorilerine dayandırarak hazırladığı bu eser Hitit Devlet Sistemi'nin anlaşılmasını sağlayıp, sahadaki nitelikli kaynak eksikliğini kapatacaktır.

Tolga Pelvanoğlu

Özyıldırım, M. – S.A. Canavello, *Cilicia'da Yahudiler*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.

Murat Özyıldırım ve Sevim Ayteş Canevello tarafından kaleme alınan *Cilicia'da Yahudiler* adlı kitap, Eski Çağ tarihinde önemli etkileri olan kadim bir topluluğun, -Yahudilerin- Cilicia'daki varlıklarına yazılı kaynaklar ve arkeolojik eser incelemeleri yapılarak odaklanmaktadır. Çalışma, önsöz ve giriş bölümü ile başlamakta ve bunu, bir tarihsel sıralama gözetilerek oluşturulan çeşitli bölümler takip etmektedir. Kitap, oldukça ayrıntılı bir sonuç bölümünün ardından, kullanılan kaynakça, kısaltmalar bölümü ve dizin ile neticelenmektedir.

Çalışmanın "Giriş" bölümünde Museviliğin inanç sistemleri arasında taşıdığı önemden başlanarak, Yahudilerin Tanrı ile olan ilişkileri, anavatan olarak gördükleri Filistin ve Kudüs'e yerleşmelerinin tarihsel süreci sunulmaktadır. Eser, özellikle Cilicia Yahudileri üzerine yoğunlaşmakla birlikte, yazarların giriş bölümünde verdikleri bilgilerden Yahudilerin erken dönem genel tarihi hakkında çalışan çok sayıda bilim insanının yayınlarını incelemiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu da konu üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için iyi bir çıkış noktası oluşturmaktadır.

"Dini Metinler ve Eski Çağ Yazarlarının Eserlerinde Erken Dönem Cilicia-Yahudi İlişkileri" başlıklı bölüm, "İbrani" sözcüğünün taşıdığı anlamdan hareketle "İsrail" ve "Yahudi" sözcüklerinin Tevrat'taki kullanımını konusunu tartışmaktadır. Bu konu, özellikle Tevrat'tan metinler ile detaylandırılmaktadır. Bölüm daha sonra Yahudilerin Hz. Davud ve Hz. Süleyman

dönemlerindeki durumları ile devam etmektedir. Burada Yahudi dinî inancında oldukça önemli ve tartışmalı bir konu olarak öne çıkan Süleyman Mabedi'nin yapılma süreci, mimarisi incelenmekte, bu önemli yapı hakkında hem Musevî hem de İslâmî kaynaklara atıf yapılarak yorumlar yapılmaktadır. Bölümde ele alınan diğer bir konu, Hz. Süleyman döneminde Cilicia ile kurulan ilişkidir. Bu konu, kutsal metinlerin yanı sıra Titus Flavius Iosephus tarafından yazılan *Antiquitates Iudaicae* adlı eserde de ele alınmaktadır. Eserde, Hz. Süleyman dışında başka Yahudi peygamberlere göndermeler yapılarak yaşadıkları dönemde Cilicia ile ilişkilerine dikkat çekilmektedir. Bu bölüm hem dini metinler hem de konu ile ilgili çalışan yazarların eserlerinden hareketle Yahudilerin Cilicia ile olan ilişkilerinin kökenini oldukça eskilere götürmesi bakımından önemlidir.

Sonraki bölüm, "Hellenistik Dönem ve Yahudiler" başlığını taşır. Bu başlıkta Büyük İskender ve ardından başa geçen diadokhlar döneminde Cilicia ve Yahudilerin ilişkileri incelenmektedir. İki alt başlıkta sunulan bölümde hem Ptolemaeuslar döneminde hem de Seleucuslar döneminde Yahudiler hakkında gerçekleştirilen detaylı bir çalışmanın sonuçları okurla paylaşılmaktadır. Her iki alt bölümde de önce Hellenistik dönemde Yahudi toplumu hakkında önemli bilgiler verildikten sonra Cilicia ile olan ilişkiler daha ayrıntılı bir biçimde sunulmaktadır.

"Roma Yahudi İlişkileri Başlıyor: Roma ve Cilicia Yahudileri" adlı bölüm, çalışmadaki en önemli bölümlerden biridir. Roma'nın en baştan beri Yahudilere büyük bir ilgi duyduğu bilinmektedir. Bu ilginin en somut kanıtları, şüphesiz yazılı belgelerdir. Yazılı kaynaklar, Roma - Yahudi ilişkileri konusunda oldukça geniş bir külliyatı muhafaza etmektedir. Yahudiler,

Roma İmparatorluğu'nda başlangıçta oldukça rahat bir hayat yaşamaktadır. Roma'nın diğer kavimlere uyguladığı baskıcı politika, uzun yıllar Yahudilere yansımaz. Ancak Roma ile idarî, dinî vs çeşitli nedenlerle ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucunda zaman zaman ayaklanmaya başlayan Yahudiler, Roma'nın sert müdahalesi ile karşılaşır. Bu dönem, sadece Roma - Yahudi ilişkileri açısından değil, Cilicia Bölgesi bakımından da önemli gelişmeler olduğu uzun bir dönemdir. Söz konusu bölüm, Yahudilerin Roma ile olan ilişkilerinin yanı sıra önemli bir Roma eyaleti statüsü kazanan Cilicia özelinde de incelenmeye çalışılan olayları konu etmektedir.

Bir diğer bölüm "Cilicia Yahudilerinin En Ünlüsü: Şaul" başlığı ile sunulmaktadır. Burada paganlar arasında Hıristiyanlığın takipçi kitlesi bulup yayılmasını sağlayan Yahudi kökenli özgür bir Roma yurttaşı kimliğine sahip, Cilicia - Tarsuslu olması bakımından ayrıca önem taşıyan Şaul/Paulos/Paulus, oldukça ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir. *Acta apostolorum*'da (*Elçilerin İşleri*) nereli olduğunu ve kimliğini bizzat açıklayan Paulus, bir Yahudi olarak Hıristiyanlık tarihinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Paulus'un Cilicia'nın Tarsus kentinden olduğunu bizzat aktarması, eserin yazarlarının Paulus'a çalışmalarında geniş yer ayırmalarının en büyük nedenidir. Bölümde Paulus'un Yahudi kimliği ön plana çıkarılarak eğitimi, Filistin ve Kudüs ile ilişkileri, bölgede gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınmaktadır.

Eserde yer alan sonraki bölüm, "Azize Thecla'nın Mucizelerinde Cilicia Yahudileri" başlığını taşımaktadır. Azize Thecla'nın bir önceki bölümde konu edilen Tarsuslu Paulus'un vaazlarından etkilenerek Hıristiyanlığı seçtiği ve ardından hayatını Hıristiyanlığın yayılmasına adanmış bilinmektedir. Bu görevi yerine getirmek için Azize Thecla, Cilicia'da Seleucia ad Calycadnum (Silifke) yakınlarındaki bir mağaraya gelir ve münzevi yaşamını, mucizevî bir şekilde ortadan kaybolana kadar burada sürdürür. Azize Thecla'nın çeşitli mucizeler gerçekleştirerek – aralarında hayvanların da bulunduğu- pek çok hastayı iyileştirdiği, yerel kültürle mücadele ettiği ve mucizelerinin pagan toplum arasında Hıristiyanlığın yayılmasında önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Özyıldırım ve Ayteş Canevello, eserin bu bölümünde Thecla'nın mucizelerinde Yahudilerle ilgili olan iki mucizeyi ayrıntılı olarak incelemektedir.

"Roma ve Yahudiler: Cilicia ile Ticaret, İsyanlar, Dinsel ilişkiler, Yasalar" başlığını taşıyan bölümde Yahudiler ve Romalılar arasındaki ilişkiler çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Burada Romalılar ile Yahudiler arasında her zaman dostluk ya da karşılıklı bir anlayışın olmadığı, zaman zaman büyük çatışmaların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yahudilerin ticaret

konusundaki maharetleri, yüzlerce yıldır bilinen bir gerçektir. Bu topluluğun Cilicia Bölgesi ile yaptıkları ticaret, hem yazılı kaynaklar aracılığıyla hem de arkeolojik veriler yardımı ile saptanmaktadır. Öte yandan Roma ve Yahudi ilişkilerinde anlaşmazlıkları ortaya çıkaran önemli hususlar arasında ekonomik baskılar ve dinî dayatmalar gösterilmektedir. Roma'nın koyduğu ağır vergileri kabul etmeyen Yahudiler, defalarca isyan eder ve bunun sonucunda Roma'nın güçlü müdahalesi ile karşılaşır. Yahudi isyanları için gösterilen diğer bir sebep de tek Tanrı inancına sahip Yahudilerin pagan Roma İmparatorluğu'nun koyduğu yasalara uymak istememeleridir. Bunun neticesinde Roma, Yahudi toplumuna yoğun baskılar uygulamaya devam eder. Bu konular, çalışmanın ilgili bölümünde doğrudan Yunanca ve Latince eserlerden yapılan tercüme aracılığıyla aktarılan bilgilerle okurun dikkatine sunulmaktadır.

Bilindiği gibi hem paganlar hem de Hıristiyanlar, Musevîlere karşı tarih boyunca olumsuz bakış açısına sahip olmuşlardır. Eski Çağ'da ve Yakın Çağ'da Yahudilere karşı uygulanan baskı ve sindirme politikaları pek çok olay üzerinden örneklendirilebilir. Bu konudaki ilginç ve ayrıntılı bilgiler, "Eski Çağ'da Yahudi Karşıtlığı" adlı bölümde yazarlar tarafından işlenmektedir.

"Musevî İbadethanelerinin Kökeni" başlıklı bölümde her toplumun inancını yaşaması için ihtiyaç duyduğu ibadethanelere Musevî toplumunun neden ve nasıl gereksinim duymaya başladığı, örnekler verilerek konu edilmektedir. "Sinagog" olarak adlandırılan söz konusu mekânların Yahudilerin cemaat halinde ibadet etmelerine imkân sağlayan yapılar olduğu belirtilmektedir. Sinagoglar ile ilgili temel mimari özellikler ayrıntılı biçimde açıklandıktan sonra sinagoglara giriş için saptanan kurallar hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca sinagogların Yahudi dini için taşıdıkları önem de bu bölümde vurgulanmaktadır.

Ardından "Anadolu'da Sinagoglar" başlıklı bölüm okura sunulmaktadır. Bu bölümde Anadolu'da Eski Çağ ve Geç Antik Çağ'a tarihlenen sinagog örnekleri incelenmektedir. Ayrıca yapılan yayınlarda Anadolu'da sinagog olarak tanımlanan bazı yapıların sinagog olup olmadıkları da tartışılmaktadır.

"Cilicia'da Sinagog Olarak Önerilen Yapılar" başlığının altında Cilicia Bölgesi'nde çeşitli araştırmacılar tarafından sinagog olarak tanımlanan yapılar hakkında yazarların değerlendirmeleri ve ulaştıkları sonuçlar sunulmaktadır. Yapıların hangilerinin sinagog olabileceği hangilerinin olamayacağı mimari özellikler üzerinden ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Özyıldırım – Ayteş Canevello, Cilicia Bölgesi'ndeki yapıların karmaşık mimari durumları nedeniyle sinagog olması muhtemel yapılarda gerçekleştirilecek arkeolojik

kazıların tartışmalı konuları çözümleyebileceğini belirtmektedir.

“Cilicia’da Yahudilere Ait Mezarlar ve Epigrafik Veriler”, sonraki bölümün başlığıdır. Mezarlar ve epigrafik buluntular, Cilicia Bölgesi’ndeki Yahudi varlığını en güçlü şekilde ortaya koyan önemli verilerdir. Burada, öncelikle Cilicia Bölgesi dışında Anadolu’da Yahudilere ait mezarların bulunduğu merkezler sıralanmaktadır. Öte yandan konu, başlıktan da anlaşılacağı gibi Cilicia Bölgesi’nde yer alan Yahudi mezarları üzerine temellendirilmektedir. Bunun arkeolojik ve epigrafik kanıtları, Yunanca asıllarından yapılan yazıt tercümeleri ile desteklenmekte ve okur ile paylaşmaktadır. Cilicia’da Yahudilerin varlığı ile ilişkili diğer bir veri ise yazılı kaynaklarda ya da mezar anıtlarında geçen ve bu topluluk üyelerinin meslekleri ile ilgili ibarelerdir. “Cilicia’da Yahudilerin Meslekleri” bölümünde Yahudilerin birbirinden farklı çok sayıdaki meslek kolunda çalıştıkları anlaşılmaktadır.

“Cilicia’da Şabatistler” başlıklı bölümde Şabatistlerin kim oldukları hakkında bilgiler verildikten sonra, Yahudi topluluğunun mensupları olup olmadıkları tartışılmaktadır. Şabatistlerin Cilicia Bölgesi’ndeki izlerine ilişkin bilgiler, yine bu bölümde yer almaktadır. Bu konuda arkeolojik ve epigrafik bulgular değerlendirilmektedir.

Sonraki bölüm “Cilicia’da Samirî İzleri” başlığını taşır. Samirîler, Yahudi tarihi içinde öncelikle inançları nedeniyle yüz yıllardır tartışılan ilginç cemaatlerden biridir. Kudüs’ü değil Gerizm Dağı’nı mukaddes kabul etme gibi çok çeşitli dinî nedenlerle heretik kabul edilirler. Bu bölümde Cilicia’da elde edilen Samirîlere ait ilginç bilgiler değerlendirilmektedir. Her iki bölüm de Cilicia’da Musevîliğin izlerini taşıyan benzer inançlara mensup cemaatlerin varlığını göstermesi bakımından önemlidir.

“Arkeolojik Küçük Buluntular Işığında Cilicia’da Yahudiler”, adından da anlaşılacağı gibi küçük eserler üzerinden Cilicia’daki Yahudi varlığını göstermektedir. Bölgede -bugün için Yahudilere ait olduğu bilinen- fazla eser olmasa da kazılarda ele geçen arkeolojik malzeme, Yahudilerin bölgedeki varlığını kuvvetlendirmektedir. Örneğin Olba kentinde yapılan kazılarda tespit edilen Yahudilere ait buluntular, bölgedeki Yahudi toplumu konusunda önemli veriler sunmaktadır. Bölge müzelerinde de Yahudilere ait küçük buluntuların olduğu, bölümde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

Cilicia’da Yahudiler kitabının “Sonuç” bölümünün oldukça ilginç bilgilerle donatılmış olduğu görülmektedir. Yahudilerin Cilicia’da ilk defa görülmesi ile başlayan sürecin epigrafik ve arkeolojik bulgularla ulaşılan sonuçları, bu bölümde ayrıntılı

olarak okura verilmektedir. Bölgenin Yahudiler için oldukça önemli bir yerleşim merkezi olduğu, yine bu çalışma ile ortaya konulmaktadır. Sanıldığından aksine Yahudilerin Cilicia Bölgesi ile siyasî, dinî ve ekonomik ilişkilerinin kökenin çok eski dönemlere gittiği, eserde belirtilmektedir. Son olarak bölgede yapılacak arkeolojik kazıların, kadim Yahudi toplumunun Cilicia Bölgesi ile olan yakın ilişkilerini daha iyi aydınlatacağı vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki satırlar aracılığıyla tanıtmaya çalıştığımız *Cilicia’da Yahudiler* isimli kitap, Eski Çağ ve Geç Antik Çağ tarihinde oldukça önemli bir yeri bulan Yahudilerin durumunu genelde Anadolu özelinde ise Cilicia Bölgesi ile olan ilişkilerini, metinlerin ve arkeolojik materyalin incelenip yorumlanmasıyla okura sunmaktadır. Prof. Dr. İlber Ortaylı’nın “... Hiç şüphesiz ki İsrailoğulları, dünyada tek Tanrılı inancı, semavi dinleri getirenlerin başındadırlar ve gene bu nedenden dolayı ki Akdeniz dünyasının hiçbir köşesi Yahudi tarihi, Yahudi akidesi, Yahudi medeniyeti olmadan anlaşılabilir...” cümlesi, Yahudilerin Akdeniz havzasında ortaya çıkan medeniyetler üzerindeki etkilerini dile getiren önemli bir tespittir. Yahudiler, tarihsel süreç içinde pek çok ulusla ilişki içinde olur ve bunun güçlü yansımaları, yazılı kaynaklar ve arkeolojik materyal aracılığıyla takip edilebilir. Öte yandan Cilicia’da yaşayan Yahudilerin Filistin ile irtibatlarının hiç kesilmediği de kitapta çeşitli kanıtlarla okura verilerek vurgulanan bir başka alanı oluşturmaktadır. Söz konusu kitap, Yahudilerin Cilicia Bölgesi ile olan özel ilişkisi üzerine odaklanmakta ve ilginç sonuçlara ulaşmaktadır.

Ressam Cavidan Yegül Erten’in tarihsel anlatıya eşlik eden güzel çizimleri, sanatçı dokunuşlarıyla çalışmaya zarif bir değer katmaktadır. Fotoğraf alanında birçok ödülleri olan Dr. Tuna Akçay’ın kareleri de kitabı görsel anlamda ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca yazarların Cilicia Bölgesi’nde uzun yıllar arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarına katılmaları, bölgeyi iyi tanımalarına olanak sağlamaktadır. Kitapta dikkat çeken bir başka husus da Özyıldırım’ın Kudüs’ü ziyareti sırasında çektiği bazı görselleri eserde kullanması ve eserde sıkça sözü edilen Masada Kalesi’nde inceleme yapmasıdır. Öte yandan çalışmanın sonunda yer alan ve oldukça geniş kaynakça, eserin oluşturulma sürecindeki titiz araştırmayı gözler önüne sermektedir.

Türk arkeoloji dünyasında Eski Çağ’da Yahudiler hakkındaki yayınların azlığı ve Cilicia özelinde Yahudilerin durumunu inceleyen hiçbir kitabın bulunmadığı dikkate alınırsa *Cilicia’da Yahudiler* adlı eserin bu konuda çalışacak bilim insanları için önemli bir başvuru kaynağı olacağı şüphesizdir.

Yavuz Yeğin

Arkeoloji Dünyasından

Kayıp Hitit Majik Ritüelleri

Hitit arşivlerinde bulunan metin grupları içinde en fazla sayıyı dini içerikli metinler oluşturmaktadır (bayram ritüelleri majik ritüeller, dualar, adak metinleri vb.). Bunlar içerisinde büyü ritüelleri olarak da adlandırılan majik ritüellerin sayısı oldukça fazladır. Emmanuel Laroche tarafından oluşturulan ve günümüzde *Hethitologie Portal Mainz* tarafından güncellenen *Catalogues des Textes Hittites* katalog listesinde CTH 390-500 arasındaki metinler majik ritüellerdir. Bunun yanında “Yabancı Dilde Metinler” olarak sınıflandırılan CTH 725-791 arasında, bayram ritüelleri, dualar gibi metinleri içeren grup içerisinde de hatırı sayılır sayıda majik ritüel yer almaktadır. Bu majik ritüel metinlerinde Hurrice, Luvice ve Hattice pasajlar yer almaktadır. Ayrıca ritüellerin bazıları Hattice-Hititçe (CTH 725, 726) ya da Hurrice-Hititçe çiftdilli (CTH 788) olarak yazılmıştır. Bunun yanında CTH 800-813 arasında Sümerce ve Akkadça yani Mezopotamya kökenli ritüeller yer almaktadır.

Majik ritüeller, Hitit metinlerinde Sümerce SISKUR/SÍSKUR ideogramıyla belirtilmiştir. Bunlar, kral ailesi ve üyeleri ya da halktan kişiler tarafından ihtiyaç duyulması halinde başvuru ritüelleridir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ritüeller, kökenine göre (Hitit, Luvi, Hatti, Arzawa gibi), ritüeli icra eden kişinin unvanı ya da adıyla (LÚA.ZU, MUNUSŠU.GI, Maštigga, Tunnawiya gibi) ya da icra edilme amacına göre (tematik olarak) (Doğum ritüelleri, Yapı ritüelleri gibi) farklı kriterlere ayrılarak değerlendirilmiştir. Tüm majik ritüel korpusunu coğrafi ya da ritüeli icra eden kişiyi ele almadan yalnızca tematik olarak değerlendirecek olursak şu gibi başlıklar ortaya çıkmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaynar 2018: 30-40):

Kara Büyüye karşı icra edilen ritüeller

Yapılar ile ilişkili ritüeller

Arınma ritüelleri

Kirliliğe karşı yapılan ritüeller

Hastalığa karşı yapılan ritüeller

Hamilelik ve doğumla ilişkili ritüeller

Kişiler arası ilişkiler için yapılan ritüeller

Suç işlenmesi durumunda yapılan ritüeller

Ölüm ritüelleri

Ordu, savaş ve düşmanlarla ilişkili ritüeller

Yemin ritüelleri

Olumsuz fal ve kehanete karşı yapılan ritüeller

Tanrıları çağırma ritüelleri

Tanrıları ya da insanları yatıştırmak için yapılan ritüeller

Yerine geçme ritüelleri

Cinsellikle ilgili ritüeller

Demonlara karşı yapılan ritüeller

Krali çift için icra edilen arınma ritüelleri

Hitit arşivlerinde bulunan tüm bu majik ritüeller yanında bir de ismi yalnızca katalog tabletlerde geçen ritüeller bulunmaktadır. Katalog tabletler, arşiv organizasyonunda çalışmaları kolaylaştırmak için hazırlanan, arşivde bulunan metinlerin özet bilgilerinin yer aldığı tablet grubudur. Bunlar içerisinde Hitit arşivlerinden bildiğimiz majik ritüellerin –örneğin Tunnawiya isimli ritüel icraatçısının yaptığı ritüelin– özet bilgisi yer aldığı gibi, varlığını yalnızca katalog tabletlerden bildiğimiz ritüeller de yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu ritüellerin okuyucuya sunulması ve yukarıda verilen tematik sınıflandırma içerisinde hangi gruba dahil olduğu hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Ritüeli daha iyi anlamak için bazı metinlerde filolojik yorumlara yer verilmiştir.

MUNUS^A.ZU “doktor” unvanlı Azzari isimli bir ritüel icraatçısı tarafından gerçekleştirilen ritüel ordu ile ilişkilidir. Bu ritüeli “Ordu, savaş ve düşmanlarla ilişkili ritüeller” olarak sınıflandırabiliriz:

KBo 31.8 + KUB 30.42 Öy. I 8-14 (Dardano 2006: 22)

8 ʾDUB¹ 1^{KAM} ŠA İ.DÜG.GA ŠA ʾA-az-za-ri
MUNUS^A.ZU hur-la-aš

9 ma-a-an an-tu-wa-ah-ha-aš ku-wa-pí tu-uz-zi-uš

10 la-ah-hi A-NA URU LÚKÚR pé-e-hu-te-uz-zi

11 nu EN KARAŠ ku-iš PA-NI KARAŠ hu-ia-an-za

12 nu İ.DÜG.GA GIM-an hu-uk-zi nam-ma EN
KARAŠ

13 iš-ki-iz-ʾzi¹ ANŠE.KUR.RA^{MES}.ŠU-ia QA-DU
GIŠGIGIR-ŠU

14 Ú-NU-UT ʾMÈ¹-ia hu-ma-an-ta-an iš-ki-iz-zi
QA-TI

8 Hurrili doktor Azzari'nin iyi yağının bir tableti.

9 bir insan herhangi bir yerde orduyu

10 düşman ülkeye karşı savaşmaya gönderdiğinde,

11 Ordunun önünde yer alan ordu beyine,

12 iyi yağ ile büyülü sözler söyler, daha sonra ordu beyini

13 yağlar, onun atlarını da arabasıyla

14 ve savaş gereçleriyle birlikte yağlar. Bitti.

Filolojik Yorumlar

8 ^fA-az-za-ri: Söz konusu isim yalnızca bu katalog tabletlerde geçmektedir. Hitit metinlerinde ismi geçen Hurrili ritüel icraatçılarının ritüellerinin genel olarak Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmesinden dolayı Azzari'nin ritüelinin de 14. yy'da Hitit kültür alanına dahil edildiği düşünülmektedir (de Martino 2011: 75).

13 ve 14 ⁱš-ki-iz-zi: ⁱš-ki- "yağlamak, merhem sürmek" eylemi ritüellerde sıkça karşımıza çıkmaktadır (örnekler için bkz. HED I: 421-423). Metnimizde görüldüğü gibi iyi yağ ile (İ.DÜG.GA) ya da yağ ilekişilerin ve çeşitli nesnelerin yağlandığı örnekler yer almaktadır (Hoffner 1995: 111-112). Yağlama ile ilgili ayrıca bkz. Yakubovich 2005.

Bir başka katalog metinde yine Hurrili doktor Azzari'nin adı geçmektedir. Bu metni de yine "Ordu, savaş ve düşmanlarla ilişkili ritüeller" sınıflandırmasına dahil etmek mümkündür:

KUB 30.51 + KUB 35.45 + HSM 3644 Ay. IV 17'-18' (Dardano 2006: 132)

17' 2 ^{TUP-PU} INIM ^fA-az-za-ri ^{MUNUS}A.ZU [^{URU}] Hur-la-[aš] ma-a-an [^{LÜ} ... -i]

18' ku-e-da-ni-ik-ki ^{LÜ}KÜR KALA.G[A[?]-i]š-zi nu k[i-i SISKUR-ŠU]

17' İki tablet. Hurri[li] doktor Azzari'nin sözü. Eğer [...]

18' herhangi birine düşman tehdit [oluştur]ursa b[unonun ritüelidir].

- İki pasajda çekirge istilasına karşı icra edilen ritüellerden bahsedilmektedir:

KBo 10.6 Öy. I 5-7 (Dardano 2006: 82)

5 [DUB x^{KAM} INI]M ^mKi¹-ú-i-ra ^mKa-^rag¹-ga ^ÜmZa-la-ag-g[a]

6 [...]-ša ma-a-an^rBURU⁵¹-aš^rku-e-da¹-ni URU-ri^rki¹-ša-an-za

7 nu^ra-pe¹-e-^rda¹-ni URU-ri ŠA BUR[U⁵] SISKUR DÜ-an-zi

5 x tablet. Kiura, Kagga ve Zalagg[a]'nın sözü.

6 [...] herhangi bir şehirde çekirge istilasında

7 o şehirde çekirge ritüeli yaparlar.

Filolojik Yorumlar

^mKi¹-ú-i-ra^m Ka-^rag¹-ga ^Üm Za-la-ag-g[a]: Söz konusu isimler yalnızca bu metinlerde geçen şahıs isimleridir. Bkz. Laroche 1966.

BURU⁵: Hititçesi *maša-* olan "çekirge"ler elimizdeki iki örnekte, istilalarına karşı ritüel yapılan hayvanlar olarak yer almaktadır. Bunun yanında ritüel metinlerde ve dua metinlerinde kaçınılması gereken ya da düşmana gitmesi istenen olumsuz fenomenler arasında yer almaktadır (bkz. Kaynar 2019).

Diğer örnek ise yalnızca büyüünün ilk tableti olduğu ve bittiği bilgisini vermektedir:

KBo 31.8 + KUB 30.42 Öy. I 18 (Dardano 2006: 22)

18 DUB 1^{KAM} ŠA BURU⁵^{HLA} hu-uk-ma-iš QA-TI

18 Çekirge büyüünün birinci tableti. Bitti.

- ^{MUNUS}ŠU.GI Kueša, elimizdeki metinde semptomları ya da ne olabileceği belirtilmemiş bir hastalığa karşı bir ritüel icra etmektedir. Bu ritüeli "hastalığa karşı yapılan ritüeller" başlığı altına dahil etmek mümkündür:

KUB 30. 43 Ay. III 23'-24' (Dardano 2006: 40)

23' 1 IM.GÍD.DA A-WA-AT^rKu-e-ša ^{MUNUS}ŠU.G[I]

24' ma-^ra¹-an UN-ši GIG-aš iš-ta-^ran¹-t[a-iz-zi]

23' Uzun bir tablet. Yaşlı Kadı[n] Kueša'nın sözü.

24' Bir hastalık bir kişide devam ederse.

- Aštabi-šarri tarafından icra edilen bir ritüeli "suça karşı icra edilen ritüel" olarak sınıflandırabiliriz:

KUB 30.51 + KUB 35.45 + HSM 3644 Öy. I 17'-18' (Dardano 2006: 128)

17' 1 ^{TUP-PU} INIM ^mA-aš-ta-bi-LUGAL ma-a-an UN-aš U[(N-ši) me-n]a-ah-ha-an<-da>

18' li-in-ga-an har-zi nam-ma-kán ú-iz-zi [(ku-e)]n-zi nu-uš-ši ki-i SISKUR

19' ŠÀ.BA 1^{EN}DU-aš mu-ga-a-u-aš[Q]A-TI

17' Bir tablet. Aštabi-šarri'nin sözü. Eğer bir insan bir in[(san) kar]şısında

18' yemin etmişse sonra gelir (onu) öldürürse bu ritüel onun için(dir).

19' İçinde Fırtına Tanrısı'na bir yakarı (metni vardır). [B]itti.

- Halepli kahin Ehal-Teššob'un ritüeli iki katalog tablette yer alır. Bu iki pasaj arasında yalnızca küçük farklılıklar bulunmaktadır. Bunun dışında KBo 53.41 numaralı fragman muhtemelen bu ritüele aittir (Dardano 2006: 219). Hethiologie Portal'da söz konusu metnin yer aldığı CTH 453 "Kara büyüye karşı yapılan ritüeller" olarak sınıflandırılmıştır. Yine Ehal-Teššob'un adının geçtiği diğer katalog tablette (KUB 30.56) "anlaşmazlık" ve "kara büyü" ifadelerinin

geçmesinden dolayı her ikisini de (KUB 30.51+ ve KUB 30.56) “kara büyüye karşı yapılan ritüeller” olarak sınıflandırmak mümkündür:

KUB 30.51 + KUB 35.45 + HSM 3644 Öy. II 14¹-17¹ (Dardano 2006: 130)

14¹ 2 *ṬUP-PU* INIM ^mE-hal-^DU-up LÚHAL URUHa-la-a[(p ma-a-an UN-š)i ARAD^{MEŠ}-ŠU GÉME^{MEŠ}-ŠU-ia]

15¹ *pé-ra-an Ú¹-UL* ha-an-da-an-zi na-aš-ma [LÚ^{LUM} MUNUS^{TUM}-ia]

16¹ *hal-lu-ú-i-iš-kán<-zi>* na-aš-ma-za-kán i-da-a-l [(a-mu-uš) Ú^{HI.A}-uš (uš-kán-zi)]

17¹ *nu* LÚHAL ki-i SISKUR [i-ia-zi QA-TT]

14¹ İki tablet Halpalı Ehal-Teššob’un sözü. [(Eğer bir insan) erkek ve kadın köleleriyle]

15¹ anlaşmazlık yaşıyorsa ya da [erkek ve kadın]

16¹ sürekli tartışıyorsa ya da kö[(tü) rüyalar (görüyorlarsa)]

17¹ Kahin bu ritüeli [yapar. Bitti.]

Filolojik Yorumlar

15¹ Ú¹-UL ha-an-da-an-zi: *handai-* fiili “eşleşmek, düzenlemek, hazır olmak” gibi pek çok farklı anlama sahiptir. Burada *UL* ile birlikte kişiler arasındaki anlaşmazlığı ifade etmek için kullanılmıştır. Farklı çevirisi için bkz. HED H: 98.

16¹ hal-lu-ú-i-iš-kán<-zi>: *halluwai-* “tartışmak, kavga etmek” fiili kişiler arasındaki geçimsizliği ifade etmek için kullanılmıştır. Kişiler arasındaki geçimsizlik üzerine yapılan, iyi korunmuş bir örnek Maštigga ritüelidir. Ritüel şu sözlerle başlamaktadır: “Kizzuwatnalı kadın Maštigga böyle (der): Baba ve oğul ya da adam ve karısı ya da erkek kardeş ve kız kardeş kavga ediyorsa onlara böyle yaparım...” (Bkz. Miller 2004: 61-124).

i-da-a-la-mu-uš Ú^{HI.A}-ušuš-kán-zi: Kötü rüyalar Hitit majik ritüellerinde olumsuz bir fenomen olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kötü rüyalar özellikle kara büyü ile ilişkilendirilmektedir (bkz. Mouton 2007).

KUB 30.56 Ay. III 10-13 (Dardano 2006: 212)

10 INIM ^mE-hal-^DU-up LÚHAL URUHal-pa ma-a-an UN-š*i* ARAD^{MEŠ}-ŠU GÉME^M[EŠ]-ŠU-ia Ú-UL]

11 SIxSÁ-an-zi na-aš-ma LÚ^{LUM} MUNUS^{TUM}-ia Ú-UL ha-an-da-an-zi[]

12 na-aš-ma-za-kán LÚ^{LUM} MUNUS^{TUM}-ia HUL-lu-uš Ú^{MEŠ}-uš uš-ká[n-zi]

13 *nu A-NA* ^DLIŠ GIM-an pu-uq-qa-nu-ma-aš hu-wa-ap-pa-aš UH₇-aš SIS[KUR DÜ-an-zi]

10 Halpalı Ehal-Teššob’un sözü. Eğer bir insan erkek ve kadın köle[leriyle]

11 anlaşmazlık yaşıyorsa ya da erkek ve kadın sürekli tartışıyorsa []

12 ya da erkek ve kadın kö[(tü) rüyalar görüyorla[rsa]

13 Šaušga için anlaşmazlık (ve) kara büyüye karşı ritüel yaptıkları zaman.

- Harşumnalı İyarrinu’nun farklı durumlar için icra edilen ritüeli bulunmaktadır. Bunlar kirlilik, yalan yere yemin, tanrılara lanet okuma, hastalık gibi durumlara karşı yapılan ritüellerdir:

KUB 30.51 + KUB 35.45 + HSM 3644 Öy. II 19¹-28¹ (Dardano 2006: 130)

19¹ 3 *ṬUP-PU* INIM ^mI-ia-ri-nu LÚ URUHar-šum-na ma-a-a[n UN-aš

20¹ na-aš-ma-aš-kán an-da pa-ap-ra-an-ni ku-wa-at-qa t[i¹-ia-an-za na-aš-ma-aš-ši]

21¹ MU^{KAM<HI>.A}-ŠU ni-ni-in-kán-te-eš na-aš-ma-aš-kán A-NA []

22¹ me-mi-iš-^rkán¹-za na-aš-ma-za-kán i-da-a-lu-mu-un [(z)a-aš-ha-in uš-ki-iz-zi]

23¹ na-aš-ma li-in-kán har-zi na-aš-ma-an A-BU AM[A-ŠU

24¹ ^rPA¹-NI DINGIR^{MEŠ} hur-ta-an har-kán-zi na-aš-ma-an MUNUS^{NAP}-[ṬAR-TU

25¹ [(na-aš)]-^rma¹-aš-ši-kán MUNUS^{NAP}-ṬAR-TU ku-iš-ki pa-ap-ra-tar an-[da

26¹ [(na-aš-ma-aš-si-i)]š-ša-an DINGIR^{LUM} ku¹-iš-ki ša-a-an-za n[a-

27¹ [na-aš-ma-aš-si G]IG-an za-lu-kiš-zi na-aš-ma-aš ^rú¹-[

28¹ [na-aš-ma-aš-si] ^rši¹-ik-nu-uš ša-ra-a pí-ip-p[a-an-zi

19¹ Üç tablet. Harşumnalı adam İyarrinu’nun sözü. Ege[r insan

20¹ ya da herhangi bir kirliliğe [girmişse ya da ona]

21¹ yılları *nininkantes* ya da []

22¹ söylenmiş ya da kötü [rüya görüyorsa]

23¹ ya da yalan yere yemin etmişse ya da babası (ve) anne[si]

24¹ tanrılara karşı lanet okumuşsa ya da onu ca[riye

25¹ [(ya)] da cariyeye ona herhangi bir kirlilik [

26¹ [(ya da ona)] herhangi bir tanrı [

27' [ya da bir has]talık devam ediyorsa ya da

28' [ya da ona]*šeknu*- elbisesi kalk[mışsa

Filolojik Yorumlar

21' *ni-ni-in-kán-te-eš*: *ninink-* kelimesinin pek çok farklı anlamı bulunmaktadır: uzaklaştırmak, harekete geçmek, rahatsız etmek gibi (Ayrıntılı bilgi için bkz. CHD L-N: 438-443). Hantitaššu Ritüeli'nde de MUHI.A *nininkanteš* olarak görülmektedir ve Hoffner tarafından "his years are recalled" olarak tercüme edilmiştir, yani ömrü kıaldı olarak yorumlanmaktadır (CHD L-N: 443, Hoffner1987).

28' ^r*ši*-*ik-nu-uš ša-ra-a pí-ip-p[a-an-zi*: *šara pippa*- için "döndürmek, tersyüz etmek, dışa döndürmek" gibi anlamlar önerilmiştir. *šeknu-* ise bir çeşit giysidir. Bu ifade ile majik ritüellerde karşılaşılmaktadır. Prechel bu ifadenin Mezopotamya metinlerinde geçenve yasal statünün değişimini simgeleyen *nahlaptu nakāsu/batāqu* ifadesi ile ilişkilendirilebileceğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Prechel 2002.

- Bir tablet üzerinde dört ritüel yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla her biri toplu ölüm olması sonucunda icra edilmektedir. Metinde geçen ifadelerden dolayı ilk ritüeli "kara büyüye karşı yapılan ritüel" diğerlerini ise "salgın hastalıklara karşı yapılan ritüel" olarak sınıflandırmak mümkündür:

KUB 30.51 + KUB 35.45 + HSM 3644 Ay. IV 12'-16' (Dardano 2006: 132)

12' 1 *ṬUP-PU nu-uš-ša-an* 4 SISKUR *a-ni-ia-an*
[^r*ma-a*]-[*an*]

13' KUR *Ša-la-at-ta-ni an-da al-wa-an-za-ah-hi-[it]*

14' *ak-kiš-kat-ta-ri* 1^{EN}*ma-a-an ÚŠ-kán iš-tu-w[a-a-ri]*

15' *na-aš-ma HAL-ŠI ku-^re¹-da-ni-ik-ki ak-ki-i[š-kat-ta-ri]*

16' *ma-a-an-kán ŠÀ KARA[Š] ÚŠ-kán ki-ša-r[i]*

12' Bir tablet. Dört ritüel yapılmış. Eğ[er]

13' Şalattani Ülkesi büyü [ile]

14' ölüyorsa. Bir ritüel, bir salgın ortaya [çıkar]sa

15' ya da bir bölgede çok sayıda ölü[m varsa]

16' Orduda salgın olu[r]sa.

- Yine üzerinde dört ritüelin yer aldığı bir tablet bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi yeni bir ev inşa edildiğinde icra edilen bir ritüel yani "yapı ile ilişkili ritüel" iki ritüel ise "suça işlenmesi durumunda yapılan ritüel" olarak değerlendirmek mümkündür:

KUB 30.51 + KUB 35.45 + HSM 3644 Ay. IV 24'-26' (Dardano 2006: 134)

24' 1 *ṬUP-PU nu-uš-ša-an* 4 SISKUR^{HL.A} *a-ni-ia-an*
ŠÀ.[BA]

25' 1^{EN}*ma-a-an ÉMEŠ GIBIL a-ni-ia-mi* 2
SISKU[R^{HL.A} *ma-a-an*]

26' *e-eš-har a-ni-ia-mi [*

24' Bir tablet. Dört ritüel yapılmış. Bunlar arasında

25' bir (ritüel) yeni evler (için) yaptığım zaman. İki ritüel

26' kan (için ritüel) yaptığım [zaman.]

- Tazzitta'nın karısı olarak tanıtılan Ninalla isimli bir kadın fragmanlı bir kontekst içinde bir çocuğun emzirildiği zaman ritüel yapıldığından bahsetmektedir. Doğum ile ilişkili ritüeller "Doğum öncesi" "Doğum sırası" ve "Doğum sonrası" olarak ayrıldığından(bkz. Beckman 1983) söz konusu ritüelin, "Doğum sonrası" grubuna ait olabileceğini düşünerek "doğum ile ilişkili ritüeller" başlığı altında değerlendirebiliriz. Tablet, bir başka ritüel daha ihtiva etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bir insanın kalbi hızlı attığında yani çarpıntısı olduğunda yapılan bir ritüel yer almaktadır. Bu ritüeli de yine "hastalığa karşı yapılan ritüeller" başlığı altına dahil etmek mümkündür:

KBo 31.5+ KUB 30.65+ KUB 30.67+ KBo 14.69 Ay. IV 4'-6' (Dardano 2006: 166)

4' [x *ṬUP-PU INIM* ^f*i-na-al-^rla-a*¹ DAM ^m*Ta-az-zi-it-ta ma-a-an DUMU-an*

5' [] *ša-ú-i-ti-iš-ta-iz-zi nu ki-i* SISKUR
QA-TI

6' [ŠÀ.BA 1 SISKUR *ma*]-^r*a*¹-*an UN-ši ŠÀ-ŠU*
ša-ra-a wa-at-ku-it- ta

4' [x tablet.] Tazzitta'nın karısı [N]inalla'nın sözü. Bir çocuğu

5' [] emzirdiği zaman bu (onun) ritüelidir. Bitti.

6' [Onun içinde bir ritüel] bir insanın kalbi hızlı çarpıtığı zaman.

- Elimizdeki pasajda Huntaritta isimli bir kadının icra ettiği ya da yazdırdığı üç adet ritüelin varlığından bahsedilmektedir. Bunlar arasında tanrıların karşısında kötü konuşulması ya da suç işlenmesi durumunda yapılan ritüeller olduğu tabletin korunmuş kısımlarından anlaşılmaktadır:

KBo 31.26 Ay. 3'-5' (Dardano 2006: 176)

3' [x *ṬUP-PU nu-uš-š(a-an* 3 SISKUR *a-ni-ia-an)*
^r*INIM* ^f*Hu-un-ta-ri-it-^rta*¹

- 4' [ma-a-an ...-A(H-hu-wa-i na-a)]š-ma-aš-kán
DINGIR^{MEŠ} pá-r-ra-a-an-da
- 5' [(HUL-lu) me-mi-iš-ki-iz-zi n(a-aš-ma hu)]r-ke-el
i-ia-an har-zi QA-TI
- 3' [x tablet üzerinde [(üç ritüel yazılmış)]
Huntaritta'nın sözü.
- 4' [Eğer ...] tanrıların karşısında
- 5' [(kötü) konuşursa y(a da suç)] işlemişse. Bitti.

- Arzawalı olduğu belirtilen ^fNÍG.GA.GUŠKIN isimli bir kadına ait iki ritüel yer almaktadır. Biri kraliçenin düşmanına karşı icra edilen ritüeldir. Diğer ritüel ise "kara büyüye karşı" icra edilmektedir:

- KBo 31.6 Ay.[?] III 11'-13' (Dardano 2006: 182)
- 11' [1 I]M.GÍD.DA INIM ^fNÍG.GA.GUŠKIN
ma-a-an A-NA MUNUS.LUGAL
ku-iš me-na-ah-ha-an-da
- 12' [ma-an]-ta-al-li-iš SISKUR_{ma-an-ta-al-li-aš-ma}
na-a-wi₅ i-ia-an har-z[i]
- 13' [nu ma]-^fa-an¹ a-ki nu SISKUR ma-ah-ha-an
i-ia-an-zi QA-TI
- 11' [Bir] uzun tablet. NÍG.GA.GUŠKIN'in sözü.
Kraliçenin karşısında kim
- 12' düşmanlık yaparsa (ve) henüz mantalli ritüeli
yapmadıysa
- 13' ve ölürse,(bunun için) ritüel yaptıkları zaman.
Bitti.

- KBo 31.6 Ay.[?] III 14'-15' (Dardano 2006: 182)
- 14' [x TUP-PU IN]IM ^fNÍG.GA.GUŠKIN
MUNUS^{URU}Ar-za-u-wa ma-a-an
LÚ-an na-aš-ma MUNUS-an
- 15' [al-wa-an-z]a-ah-ha-an-da-an a-ni-ia-mi
- 14' [x tablet.] Arzawalı kadın NÍG.GA.GUŠKIN'in
sözü.
- 15' Büyülenmiş bir adam ya da kadın (için ritüel)
yaptığım zaman.

Sonuç

Görüldüğü gibi geniş Hitit majik ritüel korpusu içinde henüz ele geçmemiş ya da fragmanlı olarak ele geçmesinden dolayı tanımlanamamış ritüeller bulunmaktadır. Söz konusu belgeler bizlere tanımadığımız ritüel icraatçıların isimlerini sağlamakla birlikte başka belgelerden bilmediğimiz ve ritüel yapılması gereken durumlara dair bilgi vermektedir (çekirge istilasına karşı yapılan ritüel, kalp çarpıntısına karşı yapılan ritüel gibi). Elimizdeki verilerle bu ritüelleri tematik

olarak sınıflandırmak mümkündür. Çalışmamızda özetle bu ritüellerin ordu ile ilişkili ritüeller, hastalığa karşı icra edilen ritüeller, işlenen bir suça karşı icra edilen ritüeller, kişilerarası ilişkiler için icra edilen ritüeller, kirlilik, yalan yere yemin, tanrılara lanet okuma, doğum ile ilişkili ritüeller, kraliçenin düşmanlarına karşı icra edilen ritüel ve kara büyüye karşı ritüeller gibi tematik sınıflandırmalar altında değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Beckman, G.
1983 *Hittite Birth Rituals* (StBoT 29), Wiesbaden.
- CHD *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago 1980 ss.
- Dardano, P.
2006 *Die hethitischen Tontafelkataloge aus Hattuša (CTH 276-282)* (StBoT 47), Wiesbaden.
- HED Puhvel, J., *Hittite Etymological Dictionary*, Berlin, New York, Amsterdam, 1984 ss.
- Hoffner, H.
1987 "Hittite Terms for the Life Span", *Love and Death in the Ancient Near East. Essays in Honor of Marvin H. Pope*: 53-55.
1995 "Oil in Hittite Texts", *Anatolian Archaeology: A Tributeto Peter Neve*, (BiAr 58/2): 108-114.
- Kaynar, F.
2018 "I rituali magici ittiti: struttura, classificazione e il ruolo di Kizzuwatna", Torino Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Torino.
2019 "Locusts in the Hittite Culture", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 25: 77-84.
- Laroche, E.
1966 *Le Noms des Hittites*, Paris.
- de Martino, S.
2011 *Hurrian personal names in the kingdom of Hatti* (Eothen 18), Firenze.
- Miller, J. L.
2004 *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals* (StBoT 46), Wiesbaden.
- Mouton, A.
2007 *Rêves hittites. Contributions à une histoire et une anthropologie durêve en Anatolie ancienne*, Leiden – Boston.
- Prechel, D.
2002 "Betrachtungen zum Ritual der Pupuwanni", *Silvia Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65 th. Birthday*: 277-288.
- Yakubovich, I.
2005 "Were Hittite Kings Divinely Anointed? A Palaic Invocation to the Sun-God and its Significance for Hittite Religion", *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 5: 107-137.

Fatma Kaynar

III. Hattuşili'nin Kuzey Anadolu Politikası: Nerik ve Hakmiş

Hititler tarihi belgelerinde, antlaşmalarında, yakarış ile dualarında, fal soruşturmalarında, mektuplarında ve talimatlarında Kaşkaları “düşman” olarak tanımlamışlar ve çoğunlukla *dampupi*- “vahşi, barbar” terimini kullanmışlardır. Hatti memleketinin kuzeyinde yaşayan bu kabile topluluklarının da yer aldığı ve çoğunda köklü gelenekler ile kurumlardan yoksun yerler olarak karşımıza çıkan yaklaşık iki yüz kadar yer adının mevcut olduğu bilinmektedir. Kaşka kabile toplulukları ile etkin bir mücadele sürdürmeye çalışan Hititlerin, Hatti memleketinin kuzeyinde bulunan bu bölgelerde uzun yıllar çok da başarılı olamadığı çivi-yazılı belgelerden anlaşılmaktadır.

Hitit-Kaşka ilişkilerinin tarihsel sürecinin daha çok “*Nerik*”in hâkimiyeti ve onun bulunduğu bölge”nin ekseninde yüzyıllarca sorunlu bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Bu ilişkilerin tarihsel süreci ise zaman zaman bazı topluluklar ile iyi, zaman zaman da savaş halinde yüzyıllarca devam etmiştir. Hitit krallarının çoğunun Kaşka sorunu ile mücadele ettiği metinlerde açıkça görülmektedir:

Hitit imparatorluğu için oldukça sıkıntılı bu kronik saldırılar bölgeye düzenlenen seferler ya da yapılan antlaşmalarla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu tahrip edici ve hızlı askeri seferler ve antlaşmalar genellikle kısa süreli/geçici çözümler olmuştur.

Aslında Kaşkaların bu topraklara ne zaman geldiği, Eski Hitit Dönemi’nde Anadolu’nun kuzeyinde bulunup bulunmadığı sorusu tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olmakla birlikte, Eski Hitit Dönemi’ne tarihlendirilen belgelerde bu kabile topluluklarından bahsedilmediği görülmektedir.

III. Hattuşili’ye ait metinlere göre ise, Kaşka kabile toplulukları ile ilk karşılaşmalar Labarna (ve) I. Hattuşili zamanına tarihlendirilmelidir. Hitit devletinin kurucu kralları, *önemli bir rota* haline gelmiş olan Tiliura’da yaşayan bu topluluklara Kummeşmaharımağını sınır olarak belirlemişlerdir:

CTH 89 KUB 21.29 Öy. II (4)

Geçmiş(te) zaman(lar)da (eskiden/eskilerde) ise Labarna (ve) H[a]ttuşili, onları(n) (5) Kummeşmaharımağı(nun) ötesine bırakmazlardı ...

Krallar	İçerik-Durum	Belgenin Dönemi	Katalog
Labarna-I.Hattuşili	<i>Kummeşmaha</i> nehri sınır olarak belirlendi.	III.Hattuşili	• CTH 89
Telipinu	Kaşkalı düşman üzerine sefer düzenlendi.	II.Murşili	• CTH 61
II.Hantili	<i>Tiliura</i> ve <i>Nerik</i> yitirildi.	III.Hattuşili	• CTH 81 • CTH 89
		IV.Tuthaliya	• CTH 524 KUB 25.21
I.Muwattalli	I.Şuppiluliuma’nın kahramanlıklarında Muwattalli ile <i>Nerik</i> memleketi ve Kaşka’dan bahsedilmektedir.	II.Murşili	• CTH 40
I./II.Tuthaliya	<i>Aşşuwa</i> ‘ya (Batı Anadolu) seferdeyken, “Kaşkalı düşman” Hatti’ye saldırdı. Tuthaliya Kaşkalarla savaştı.	I./II.Tuthaliya	• CTH 142
I.Arnwanda	Kaşka yağmaları tanrılara şikayet edildi.	I.Arnwanda	• CTH 375
	Kaşkalar ile antlaşmalar yapıldı.		• CTH 137-140
II./ III.Tuthaliya	Kaşka saldırıları ile ilgili olarak, <i>Tapikka</i> ’da çok sayıda yazışma/ mektup bulundu.	II./ III. Tuthaliya	• HKM
	II./III. Tuthaliya ve oğlu Şuppiluliuma Kaşkalarla savaştı. Kaşkalar <i>Hattuša</i> ’ya saldırdı.	II. Murşili	• CTH 40
I.Şuppiluliuma	Tahtta çıktığında Kaşkalarla savaştı.	II. Murşili	• CTH 40
II. Murşili	Kaşkalara seferler düzenlenerek, <i>Tiliura</i> gibi bir takım kentler yeniden yerleşime açıldı.	II. Murşili	• CTH 61
		III. Hattuşili	• CTH 89
II. Muwattalli	<i>Anziliya</i> ’yı ve <i>Tapikka</i> ’yı tahkim etti ve başkenti <i>Tarhuntaşša</i> ’ya taşıdı. Henüz Hatti’de iken tüm Kaşka memleketi düşmandı. Yukarı Ülke’nin yönetimi III.Hattuşili’ye verildi.	III. Hattuşili	• CTH 81
III. Hattuşili	Kaşkalar düşmanlıklarını sürdürdü. <i>Nerik</i> kenti gibi yitirilmiş ve bir daha geri alınamamış bölgeler Hitit etki alanına alındı ve topraklar genişletildi. Diplomatik yaklaşımlarla kuzey bölgesindeki bazı yerleşimleri kendisine bağladı.	III. Hattuşili	• CTH 81
			• CTH 89
IV. Tuthaliya	<i>Nerik</i> kenti Hantili’nin zamanında Kaşkalar tarafından işgal edildi.	IV. Tuthaliya	• CTH 524 KUB 25.21
	<i>Tiliura</i> ’da külte bazı yenilikler yapıldı.	IV.Tuthaliya ²	• CTH 502 KUB 38.3

Hititlere ait topraklar ve onlara ait olmayan topraklar arasında etkili bir doğal savunma hattı oluşturan Kummeşmaha'nın geçilmesine izin verilmediği bilgisi ile o dönem Kaşka kabile topluluklarına yaptırımlar uygulayabilecek kadar bölgeye hâkim olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluk Dönemi metinlerinde anlatılan Labarna ve Hattuşili zamanında başlayan bu ilk karşılaşmalar bir kenara bırakılırsa (CTH 89), Kaşkalardan ilk kez I./II. Tuthaliya yıllıklarında (CTH 142) sonrasında ise I. Arnuwanda zamanında yapılan Kaşka Antlaşmalarında (CTH 137-140) ve eşi Aşmunikal ile birlikte dualarında (CTH 375) bahsedilmektedir.

İmparatorluk Dönemi öncesinde Kaşka kabile topluluklarının elinde olan kuzey yerleşimlerinin bazıları I. Şuppiliuma'nın bölgede yürüttüğü askeri faaliyetler sonucu Hitit topraklarına katılmış ardından da II. Murşili bu başarılı askeri faaliyetleri sürdürmüştür. II. Murşili ayrıntılı yıllıklarında kuzey bölgelerdeki ulaştığı bu memleketlere daha önce herhangi bir Hatti kralının gelmediğini özellikle vurgulamıştır. II. Murşili kuzeyde kalan düşman topluluklara terk edilmiş bazı yerleşimlere Hitit topraklarının güvenliği açısından bir tehdit oluşturan Kaşkalara karşı hem devletin istikrarını bozucu etkisini azaltması amacıyla hem de bu topraklara iş gücü sağlamak için getirdiği NAM.RA'ları yerleştirmiştir. Ancak önceki halkın bu yerleşim politikasından uzak tutulmasını III. Hattuşili eleştirmiş ve sonrasında bu eksikliği gidermiştir:

CTH 89 KUB 21.29 I (11)

Tiliura (ana)kenti Hantili zamanından (beri) (12) boştu. Onu babam (13) Murşili yeniden inşa etti. Fakat onu (kenti) (14) iyi/uygun (bir şekilde)/tam(amen) yerleşime açmamıştı. Ancak onu (sadece) onun (15) silah ile yendiği NAM.RA(lar) ile yerleştirdi(miş)di. (16) Fakat önceki/eskiden (17) kalan kent adamları(nı/halkını), onları [kendi başına bırak(mış)tı] (18) ve (ben) Majeste onları geri geti[rdim] (ve bu durumu düzelttim). (19) Onları T[iliura]'da yeniden [yerleştirdim]...

III.Hattuşili'nin bölgede uyguladığı farklı politikalar ve uygulamalar sayesinde Hitit siyasi tarihinde önemli bir rol üstlenerek başta Nerik ve Hakmiş olmak üzere bölgedeki birçok kent, imparatorluk için yarar sağlayacak noktaya getirilmiştir. Sonrasında da bölgede düzenli bir iskan politikası izlenmiştir.

Metinler Eski Hitit Dönemi'nin ayrıcalıklı bir kültür kenti olan Nerik'in geçmişteki tarihini ve kaderini şu şekilde aktarmaktadır:

CTH 383 KUB 21.19+KUB 14.7+KBo 52.17+338/v III (11)

... Ner[ik] memleketi, (12) önceki kralların zamanlarında an[id]en(hızla/birden bire) x[(13)

yıkılmıştı ve yollar çalı çı[rpı] içinde (idi)[, (14) ve Nerik kenti (suda bir) taş (parçası) gib[i] (15) idi ve derin sular altı[nda(ydi) ...

Nerik'in tarihini ve kaderini aktaran bir diğer metin ise Fırtına Tanrısının bir zamanlar nehir yatağını nasıl değiştirdiği ile ilgilidir:

CTH 671 KUB 36.89 Ay. (12)

Maraşşanta Nehri eskiden: ipattarmayan(-yön(ün)de) akardı. (13) Fakat Fırtına Tanrısı onu döndürdü ve onu Tanrı(lar)ın Güneş Tanrısı'na (doğru) akıttı, [(ve) onu] Ner[ik'e] (14) yakın akıttı ...

Yine Nerik'te yaşanmış bir felaketin izlerini aktarmış olabileceğini düşündüğümüz diğer bir bilgi ise Nerik'in aşağılanması/küçük düşmesi ve cezalandırılmasının tanımlandığı Nerik'in Arınma Ritüeli'ne aittir:

CTH 676.1.A IBoT 2.121 (7')

oradalaynı yerde libas[yon (kabı)](?) (8') Ner[ik] kenti('nin) kaybını [(9') iç oda[nın (10') eya-ağacını, [Nerik kenti(?)] kaybında [...

Kent ile ilgili Tanrılara/Tanrıçalara dua ile mitolojik ve ritüel metinlerinde; derin kökleri olan felaketler birikiminin uzun yıllar boyunca aktarılması/yaşatılması, sonraları yerini Kaşka kabile topluluklarının işgali sorununa bırakmıştır. Bu yönüyle kutsal Nerik kentinin tarihi süreci Hitit imparatorluğunun siyasi-politik olaylarını da belirlemiş ve III.Hattuşili, yeğenini tahttan indirerek kendisini imparatorluğun tek hakimi ilan ettiği zamana kadar imparatorluğun başına geçecek uygun politikalar geliştirmiştir.

III. Hattuşili, Yukarı Memleketi "bölgesel kral" olarak yönettiğinde ve sonrasında "Büyük Kral" olarak tahtta geçtiğinde düzenlemiş olduğu seferlerle imparatorluğun kuzey sınırlarını yeniden yapılandırmıştır. III. Hattuşili, Urhi-Teşup'un tahtta çıkması ile birlikte kendi yönetimi altında olan Yukarı Memleket'in kentlerinin ve özellikle de Hakmiş ile Nerik'in kendisinden alınmasına dayanamayarak savaş açtığını aktarmaktadır:

CTH 81.A 1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1+KUB 19.60+KUB 19.61+KUB 26.44+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.63+KUB 19.62 III (61)

...ve [(ağabeyime)] (62) [(duyduğum saygıya sadık olduğumdan)] bir şey yapmadım, [v(e 7 yıl dayandım)]. (63) [(Fakat o)] Tanrının buyruğu [(ve insanların sözü üzerine beni yok etmeye çalıştı)]. (64) [(Hakmiş'i) ve Nerik'i de (benden aldı)]. (65) [(Artık dayanamadım ve)] ona s[(avaş açtım)]m ...

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde bazı Hitit kralları tarafından Nerik'e ve yakın bölgesine gidilebilmişse

de bölgenin yeniden hâkimiyet altına alınarak inşa süreci ve kült uygulamalarındaki yeniliğin başlangıcı tamamen III. Hattuşili döneminde gerçekleştirilen seferlerle mümkün olmuştur. III. Hattuşili'ye ait askeri seferlerin aktarıldığı iki farklı fal metni (KUB 5.1+KUB 52.65; KUB 40.106) ve yine bölgeye düzenlenen bir seferden bahsedilmiş olması muhtemel bir fragman (CTH 215 KBo 50.172) kent ve yakın çevresinin geri alınması ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir.

III. Hattuşili'nin anlatımlarına göre Nerik II. Hantili döneminde Kaška kabile topluluklarının saldırısına uğramış ve onu yeniden Hatti topraklarına kendisi katmıştır:

CTH 81 1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1+KUB 19.60+KUB 19.61+KUB 26.44+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.63+KUB 19.62 III (46-47)

(... *Hantili'nin gününden (beri) boş/mahvolmuş olan Nerik kentini*) (48) [(ve onu yeniden in)şa (ettim)]. *Nerik'in* (49) [(etrafında olan memleketleri Nera'yı ve Hašt)]ira'yı (50) [(sınır) yap[tum ...

Bölgede düzenlenen seferlerle, Nerik kentinin ele geçirilmesinde III.Hattuşili'nin oynadığı rol, krallığın bundan sonraki sürecinde oldukça iyi kullanılan bir araca dönüştürülmüştür. Özellikle Nerik'in hem dini hem de ideolojik açıdan III.Hattuşili için iktidarını sağlamlaştırıcı bir yönü olmasından kaynaklı diğer yerleşimlerden farklı olarak onun hakkında daha fazla propaganda belge-bilgileri bulunmaktadır.

CTH 215 KUB 56.14 (6)

ve siz Nerik memleketi bölgesinde aynı şekilde (7) yerleşeceksiniz ve onlar aynı şekilde bereketli/gebe (olacaklar). (8) Önceden kral olanlar (9) ve Nerik'in Fırtına Tanrısı huzurunda (10) [gü]nah işlemiş(ler) di. O bizzat (11) [uzak]aşmıştı ve Nerik kentini (12) [hiç kimse tu]t(a)madı/alamadı. Majeste ise Nerik'in Fırtına Tanrısının huzurunda sevilmiş(ti). (13) Nerik'in Fırtına [Tanrısı] (ona) izin verdi. (14) [Ner]ik kentini geri tuttu/aldı ...

CTH 384.1 KUB 21.27+KBo 51.26+676/v+695/v (16)

Fakat [ön]ceki krallar onu nasıl (17) ihmal ettiler. Sen Sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası (18-20) (onu iyi) [bi]liyorsun. Sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, ellerine [çevre]deki düşman memleketlerini yenmeleri için silah tuttuğun önceden kral olanların (21) hiç[bir]i de [Ne]rik kentinin (22) [intikam]ını geri almadı. Senin kulun Hattuşili ise (23) Sahibem Arinna'nın [Güneş Tanrıçası](nun) şimdi inti[kamunu] aldı. (24) [O] (o zamanlar) kral değildi. (25) O pren[sti] ...

Diğer yandan Eski krallığın ilk dönemlerinden itibaren metinlerde görülen Hakmiş, özel kült merkezi olma konumunu Nerik'in Kaška kabile topluluklarınınca işgaline borçludur. Nerik kentine ait kült uygulamaları, yeni bir kült merkezi olarak uzun bir süre Hakmiş'te sürdürülmüştür. Nerik'in kültürünün Hakmiş'e taşınmasının sebebi iki farklı metinde şöyle açıklanmaktadır:

CTH 375.1.A KUB 17.21+KBo 52.14+KBo 51.16+KBo 55.32 IV (5)

ve biz Tanrılara sa[ygılı] olduğumuzdan Tanrıların söz konusu bayramlarına (6) devamlı saygı/özen gösteriyoruz. Fakat Nerik memleketini (7) Kaşkalar almış/tutmuş olduklarından biz (8) Nerik'in Fırtına Tanrısı ve Nerik'in Tanrılarında (9) kurbanları Hattuşa'dan Hakmiş kentine (10) gönde[rece]ğiz ...

CTH 737 KUB 28.80 (4')

Düşman (tehlikesi ile dolu) yıllarda (5') Nerik bayramını Hakmiş'te (6') kutlanmaya başladıklarında, Fırtına Tanrısının Rahibi (7') (ile) GUDU-rahibi Nerik kentinden (8') geldiler ve bu (tablette sözü edilen) ayını (artık) (9') orada icra etmeye başladılar ...

III. Hattuşili, ağabeyinin Tanrıların bayram ritüelleri için Nerik'e gitmesinin ardından tekrar Hattuşa'ya dönmesi sonrasında yaşanan, Kaška işgali üzerine kendisinin Hakmiş'in kralı olarak atandığını belirtmektedir:

CTH 101.1 KUB 21.8 Öy.II (6')

Kahraman Büyük [Kral Muwatalli] Nerik kentine (7') [gitti. Bizzat]Nerik'de Tanrının (bayramını) yaptı. (8')] Nerikliler'e kötülük (9') [yapma]dı/[tasarlama]dı. Ayrıca o tarla(ları), arazileri, bağları (10') [ve bahçeleri (ba)]ğışladı/bıraktı. Ancak onların memleketlerini (11') [tamam]en mahvetti. Fakat ağabeyim (12') [Hattuşa'ya yeniden] gittiğinde Kaşkalar ...[(13')]x-(kenti)ni sınır yaptılar ve ağabeyim (14') [beni] Hakmiş kentin[de] kral yaptı ...

III. Hattuşili kendisine verilen az sayıda savaşçı ile Kaşkalar karşı başarılı seferler yürütmüş, düşmanları arka arkaya yenmiş ve ağabeyinin huzurundaki ilk önemli icraatını da böylelikle gerçekleştirmiştir. II. Muwatalli, kardeşine iskân edilmemiş olan birçok kentin yönetimini bırakmıştır.

III. Hattuşili'nin kendisinden Hakmiş'in kralı olarak bahsettiği bir diğer metin ise rüya ile ilgilidir. Metin II. Muwatalli ya da Urhi-Teşup dönemine tarihlendirilmektedir:

CTH 583 KBo 43.66+KUB 15.5+KUB 48.122 III (10)
Hakpiş memleketi kralı (şöyle) söyler: Fırtına Tanrısına (11) söylediğin huhupal ve lapişlazuli'yi (12) neden onları ona vermedin?

Bu noktada Hakmiş memleketinin söz konusu diğer memleketler arasında bölgesel bir idare merkezi rolünde olduğu açıktır:

CTH 81.A 1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1+KUB 19.60+KUB 19.61+KUB 26.44+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.63+KUB 19.62 II (61)

... Ayrıca Hakpiş memleketini (62) ve İstahara memleketini de beni(m) hizmetime verdi. Beni Hakpiş memleketinde (63) kral yaptı. Ağabeyimin elime koyduğu bu boş memleketlerde (64) Sahibem Tanrıça İSTAR elimi tuttuğundan/yardım ettiğinden (65) düşmanların kimisini yendim kimisi de beni(mle) barış içinde oldular/anlaşma yaptılar ...

Aslında Nerik kültürünün Hakmiş'e zorunlu olarak taşınmasından çok önceleri, Hitit krallığının ilk dönemlerinden itibaren Hakmiş'in bölgede stratejik bir konumda ve buna bağlı olarak da yerel bir krallık olduğu anlaşılmaktadır. Hitit-Hurri mücadelesini konu alan I.Hattuşili/I.Murşili'nin dönemine tarihlendirilen bir metin Hakmiş kent adı ile ilgili ilk yazılı bilgileri içermektedir:

CTH 13.I.A KBo 3.46+KUB 26.75 Ay.III (43)

]Šanahuitta kentini (44)]x Hak[miş] kentine gitti. (45)]x Hattena kentine kaçtılar. (46) ha]yattayız(?). (47)]x Šanahuitta kentini (48)]düşmana (karşı) savaşt[ılar].

Hitit krallığının ilk dönemlerine tarihlendirilen bu metnin yanı sıra Eski krallığın ilk dönemleri hakkında bilgi veren imparatorluk Dönemi'ne ait bir kral listesinde Labarna (/I.Hattuşili), I. Murşili, Pimpira ve Huzziya'dan sonra "Hakmişli Huzziya"ya bir sığır ve bir koyunun kurban olarak sunulduğu görülmektedir (CTH 661.1 KUB 36.120 7'). III. Hattuşili'nin de kendisini Hakmiş kralı olarak anması söz konusu geleneğin bir devamı olarak görülmelidir. Kent adına Eski Asurca kaynaklarda henüz rastlanılmadığından konumu itibarıyla Hitit dönemi ile önem kazandığı ve sonrasında ise Nerik'in Kaşka kabile toplulukları tarafından işgali ile de dini açıdan özel bir konuma kavuştuğu anlaşılmaktadır.

III. Hattuşili, Hakmiş'in kralı olduğunda Kaşka ile mücadelesinde oldukça başarılı olmuş ve bu Hitit imparatorluğunun dış politikasını da etkileyen bir sürece dönüşmüştür. Ağabeyinin Mısır'a düzenlediği sefer sırasında yeniden yerleştiği tüm bu memleketlerden savaşçılar götürmüştür:

CTH 81.A 1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1+KUB 19.60+KUB 19.61+KUB 26.44+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.63+KUB 19.62 II (69)

... A[(ğabeyi)]m Mısır memleketine gittiği zaman (70) (bizzat) yeniden yerleştir[(diği)]m bu memleketlerin ordusunu, arabalı savaşçılarını ağabeyimin yanına Mısır memleketi seferine (71-73) aşağıya götürdüm. Ağabeyimin huzurunda/zamanında elimde olan Hatti memleketinin ordusunu, arabalı savaşçılarını (74) ve onları ben yönettim ...

Aslında Kadeş Savaşı öncesi, kuzey bölgelerde yeni yeni sağlanan kalıcı Hitit hâkimiyeti aynı zamanda imparatorluğun bundan sonraki gelişimini etkileyecek durumu da hazırlamıştır. III.Hattuşili'nin ağabeyinin krallığı döneminde almış olduğu önemli görevler onun tecrübeli ve diplomasiyi iyi kullanabilen biri olmasında oldukça katkı sağlamıştır. II. Muwatalli döneminde oluşan ikili yönetim anlayışı, Urhi-Teşup'un müdahalesi ile eskiye döndürülmek istenmiş ancak III. Hattuşili buna müsaade etmemiş ve söz konusu bu süreci, Hatti memleketinin "Büyük Kralı" olmak için önemli bir koz olarak kullanmıştır. Nerik'in Fırtına Tanrısı aracılığıyla Hakmiş hükümdarlığının meşurlaşması III. Hattuşili'ye hükümdarlık hakkı getirmiştir. Hakmiş ve Nerik kentlerinin Hatti'nin büyük krallığındaki konumu, Nerik'in Fırtına Tanrısının, Arinna'nın Güneş Tanrıçası karşısındaki teolojik bir benzerliğe karşılık gelmektedir. III. Hattuşili, Hattuşa'da kral olduğunda ise Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın rahibi olacaktır.

III. Hattuşili'nin böyle bir siyasi ortamda, yüzyıllarca Kaşka kabile topluluklarınca işgal edilen Nerik kenti ve kuzey bölgelerdeki unutulmaya yüz tutmuş yerel kültür uygulamalarının, bölgede yeniden Hitit hâkimiyetine alınmasında en önemli katkıyı sağlayarak ve özellikle Nerik ile birlikte bölgede bulunan diğer kentlerinde yeniden inşası ve yerel kültürlerinin onarımını da üstlendiğini görmekteyiz. III.Hattuşili tüm alanlarda olduğu gibi dinsel alanda da birleştirici ve uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. O dönemin politik bir tavır olarak kendisine koruyucu tanrı Nerik'in Fırtına Tanrısı'nı seçmiş ve Hatti kültür öğelerinin yeniden resmi pantheonunda üst sıralarda yer almasını sağlamıştır. Diğer yandan ise Hurrili bir Tanrıça olan Šamuha'nın İSTAR'ını da hem kendisine hem de eşi Puduhepa'ya koruyucu tanrı olarak belirlemiştir. Kutsanan Tanrılar arasında bu yaklaşım şüphesiz politik bir tavır olarak dönemin siyasi koşulları gereği atılan önemli bir adımdır.

III. Hattuşili henüz Büyük Kral olmadan hem Nerik'in Fırtına Tanrısının hem de Šamuha'nın İSTAR'ının ilgilerini gördüğünü özellikle belirtmektedir. Urhi-Teşup'un, III. Hattuşili'nin bu rahiplik unvanlarının alınması anlamına gelen kentleri de elinden almak istemesi üzerine savaş açması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Böylece III. Hattuşili bütün siyasi sürecini ve politik davranışlarını kurgulayarak önem

atfettiği bir yaklaşımla resmi pantheonda yenilikçi bir politik süreç ile Anadolu kültürlerinin tekrar doğuşunun temsilcisi olmuştur. Devamlı olarak sınır kentlerindeki ürünü yağmalayan, hayvanları kaçırarak, yarı-göçebe ve kırsal bir toplum olan, devlet halinde siyasi bir örgütlenmeye sahip olmayan bu kabileler Hatti’de ne zaman düzensizliği fark etseler bundan faydalanmak istemişlerdir. Ancak bu süreç III. Hattuşili’nin politikaları sayesinde farklılaşarak, askeri, politik ve sosyal alanlarda yaşanan sıkıntılar büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuş ve bölgede etkinliği olan bir kral olarak diplomatik ve uzlaşmacı yaklaşımını kararlı ve tedbirli uygulamalarla düzenlemiştir. Diğer kısa süreli çözümlere göre bu yönetim anlayışı Hitit-Kaşka sınır bölgelerinde daha uzun süreli bir kalıcılık sağlamıştır.

* III. Hattuşili’nin hem Hakmiş’in kralı olarak bölgeyi yönetmesi hem de sonrasında Nerik’in de Hitit hakimiyeti altına alınmasında ve kendisinin Hitit imparatorluğunun büyük kralı olmasında her iki kentinde siyasi, politik ve dini önemlerini oldukça iyi kullandığını,

* böylece o bölgedeki birçok yerleşimi imparatorluk için yarar sağlayacak noktaya getirdiğini,

* III. Hattuşili, II. Muwatalli’nin Büyük Krallığı süresince aldığı görevler ve uyguladığı kararlar sonucunda imparatorluğun başına geçecek uygun politikalar geliştirerek kendisinin *Hatti*’nin tek ve mutlak kralı olması sürecinde her iki kentin de rolünün oldukça büyük olduğunu,

* Büyük Kral olduktan sonra da III. Hattuşili’nin bölgede uyguladığı hem askeri hem de barışçıl yaklaşımların sadece Anadolu içerisindeki politikalarını değil aynı zamanda imparatorluğun Kuzey Suriye ve Mısır politikalarını da etkilediğini görmekteyiz.

Kaynakça

Alparslan, M.

2010 “Das land Hakmiš: Geschichte, Lokalisation und politische Bedeutung einer hethitischen Metropole”, *7.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 25-31 Ağustos 2008, Ankara: 29-44.

2017 “The East: Upper Land, İšuwa-Malitiya, Azzi-Hayaša Philology”, Weeden M.-Ullman L. (ed.), *Handbook of Hittite Geography and Landscape*: 209-218.

Bozgun, Ş.

2017 “CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)”, *Archivum Anatolicum 11.1*: 29-74.

2019 “Nerik, Hakmiš ve Yakın Çevresinin Lokalizasyonu Hakkında”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 59.1*: 152-180.

Bozgun, Ş. – S.Ö. Savaş

2017 “CTH 676 Nerik Kenti Arınma Ritüeli”, *Archivum Anatolicum, 11.1*: 75-96.

Bryce T.

1986 “The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy”, *Tel Aviv 13-14*: 85-102.

Cammarosano, M.

2018 *Hittite Local Cults, Society of Biblical Literature-Writings from the Ancient World 40*, Atlanta.

Cornil, P. – R. Lebrun

1972 “La restauration de Nérik (KUB XXI 8, 9 et 11= Cat. 75)”, *Hethitica 1*: 15-30.

Corti, C.

2006 “Hattuşili III e la gestione del culto della città santa di Nerik (I)”, *Ufficio Documento*: 313-329.

2009 “Hattuşili III. and the Cult Management of the Holy City of Nerik (II)”, *Central-North Anatolia in the Hittite Period-New Perspectives in Light of Recent Research. Acts of the International Conference Held at the University of Florence (7-9 February 2007)*, *Studia Asiana 9*: 13-23.

2017 “The North: Hanhana, Hattena, İstahara, Hakpiš, Nerik, Zalpuwa, Tummana, Pala and the Hulana River Land.” *Handbuch der Orientalistik 121*: 219-238.

Czichon, R.M. et al.

2016 “Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2011-2015.” *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 148*: 5-142.

Diñçol, A. – J. Yakar

1974 “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında” *Belleten 38*: 563-572.

Doğan-Alparslan, M.

2012 *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı, Filolojik Belgeler Işığında*, İstanbul.

Forlanini, M.

1977 “L’Anatolia nordoccidentale nell’impero eteo”, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici 18*: 197-225.

1979 “Appunti di geografia etea” *Studia Mediterranea Piero Meriggi Dicata*: 165-185.

1992 “Le spedizioni militari ittite verso Nerik. I percorsi orientali”, *Rendiconti Istituto Lombardo 125*: 277-308.

2010 “La région autour de Nerik selon les sources hittites.” In ricordo di Fiorella Imparati a dieci anni dalla scomparsa, *SMEA 52*: 119-135.

Garstang, J. – O.R. Gurney

1959 *The Geography of the Hittite Empire*, London.

Glatz, C. – R. Matthews

2005 “Anthropology of a Frontier Zone: Hittite-Kaska Relations in Late Bronze Age North-Central Anatolia”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research 339*: 47-65.

Güterbock, H.G.

1961 “The North-Central Area of Hittite Anatolia”, *Journal of Near Eastern Studies 20*: 85-97.

Haas, V.

1970 *Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*, Roma.

- 1994 *Geschichte der hethitischen Religion, Handbuch der Orientalistik*, Leiden.
- Hawkins, J.D.
1973 “Review, Haas V., 1970, Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte, Roma, Papstliches Bibelinstitut”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 36: 128.
- Hazenbos, J.
2003 *The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories*, Leiden-Boston.
- Hoffner, H.A.
1967 “Reviews of Books Schuler E. von 1965”, *Journal of the American Oriental Society* 87: 179-185.
- Klinger, J.
2002 “Die hethitisch-kaşkäische Geschichte bis zum Beginn der Großreichszeit”, *Eothen II*: 437-451.
2008 “Zalpa, Nerik und Hakmiš. Die Bedeutung der nördlichen Peripherie Zentralanatoliens in hethitischer Zeit”, *Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft* 6: 277-290.
2009 “The Cult of Nerik-Revisited”, *Central-North Anatolia in the Hittite Period-New Perspectives in Light of Recent Research. Acts of the International Conference Held at the University of Florence (7-9 February 2007)*: 97-107.
- Lebrun, R.
1980 *Hymnes et Prières Hittites*, Louvain-la-Neuve: Centre d’histoire des religions.
- Macqueen, J.G.
1959 “Hittian Mythology and Hittite Monarchy”, *Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara* 9: 171-188.
1980 “Nerik and its Weather-God”, *Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara* 30: 179-187.
- Matthews, R. – C. Glatz
2009 “The Historical Geography of North-central Anatolia in the Hittite Period: Texts and Archaeology in Concert”, *Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara* 59: 51-72.
- Otten, H.
1981 *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung, Studien zu den Boğazköy-Texten* 24, Wiesbaden.
- Parker, V.
1999 “Reflexions on the Career of Hattušili III until the Time of his Coup d’Etat”, *Altorientalische Forschungen* 26: 269-290.
- Riemschneider, K.K.
1962 “Hethitische Fragmente historischen Inhalts aus der Zeit Hattušilis III.”, *Journal of Cuneiform Studies* 16: 110-121.
- Savaş, S.Ö.
2001 “Kizzuatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa’nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, *La Cilicie*: 95-114.
- Singer, I.
2007 “Who Were the Kaška?”, *Phasis* 10: 166-178.
- Taracha, P.
2009a *Religions of Second Millennium Anatolia, Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 27, Wiesbaden.
2009b “Why Hattušili Chose the Storm-God of Nerik and Šauška of Šamuha”, *Fs Łyczkowska*: 261-270.
- Ünal, A.
1974 *Hattušili III. Teil 1: Hattušili bis zu seiner Thronbesteigung, Texte der Hethiter* 3/4, Heidelberg.
2014 *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi Puduhepa ve Zamani*. Ankara.
- von Schuler, E.
1965 *Die Kaškäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*, Berlin.
- Yakar, J.
2008 “The Archaeology of the Kaška”, *6.Uluslararası Hititoloji Kongresi, Studi micene i ed egeo-anatolici* 50: 817-827.

Şafak Bozgun

Anadolu’dan, 2018-2020 Arası Yayımlanan ve Yayım Aşamasında Olan Yeni Asurca Tabletler

MÖ 1. binyılda Yakındoğu’nun önemli güçlerinden olan Yeni Asur Devleti’nin siyasi ve sosyo-kültürel ve ekonomi tarihi açıdan birçok çalışma yapılmasına karşın Anadolu tarihi için bazı noktalar halen karanlıktadır. Son yıllarda bu karanlık noktaların aydınlanmasına imkân verecek bazı tablet yayınları yapılmaya başlanmıştır. 2018-2019 yıllarında yayımlanan ve 2020 içerisinde de yayımlanması beklenen, Anadolu’da ele geçen Yeni Asurca Belgeler, Anadolu’nun tarihi, sosyo-kültürel ve ekonomik hayatına dair yeni bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda en önemli arşivlerden biri olan, 1970’li yıllardan beri varlığı bilinen (Radner 2006:297, dpn.116) ve Yeni Asur Dönemi ile ilgili çalışmalarda sıkça kaydedilen *Ma’allanate* Tabletleri bir bütün olarak ilk kez 2018 yılında yayımlanmıştır. (Homès-Frederiq – Garelli 2018). Diğer bir arşiv ise ülkemizde birçok farklı müzeye dağılan Maraş Tabletleridir. 2006 yılından beri varlığı bilinen bu belgelerin 2020 yılı içerisinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanması beklenmektedir [Günbatti – Çeçen – Gökçek – Akyüz (basıkıda)]. Her iki arşivin tarihsel ve filolojik yakınlıkları dışındaki diğer bir ortak noktası ise tamamının kaçak kazılarda bulunmuş olmasıdır. Bunların dışında Güryay Müze’den (Nevşehir) 1, Batman Müzesi’nden de 1 tabletin yayım süreci devam etmektedir.

Ma’allanate Tabletleri

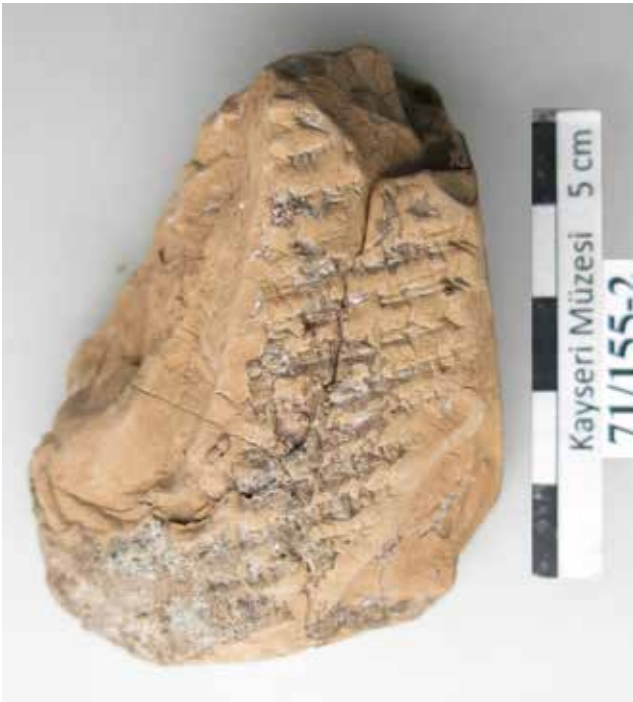
Kitap olarak yayımlanan toplam 70 tablettten oluşan arşivin büyük çoğunluğu 1972 yılından itibaren

Kayseri Müzesi'nde yer alan Ma'allanate Tableti Önyüz
(Fotoğraf: Erkan Yalçın)

Karl Hecker'in kopyası (Homes-Frederiq – Garelli 2018:
Pl. XIX)

Kayseri Müzesi'nde yer alan Ma'allanate Tableti Önyüz
(Fotoğraf: Erkan Yalçın)

Karl Hecker'in kopyası (Homes-Frederiq – Garelli 2018:
Pl. XIX)

Brüksel Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. 70 tabletten 24'ü Aramice etiket tabletidir (Lipiński 2010). Tabletler çok sayıda müzeye dağılmış durumdadır. Yarısı Brüksel'deki bir müzede (The Royal Art and History Museum of Brussels) korunan bir tabletin (Env. O 3662/ACP 20) diğer yarısı (Env. 71/155.2)

ise 1971 yılından beri Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Kayseri'de korunan tablet Hitit tabletleri seksiyonunda tutulmaktadır. Envanter defterine göre tabletin hibe yolu ile müzeye kazandırıldığı ve Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi sınırları içerisindeki Eğriköy Höyüğü'nde bulunduğu ifade edilmektedir.

Bu bilgiye istinaden de tabletin Kayseri'den ele geçtiği, Brüksel'deki belgeyle join yapılana kadar düşünülmüştür (Radner 1997: 17). Karl Hecker, Kayseri Arkeoloji Müzesinde çalışma yaptığı dönemde bu tabletin kopyasını çıkararak bu alanda çalışan meslektaşlarına vermiştir (Radner 2016: 297, dpn.120). V. Donbaz'da 1988 yılındaki çalışmasında bu belgeden bahsetmektedir (Donbaz 1988: 6). *Ma'allanate* Tabletleri kitabında bu kopya da yer almakta fakat tabletin fotoğrafı bulunmamaktadır. Tablet bir tarla satışı hakkındadır. Tablet ile K. Hecker'in çizimi arasında tarlanın boyutlarıyla ilgili kısımda ufak bir kopya hatası görülmektedir. İlgili kısım; 20 hektar (20 ANŞE) yerine x+30 (50?) ANŞE şeklinde olması gerekir.

Ma'allanate'nin lokalizasyonu konusu 1970'lerden beri tartışma konusudur. Son çalışma *Ma'allanate*'nin, Harran civarlarında aranması gerektiğini ortaya koymaktadır (bkz. Homes-Frederiq – Garelli 2018: 28). Bir tabletin yarısının Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde korunması, bizce bu tabletlerin Türkiye'den kaçırıldığının en önemli göstergelerinden biridir. Tabletın Kayseri'ye 1971'de gelmesi, diğerlerinin Brüksel'e 1972'de ulaşması bu bakımdan dikkat çekicidir. Kaçakçılar bu tablet parçasını, tablet bulunan bir müzeye götürerek değerini öğrenmek istemiş olmalıdır. Söz konusu 70 tableten ayrı olarak Schøyen Koleksiyonun'da bulunan *Ma'allanate* kökenli 2 tablet de 2017 yılında yayımlanmıştır (Radner 2017: no. 47, 50).

Maraş Tabletleri

Maraş Tabletleri de kaçak kazılardan ele geçirilmiştir. Tarafımızdan yapılan son join dikkate alındığında tabletlerin toplam sayısı 48'dir. Bunlardan 36'sı Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, 6 tablet Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. 3 tablet Ankara'daki Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'ne, 2 tablet ise Gaziantep Arkeoloji Müzesi'ne satılmıştır. 1 tabletin ise yurtdışındaki koleksiyonlarda yer aldığı bilinmektedir. Tabletlerin büyük kısmı yasal belgelerdir. Bunlar, başta köle satış tabletleri, tarla, bağ ve bahçe satış tabletleri, hububat ve gümüş borcuna ilişkin tabletler, mahkeme kayıtları şeklinde düzenlenmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan bir tablet ise konu bakımından farklı olması sebebiyle basım sürecindeki kitapta yer almamıştır. İlgili belge (119.1.09) L.G. Gökçek tarafından müzeye hediye edilmiştir. Belgenin farklı içeriği ve ayrı şekilde müzeye gelmesi tabletin Kahramanmaraş dışından olabileceğini düşündürmüştür. Fakat diğer 36 tablet içindeki bir parçanın (36.28.07) Gökçek'in hediye ettiği belge ile join olması bu ihtimali ortadan kaldırmıştır. Tablet, yılanın uğursuzluğuna (Evil Snake) karşı yapılan *Namburbi* ritüeli hakkındadır (S.

Çeçen, L. G. Gökçek ve F. Akyüz tarafından yayıma hazırlanmıştır). Yazılı tabletlerden biri Aramice (Fales 2018) diğerleri ise Yeni Asurca'dır.

Maraş Tabletleri, MÖ 711 yılında II. Sargon tarafından Asur eyaleti haline getirilmiş Maraş şehrinin bu dönemdeki adı olan Marqasi isminin kökeninin tespitini sağlamıştır. Marqasi adı Asur belgelerinde URU ya da KUR determinatifıyla birlikte her zaman fonetik olarak kaydedilmiştir. Asur'dan ele geçirilen ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinde tutulan kırık bir belgede *Mar-BAN* yazılışının kaydedilmesi sebebiyle V. Donbaz, *Mar-BAN* (Akk. *qaštu*) = *Marqašti* eşitliğini önermiştir (Donbaz 1988: 59). V. Donbaz bunun Marqasi'nin farklı bir yazılışı olabileceğini ifade etmiştir. *Mar-BAN* yazılışının Marqašti olarak okunması gerektiği ve bu şehirde Marqasi olduğu 2005 yılında Gökçek tarafından yayımlanan tabletlerle kanıtlanmıştır. Marqašti ismi, Yeni Asurcada sıkça görülen ses değişimine (št=ss) uğrayarak Marqa(s)si olarak kullanılmıştır. Böylece bugünkü Maraş isminin de Marqašti isminden geldiği anlaşılmıştır (Gökçek 2005: 51).

Tabletlerin tespit edilebilen tarih aralığı 90 yıldır (MÖ 703-613). Asur devletinin yıkılışına kadar Marqasi'nin Asur'un eyaleti olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Belgelerden üç yeni vâli ismi ile Marqasi eyaletinin üst düzey yöneticileri ve meslek erbabı hakkında bilgi edinilmektedir (Gökçek 2019).

Batman Tableti ve Güray Müze'den Bir Yeni Asurca Etiket

Hasankeyf civarlarında, kendi tarlasında bulduğunu söyleyen bir kişi tarafından Batman müzesine getirilen tablet, satın alma yoluyla müze envanterine kaydedilmiştir. K. Toptaş ve tarafımdan yayıma hazırlanmış olan tablet, Yeni Asur dili ve çiviyazısı ile yazılmıştır ve MÖ 7. yy'ın ikinci yarısına âit olmalıdır. Çok iyi şekilde korunmuş olan tabletin ön yüzünde ufak silinmeler ve alt kenarında iki satırdan az kırık vardır. 66 satırdan oluşan tablet Yeni Asur dönemi legal belgeler arasındaki en uzun ve en sağlam örneklerden biridir. Tablet İlhina şehrinin dağlık kesiminde bulunan tarla ve bahçelerin satışını içeren bir sözleşme hakkındadır.

Bu belge, *rab-šaqê* eyaletinden ele geçen ilk tablettir. Fakat bu eyaletteki bahçe, tarla ve ev gibi mülkler hakkında bilgi veren tabletler de mevcuttur. Bir tarla ve satışını konu alan bu belgenin asıl önemi *rab-šaqê* eyaleti sınırları içerisinde ele geçirilmesi ve 43 yeni şahıs adını içermesinden ileri gelmektedir. Şahıslar arasında unvanlarıyla kaydedilenler ön plana çıkmaktadır. Belgede, sınırları ve konumu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız *rab-šaqê*

eyaletinin daha önce bilmediğimiz yöneticileri ve yer adları kaydedilmiştir. Belgedeki yer adları lokalizasyon konusunda yeni fikirler vermektedir. Tablet, Yeni Asur Dönemi'nde görülen *limmu* tarihlemesiyle tarihlenmemiştir. Bu Yeni Asur Dönemi'nde karşılaşmadığımız bir usuldür. *Limmu* tarihlemesi yerine daha önce adını bilmediğimiz, *rab-šaqê* eyaletinin valisinin görev yılı kullanılmıştır.

Güray Müze'de G.M. 302 envanter numarasıyla kayıtlı hububatla ilgili Yeni Asurca belge, Ö. Kahya tarafından yayına hazırlanmıştır. Belge, Yeni Asur dili ve çiviyazısı ile yazılmıştır iki kenarında delik bulunmaktadır. Yedi satırdan oluşan ve üçgen biçimindeki tablet bir kadının hububat borcu almasına ilişkindir. Tarihleme için sadece ay adı kullanılmıştır. Belgenin buluntu yeri bilinmemekle birlikte kaçak yollarla ülkemize getirilmiş olma ihtimali de bulunmaktadır.

Anadolu'dan ele geçirilen belgeler bölge tarihinin ortaya çıkarılmasında büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda genç araştırmacıların yöneldiği bir alan olan Yeni Asur Dönemi ile ilgili çalışmalar artmaktadır. Anadolu'da kazı yapılan Yeni Asur Dönem merkezlerinin sayısının artması ve dolayısıyla da daha fazla Yeni Asurca belgelerin bulunmasıyla çiviyazısı alanında çalışan başta Sumerolog ve Asurologlar olmak üzere, filologların, Asur tarihi ve kültürü üzerine çalışan Eskiçağ tarihçilerinin bu alana daha fazla yöneleceği kanaatindeyiz. Bu anlamda bireysel ya da ortak olarak son yıllarda Yeni Asurca ile ilgili ülkemizde de birçok çalışmanın yapılması sevindiricidir. Temennimiz bu döneme ait kazıların ve buna bağlı yazılı belgelerin sayısının artmasıdır.

Kaynakça

- Donbaz, V.
1988 "Some Selected Neo-Assyrian Texts from Istanbul and Elsewhere", *SAAB* 12/2: 57-82.
- Fales, M.
2019 "An Aramaic Docket on Clay from Kahramanmaraş", *ArAn* 13/1: 43-55.
- Gökçek, L. G.
2005 "Kahramanmaraş'ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet", *ArAn*, 8/1: 47-57.
- 2019 "Yeni Asur Devleti'nin Marqasi Örgütlenmesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, (Ed. L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen), İstanbul.
- Günbatti, C. – S. Çeçen – L. G. Gökçek – F. Akyüz
(Baskıda) *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*, Ankara.
- Homès-Frederiq, D. – P. Garelli
2018 *Maallânâte: archives d'un centre provincial de l'empire Assyrien, Greater Mesopotamia Studies 2, Akkadica Supplementum 13*, Bruxelles Centre Assyriologique Georges Dossin.

Kahya, Ö.

2020 "Güray Müze'den Bir Yeni Asurca Etiket", *Belle-ten* Cilt: 84 Sayı: 299, Ankara: 21-29.

Lipiński, E.

2010 *Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics, Volume III: Ma'lanā, OLA 200*, Leuven.

Radner, K.

1997 *Die neuassyrischen Privatrechtsurkunden als Quelle für Mensch und Umwelt, SAAS 6*, Hel-sinki.

2006 "How to Reach Upper Tigris: The Route Through the Tūr 'Abdīn", *SAAB* 25: 273-305.

2017 "Neo-Assyrian Tablets", in: A. R. George (ed.), *Assyrian Archival Texts in the Schøyen Collection and Other Documents from North Mesopotamia and Syria (CUSAS 34)*, Bethesda: 77-93.

Faruk Akyüz

Eski Mezopotamya'da Rüya Türleri, Terimleri ve Tanrıları

Mezopotamya'dan ele geçen binlerce çiviyazılı tablet ve fragmandan Eski Mezopotamya'da yaşamış toplumların siyasî tarihlerinin yanı sıra sosyal yaşamları, hukuk sistemleri ve inanç dünyaları gibi birçok konuda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Metin çeşitliliği sayesinde matematik, tıp ve edebiyat vs. gibi alanların kapsamına girebilecek yazılı malzemeye de ulaşabilmekteyiz. Söz konusu kaynaklar, ağırlıklı olarak Sümerliler ve Sâmililerin kültür ve inançlarını yansıtmaktadır ancak aynı ve yakın coğrafyada yaşayan farklı toplumların etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Sümerce edebî içerikli belgelerin büyük çoğunluğu Eski Babil Devri'ne tarihlenmektedir. Söz konusu metinlerin Sümerce asıllarının kopyaları oldukları kabul görse de o dönemde bu metinler üzerinde bazı eklemeler veya değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca Sümerlilerden sonraki dönemde Mezopotamya'ya hâkim olan Sâmililerin Sümerce isim taşıyan tanrılara tapınmaya devam ettikleri de görülmektedir. Enki-Ea ve İnanna-İstar gibi kimi tanrı adlarını değiştirmiş olsalar bile bazı inanç unsurlarının III. binyıldan I. binyıla kadar aynı şekilde devam etmesi, bu iki kavmin kültür ve inanç bağlamında birbirlerini kayda değer şekilde etkilediklerini göstermektedir. Dolayısıyla özellikle II. binyıl civarına tarihlenen yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri Sümer ya da Sâmi toplumlarından birine mâl etmek doğru değildir. Sümer varlığı ortadan kalktıktan sonra bile bazı kültür öğeleri, Sâmililer tarafından yaşatılmaya devam etmiştir.

Eski Mezopotamyalılar için inançlarının bir parçası olan rüya, en genel tanımla tanrılardan haber almalarını sağlayan bir araçtır. Böylelikle bu coğrafyadaki

inanç dünyasına genel hatlarıyla değinmek, konuyu daha iyi anlayabilmek adına faydalı olacaktır. Eski Mezopotamya’da tanrılar da insanlar gibi yeme-içmeye muhtaç, yaralanabilen, kendi içlerinde mücadele eden, üzülen, giyinen, süslenen ve hatta çocuk sahibi olabilen doğaüstü varlıklar olarak tasavvur edilmişlerdir. Tanrıları insanlardan ayıran en önemli özelliğin ölümsüzlük olduğu düşünülse de bazı tanrı ya da tanrıçaların diğer tanrılar tarafından öldürülebildiğine şahit olmaktayız. Fakat ölüm insanoğlu için bile bir yok oluş değildi ve ruhu ölümler diyarı denilen ve yeryüzünün altında bulunduğu inanılan yere gitmekteydi. Öteki âlem yaşanan dünyanın karanlık ve kasvetli bir yansıması olarak düşünülmekte ve genel itibarıyla kötü bir yer olarak betimlenmektedir (Kahya 2018: 49-76).

Enki ve Ninhursag, Atra-hasıs ve Enūma Eliş adlı edebî eserlerden insanların tanrılara hizmet etmek için yaratıldıkları anlaşılmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi yiyecek ve içeceğe muhtaç olan tanrıların ihtiyaçlarını gidermekle mükellef daha düşük statüdeki tanrılar, yaptıkları zorlu işlerden dolayı yakınmakta ve insanoğlu onlardan bu yükü almak için yaratılmaktadır. Sümerce bir mit (KAR 4), Atra-hasıs ve Enūma Eliş’te anlatılanlara göre bir tanrı katledilmekte ve onun etinden ilk insanlar yaratılmaktadır (Mander 2000: 647). Tanrılara yapılan yiyecek sunularını içeren listelerden günde birkaç kez öğünler verildiğini ve diğer yandan tanrıların giysilerle takılara sahip olduklarını görüyoruz. Ayrıca heykelleri yıkanmakta ardından güzel kokular sürülmekte ve törenlerde gezdirilmekteydi (Bottéro 2003: 251). Bu sorumlulukları yerine getirmekle yükümlü olduğuna inanan Eski Mezopotamya insanının kaderi de yine bu tanrılar tarafından belirlenmekteydi. Panteona baktığımızda An/Anu, Enlil, Enki/Ea ve Ninhursag/Ninmah dört büyük yaratıcı tanrı/tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanrılardan sonra Ay tanrısı Nanna/Sin, Güneş tanrısı Utu/Şamaş ve tanrıça İnanna/İstar gelmektedir (Kramer 2002: 159, 165). Söz konusu yedi büyük tanrıya ek olarak süreç içerisinde Asur, Marduk ve Nabû gibi Sâmi tanrılar da panteonda önemli yere sahip olmuşlardır. III. binyılda An ve Enlil, kader belirleyici tanrılar olarak karşımıza çıksa da II. binyıl metinlerinde Enki, “kaderlerin beyi” olarak anılmaya başlamıştır. Ayrıca Lagaş’ın baş tanrıçası Nanşe için “Enlil gibi kaderleri belirleyen” denilmektedir ve ana tanrıça Nintu’nun (Ninhursag/Ninmah) da bir kimse doğduğunda onun kaderini belirlediğine inanılmaktadır (Steinkeller 2017: 111). Her şehrin bir baş tanrısı/tanrıçası bulunmaktaydı ve bunlar kendi hâkimiyet alanlarında kader belirleyebilmekteydi diyebiliriz. Ancak tufan çıkarma ya da bir kralın ölmesi gibi ciddi hususların tanrılar meclisinde görüşülerek karara

bağlandığı görülmektedir. Bazı uzmanlar tarafından Eski Mezopotamya’da kaderin değiştirilemez olduğu söylenmektedir fakat birçok örnekten her zaman böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük tanrılar An ve Enlil, Enki’ye insanoğlunu yok etmek için çıkaracakları tufanı gizlemesi için yemin ettirmektedirler ancak Enki, rüya yoluyla Ziusudra’ya (Akadca metinlerde Utnapiştim’e) bu durumu bildirmekte ve tanrıların hükmü olmasına rağmen tüm insanlığı yok olmaksızın kurtarmaktadır. Krallar için yapılan kehanetlerde ölüme işaret eden durumlar olması halinde Namburbi gibi bir takım ritüellerin ya da ikame ritüellerinin gerçekleştirilmesiyle bu tehlikeden kurtarıldıkları bilinmektedir. Kişisel tanrıların da kaderle ilişkisi bulunduğunu söyleyebiliriz. Tapınanın dış tehlikelere karşı koruyan ve geçimini sağlayan kişisel tanrıların kaybedilmesi durumunda, hayat şartlarının zorlaşması ve bazı sorunlar yaşanması kaçınılmazdır. Bu sorunların giderilmesi için kişisel tanrısı ile tapınanın arasının düzeltilmesi gerekmektedir (Klein 1982: 295-306). Kötü etkiye sahip rüyalar görüldüğünde etkisinden kurtulmak için benzer ritüeller yapıldığını da biliyoruz (Butler 1998: 191-203). Kısaca bazı tanrı kararları değiştirilemezdi ancak kaderin tamamen değiştirilemez olduğunu söylemek mümkün değildir. Tanrılardan gelen bir takım işaretler vasıtasıyla kâhinlerin ve hatta kralların gelecek hakkında bilgi alabildiği bilinmektedir. Gudea, yapacağı tapınak için tanrı Ningirsu’dan göksel bir alamet almaktadır (Annus 2010: 1). Bu da MÖ 2200 civarında göksel alametlerin bulunduğunu göstermektedir ancak II. binyıldan aşına olduğumuz alamet listeleriyle III. binyılda karşılaşmamaktayız. Bu alamet listeleri kâhinler tarafından kullanılan ve Sâmi ürünü olan metinlerdir. Gök cisimleri, anormal doğumlar ve iç organların yanı sıra yağ ve duman ile de kehanetlerde bulunmaktadır (Jacobs 2010: 318). Hatta Eski Anadolu’dan iyi bildiğimiz kuşlarla yapılan kehanet örnekleri ile de karşılaşılmaktadır (De Zorzi 2009: 85-135). Bunların dışında rüyalar hakkında alametler içeren metinler de ele geçmiştir. Tanrıların sembolik dille aktardıkları gelecek haberlerinin elde edilmeye çalışıldığı bu kehanet yöntemleri içerisinde rüya, kişisel ve deneyimsel anlamda en etkili olandır. Eski Mezopotamya insanının rüya hakkındaki düşüncesini yansıtan Sümerce bir metin (Lugalbanda Dağ Mağarasında st. 340-346, ETCSL 1.8.2.1) ise şöyledir: “*Kral uykuya yatmadı, o rüyaya yattı. Rüya kapısında geri dönüş yok, kapı milinde geri dönüş yok. Yalancıya yalan konuşur, doğruya/dürüste doğru konuşur. Bir adamı mutlu edebilir, bir diğerine şarkı söyletebilir, o tanrıların kapalı tablet sepetidir. O Ninlil’in güzel yatak odasıdır, o İnanna’nın rehberidir/danışmanıdır*”.

Bu edebî eserden gelecek hakkında doğru bilgi veren bir rüyayı sadece dürüst insanların görebileceği anlaşılmaktadır. Rüyayı gönderen tanrılar olduğuna göre insanların karakterlerine ya da davranışlarına göre muamele yapmaktadırlar şeklinde bir çıkarım yapılabilir. İnsanları mutlu edebileceği söylenen rüya, tanrıların tablet sepeti olarak betimlenmektedir. Muhtemelen kapalı sepetteki tablette yazılanların bilinemeyeceği gibi rüyanın mesajının da gizli/sembolik olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan rüya, Ninlil ve İnanna gibi tanrıçalarla da ilişkilendirilmiştir.

Rüya Türleri

Çiviyazılı belgelerde Eski Mezopotamyalıların rüyaları sınıflandırdıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Metinlerde rüyalar, “iyi (*damqu/damiqtu*; SIG₅)” ve “kötü (*lemnul/lemuttu*; HUL)” gibi sıfatlarla nitelendirilse de bunlar kategorize etme amacıyla değil, rüyanın verdiği mesajı veya etkisini anlatmak için kullanılmıştır ve gelecekle ilgili olumlu haber verenlere “iyi”, olumsuz haber verenlere ise “kötü” denilmiştir. Oppenheim Eski Mezopotamya rüyalarının iki ana gruptan oluştuğunu söylemektedir (Oppenheim 1956: 184). Bunlar gelecekle ilgili haber veren kehanet rüyaları ve rüya görenin ruhsal-bedensel sağlığı ile ilgili bilgi veren belirti rüyalarıdır. Butler, Oppenheim’in sembolik rüyalar dediği tür için haklı olarak sembolik haberci rüyalar demekte ve haberci rüyaların alt kategorisi olarak değerlendirmektedir (Butler 1998: 18). Daha detaylı bir sınıflama yapacak olursak rüyaları şu şekilde ayırabiliriz:

- * İlahi kaynaklı, gelecek hakkında açık bilgi verenler.
- * İlahi kaynaklı, gelecek hakkında bilgi veren ve izah edilmeye muhtaç sembolik olanlar.
- * Tanrılar tarafından verilen talimat, uyarı ve destekleri içerenler. (Bu rüyalar haberci rüyaların alt türüdür.)
- * Bir kimse tarafından rüyada görülen ve alamet olarak değerlendirilenler. (Bu grupta rüyada görülen alamet ön plandadır. Asur Rüya Kitabı’nda kayıtlı bu alametlerin neye işaret ettiği belirtilmiştir ve büyük kısmı gelecekle ilgilidir.)
- * Rüya gören kimsenin ruhsal ve bedensel durumu hakkında bilgi veren ve belirti/semptom olarak değerlendirilenler.

Rüya kayıtlarına baktığımızda büyük çoğunluğunun gelecekte haber veren türlere dâhil olduğunu görmekteyiz. Ancak bir mesaj ilettiği halde gelecekle bağlantılı olmayan örnekler de bulunmaktadır. Bunlar tanrılardan gelen uyarı, istek, emir ve cesaretlendirmeleri bildirmekte ve bir nevi tanrı-insan iletişimini sağlamaktadırlar. Oppenheim ve Butler bu rüyalar için ayrı bir sınıflama yapmamaktadır.

Ancak ayrı bir tür olarak değerlendirilmese bile gelecekle bağlantılı olmayan örnekleri belirtmek gerekir. Örneğin tanrı Ninġirsu’nun bir rüya ile Gudea’dan kendisi için Eninnu tapınağını yapmasını istemesi üzerine Gudea tapınağın inşasına başlamıştır (Gudea Silindiri A, Süt. I, st. 17-23; Gudea Silindiri B, Süt. V, st. 18 bkz. Edzard 1997: 69, 91). Bu durum, gelecekte haber verme yerine bir tanrının rüya aracılığı ile talimatta bulunması şeklinde değerlendirilmelidir. Bu ve buna benzer durumdaki rüyaları da tanrıların istek, uyarı ve cesaretlendirmelerini içerdiği ve dolayısıyla bir mesaj ilettikleri için haberci rüyalar sınıfına dâhil etmeyi uygun görmekteyiz. Bu nedenle haberci ve sembolik haberci rüyaları, Oppenheim ve Butler gibi sadece gelecekle ilgili görmeyip aynı zamanda tanrıların talep ve beyanlarını aktaran türler olarak da değerlendiriyoruz (Kahya 2019: 229-255).

Rüya Terimleri

Diğer birçok Sümerce sözcük ve fiil gibi rüya anlamındaki kelimelerin de Akadca belgelerde kullanılmaya devam edildiğini görmekteyiz. Bazı metinlerde Akadca “rüya” karşılığındaki *šuttu* (CAD Ş/III: 405 vd.) yerine, Sumerogram MÁŠ.GI₆ tercih edilmiştir. Bu kelime MÁŠ ve GI₆ olmak üzere iki ayrı işaretin/kelimenin birleştirilmesiyle türetilmiştir. MÁŠ kelimesi “keçi, iç organ falı, alamet için kurban edilen hayvan; kehanet” gibi karşılıklara sahiptir (ePSD, máš; CDA: 45, *bīru*). IM işareti ile yazılan GI₆ ise “gece” anlamına gelmektedir (ePSD, gi₆; CDA: 224, *mūšu*) ve böylelikle MÁŠ.GI₆’nin “gece kehaneti/alameti” karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Akadca *šuttu* kelimesinin, bu kelimenin Sümerce karşılığı olduğu iki dilli kelime listelerinden/sözlüklerden bilinmektedir.

Rüya anlamındaki bir diğer Sümerce kelime MA.MU/MÚ(.D)’dur ve Sümerce metinler dışında “rüya” karşılığıyla geçmemektedir. Uzmanlar MA.MÚ’nun kelime analizini “gece ürünü” ve “benim için büyütür/büyüyen” tekliflerinde bulunmuşlardır (Zgoll 2006: 61). Yuhog ise MÚ (Akk. *Napāhu* CDA: 237) kelimesinin “üfleme, yakmak, öfkelenmek” anlamlarının yanı sıra “sinirli olmak, kızgın olmak; kızgın, karışık” anlamlarına sahip olduğunu ve değindiği bazı örnekleri esas alarak rüya anlamındaki MA.MÚ’nun “bana delicedir/karışıktır” ya da “rüyadaki deliliğim/karışıklığım” anlamına geldiğini öne sürmektedir (Yuhong 2001: 39). Analizi nasıl olursa olsun Sümerce metinlerde “rüya” için kullanıldığı açıktır. Zgoll, Gudea Silindiri’ndeki geçişleri dikkate alarak MÁŠ.GI₆ ile MA.MÚ/MU kelimeleri hakkında ilkinin genel olarak tüm rüyalar için, diğerinin ise sadece istihare ile elde edilen rüyalar için kullanıldığını ileri sürmektedir (Zgoll 2006: 60, 312-313).

Rüya yerine kullanılan bir diğer tabir ise *tabrīt mūši*'dir ve "görünme" *tabrītu* ve "gece" *mūšu* kelimeleriyle oluşturulmuştur. "Gece düşü/görünmesi" şeklinde tercüme edilen ifadenin nadiren kullanıldığını görmekteyiz. İlki Asurbanipal'in Prizma B olarak anılan kitabesinde geçmektedir: "Ona (İštar'a) başvurduğum gece esnasında bir rüya yorumcusu (*šabrū*) yattı ve bir rüya gördü. O kalktı ve İštar'ın ona gösterdiği gece düşünüy (*tabrīt mūši*) bana anlattı" (RINAP 5, Prizma B, Süt. V, st. 48-51). Asurlu Velihaht Prens'in Yeraltı Rüyası'nda ise "Kummâ uykuya yattı ve bir gece düşü (*tabrīt mūši*) gördü." (Livingstone 1989: 71) cümlesinden sonra rüyasında gördüklerinin anlatılmasından ifadenin rüya karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Rüya ile bağlantılı kullanılan bir diğer kelime ise *munattu*'dur ve "uyanma, uyanma zamanı; sabah uyuklaması" şeklinde sözlüklerde yer almaktadır (CAD M/II: 200; CDA: 217). Kelimenin Sümercesi GİR.BABBAR.RA'dır ve iki dilli eski sözlük listelerinde *šēp ūmi (alīktu)* "şafak, seher vakti" olarak kaydedilmiştir (Butler 1998: 32-33; Zgoll 2006: 66). Erra Destanı'nda ise "rüya" kelimesinin ardından şu şekilde geçmektedir: "*Dabibi'nin oğlu Kabri-ilāni-Marduk bu metnin kâtibi(dir). O (Erra/İšum) ona gece esnasında/vaktinde (bir metin) gösterdi, o (eseri) okurken seher vaktinde (munattu) ne bir şey çıkarabildi ne de ilave olarak bir tek satır ekleyebildi.*" (Cagni 1969: 126 vd.). Burada "rüya" anlamına gelen bir kelime yer almasa da bir tanrı tarafından kâtime rüyada bir metin gösterildiği kabul edilmektedir. "Seher vakti" *munattu* ile rüyadan uyandığı vakit kastedilmiş olmalıdır. Bir zaman belirtmesinin dışında *munattu*'nun "hayal" anlamının da olabileceğine dair Ludlul Bēl Nēmeqi'de iki örnek yer almaktadır: "[G]ündüz ve gece farksız, inl[iyordum], rüyalar ve hayaller (munattu) aynı ölçüde bana acı verdi. Bir genç adam (vardı), görünümü olağanüstü/kocaman, vücut yapısı görkemli, yeni kıyafet giyimli, hayalimde (munattu) olduğu için, onun vücut hatları şekilden yoksundu." (Oshima 2014: 94-95, Tab. III, st. 8-11). Metinden MÁŠ.GI₆ (*šuttu*) ile *munattu*'nun iki farklı anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. "Seher vakti" karşılığının dışında burada hayal anlamı verilmektedir ve Butler da kelimenin "uyanık rüya/hayal" karşılıklarının bulunduğunu söylemektedir (Butler 1998: 34).

Sümerce ve Akadca metinlerde IGI DU₈, *amāru*, *barū*, *naṭālu* filleri rüya görmeyi belirtmede kullanılmaktadır. Bir tanrının birine rüya göstermesi için ise *barū* fiilinin ettirgen hali *šubrū*'nun tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca bir rüyanın açıklanması yani tabir edilmesi için de *pašāru* "çözmek" fiili bulunmaktadır. Oppenheim bu fiilin bir rüyanın anlaşılmasında ya da rüyanın kötü etkisini uzaklaştırmada kullanıldığını

ve ayrıca Sümercesi olan BÜR fiilinin aynı fonksiyonda olduğunu tespit etmiştir (Oppenheim 1956: 218; Butler 1998: 107). Günümüz Türkçesinde bir rüyanın yorumlanması/açıklanması için genellikle "tabir" tercih edilse de "tefsir" kelimesi de kullanılmaktadır. Dilimize Arapçadan geçen tefsir kelimesi "fesr" kökünden türetilmiştir ve Akadca kökeni de yukarıda bahsettiğimiz *pašāru* fiilidir. O dönemde rüya tabir etme işini belirtmede kullanılan bu fiil ile ilişkili kelime (tefsir) dilimize kadar ulaşmıştır.

Rüya Tanrıları

Metinlerde yer alan çok sayıdaki rüya kaydına rağmen rüya tanrıları ile beklenenden daha az karşılaşmaktayız. ^dMamu(d) (^dMA.MÚ(.D)), ^dSisig (^dSİG.SİG ya da ^dSI.SI.IG), Anzagar (^dAN.ZA.GÀR) ve Zaṣīqu rüya tanrıları olarak görünmektedir. Sadece Lugalbanda Dağ Mağarasında adlı Sümerce edebî metinde (ETCSL 1.8.2.1, st. 328) rüya tanrısı olarak geçen Zangara (^dZA.AN.GÀR.RA)'nın Anzagar ile ses benzerliği dikkat çekicidir ve sadece işaretlerin sıralanışı noktasında farklılık bulunmaktadır. Zaman içerisinde bu rüya tanrısının isminin süreç içerisinde farklılaşmasına ya da yazılışındaki değişikliğe bağlayarak aynı tanrı oldukları sonucuna varılabilir ama eldeki verilerle kesin bir şey söylemek güçtür. Anzagar ile rüya anlatılarında karşılaşmaktayız ancak bir kaç metinde "Anzagar rüyaların tanrısıdır", "Anzagar rüyaların Şamaş'ıdır" ve "Anzagar rüyaların Enlil'idir" denilmekte ve bunların yanı sıra güzel rüya elde etme ritüelindeki "O (Şamaş), rüyaların tanrısı Anzagar'ı göndermeli ki gece esnasında o beni günah(lar)ımdan arındıracak (sonra) ben (tekrar) iyi olacağım (ve) suçumdan/günahımdan temizleneceğim" (Butler 1998: 83-84) cümlesi içerisinde yer almaktadır. Buradan Anzagar'ın Mamu ve Sisig gibi Şamaş'a bağlı bir tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Geçtiği bir diğer metin ise Şulgi D olarak anılan ve bir ilahiyi barındıran metindir. Hasarlı olduğu için içeriği net olarak bilinmemekte ve Anzagar ile ilgili kısımda "Anzagar, rüyaların tanrısı, onların² iyi udug-ruhu gibi rüyada [...]" yazmaktadır (Klein 1981: 82-83, st. 252-253).

Tanrı Mamu genellikle sözlüksel metinlerde ve Güneş tanrısı Şamaş'ın maiyeti altında geçmektedir. Bir metinde ise tanrı Şamaş'ın kızı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çiviyazılı kaynaklardan bu tanrı hakkında daha fazla bilgi edinememekteyiz (Butler 1998: 76 vd.). Hakkında kısmen daha fazla bilgi sahibi olduğumuz bir diğer rüya tanrısı ise ^dSisig'tir. Tanrı Sisig'e Gilgameş'in Ölümü adlı metinde rastlamaktayız ve Nippur versiyonunda "Utu'nun oğlu Sisig ölüler diyarında, karanlığın yerinde onun için ışık koysun!" denilmektedir (Katz 2003: 224; Veldhuis

2001: 137; George 1999: 199). Meturan versiyonunda ise “*Utu'nun oğlu Sisig onun karanlık yerlerini ıstır!*” şeklinde geçmektedir (Cavigneaux - Al-Rawi 2000: 27-30; ETCSL 1.8.1.3, st. 141-142). Gilgameş Enkidu ve Ölüler Diyarı mitinde ise SI.SI.IG yazılışıyla geçmekte ve orada “*onun (Enkidu'nun) esintisi?*” şeklinde tercüme edilmektedir (ETCSL 1.8.1.4, st. 242). Bir tanrı için kullanılmadığı anlaşılan sisig ile burada Enkidu'nun ruhunun kastedildiği düşünülebilir çünkü Enkidu'nun ölüler diyarından “sisig”i ile çıktığı belirtilmektedir. Ruhun rüzgâr (IM) ile ilişkilendirilmesi de bu düşünceyi desteklemekte vesoyut bir kavramın rüzgâr/esinti ile ilişkilendirilmesi de akla yatkın görünmektedir (Kahya 2018: 53; Katz 2010: 116).

İki dilli metinlerden SİG.SİG'in Akadca *zaqīqu/ziqīqu*'nun Sümercesi olduğu öğrenilmektedir (Butler 1998: 79-80). Sözlüklerde *zāqu* “esmek, sürüklemek,” anlamındaki fiilden türediği belirtilen ve “hayalet, ruh, hiçlik, ahmaklık, hayaletli yer, rüyaların tanrısı” karşılıkları verilen *zaqīqu* (CAD Z: 58) kelimesi, çok anlama sahip olduğu için her geçtiği yerde rüya ile ilgili kullanılmamaktadır. *Zaqīqu*'nun bazen tanrı determinatifıyla bazen de determinatifsiz olarak yazıldığını görmekteyiz. Bu tanrı, Asurbanipal'in kendisine ait kayda geçirilmiş tek rüyası olan SAA III, 13'te (Livingstone 1989: 33-34) şu şekilde geçmektedir: “*Rüya tanrısı (Zaqīqu), beyi Nabû'nun huzurundan cevapladı: Korkma Asurbanipal! Sana uzun ömür vereceğim, senin ruhunla hoş esintiler teslim edeceğim; Hoş/güzel ağızım büyük tanrıların meclisinde seni hep kutsayacak*”. Burada *Zaqīqu* tanrı Nabû'nun maiyetinde gibi görünmektedir. Tanrı Nabû ve rüya tanrısının birlikte geçtiği bir diğer metinde Kurigalzu Esagila tapınağına girmekte ve ardından *Zaqīqu* ona yaklaşıp bir rüya göstermektedir: “*Bu gece, ey saray mensupları (büyük adamlar), neşe içinde tanrı Bēl'i gördüm! Onun önünde duran Nabû günahlar tabletini yerleştirdi ...*”. İki metnin verdiği bilgilere dayanarak *Zaqīqu* için diğer tanrıların rüya göstermesine aracılık etmektedir diyebiliriz. Bu verilere istinaden Zgoll, *Zaqīqu*'nun rüya gören bir kimseyi büyük tanrılarla buluşmaya hazırladığının ya da ona tanrıların önünde rehberlik ettiğinin düşünülebileceğini dile getirmektedir (Zgoll 2006: 301). Her halükârda *Zaqīqu*, büyük tanrıların rüyada görünmesi örneklerinde aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gilgameş Destanı'nda Gilgameş ile arkadaşı Enkidu, Huwawa'ya ulaşmak için yaptıkları yolculuk esnasında bir dağa gelmektedirler. Destanın bu kısmında *Zaqīqu* ile ilgili farklı bir bilgi bulunmaktadır: “*Gilgameş dağın doruğuna çıktı, tepeye maşhatu-ununu sundu saçı (ve şöyle dedi:) 'Ey dağ, bana bir rüya getir (ve) iyi talihimin haberini/sözünü göreyim.'* Enkidu ona bir *Zaqīqu* evi yaptı, girişine bir fırtına kapısı dikti. Onu

bir daire içine yatırdı, tasarı ... ve o bir ağ gibi ... onun girişinde yattı. Gilgameş çenesini dizlerine dayadı, insanların üzerine akan/dökülen uyku ona geldi. (Gecenin) orta vaktinde rüyasını tamamladı/bitirdi, o kalktı (ve) arkadaşına anlattı.” (George 2003: 588 vd., Tab. 4, st. 7-17). Burada rüya görebilmek için bir *Zaqīqu* evi yapılmakta ve böylelikle dağdan bir rüya istenmektedir. İlginç olan tanrı *Zaqīqu* söz konusu iken dağdan rüya talep edilmesidir. Zgoll tarafından dile getirilen bir görüş burayı anlamamız hususunda yardımcı olmaktadır. Sümerce-Akadca iki dilli bir metinde şöyle denilmektedir: “Her şey içindedir/kalbindedir sözler ... söylenir, tüm insanlığın *zaqīqu*-ruhu sana (Şamaş'a) rapor verir.” (Horowitz 1998: 16; Butler 1998: 80; Zgoll 2006: 303). İnsanların *zaqīqu*'ya sahip oldukları bilgisi yukarıda da bahsettiğimiz Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı'nda yer altı dünyasındaki Enkidu'nun oradan bir sisig (yani *zaqīqu*) olarak çıkmasını hatırlatmaktadır. Nitekim Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı'nın Akadca versiyonu olan Gilgameş Destanı'nın son tabletinde ilgili kısım şöyledir: “*O (Gilgameş) yerde/ölüler diyarında bir delik açtı, kölesi Enkidu'nun utukku'su ölüler diyarından zaqīqu gibi çıktı.*” (Butler 1998: 79). Sümerce versiyonda SISIG/*zaqīqu* şeklinde çıkmasına rağmen Akadca versiyonda *utukku* olarak *zaqīqu* gibi geldiği söylenmektedir. Enkidu öldü ise genellikle öteki dünyadaki ruhlar için kullanılan *eṭemmu* kelimesinin tercih edilmesi beklenirdi. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz Gilgameş Destanı'nda yapılan *zaqīqu*-evi tanrıdan çok bu ruhla ilgili olmalıdır. Diğer yandan bir başka belgede *zaqīqu* ile ilgili “*Kötü zaqīqu(-demonu) mezardan çıkar. Onlar mezarlarından cenaze sunuları ve su libasyonları için çıkarlar.*” denilmektedir (Butler 1998: 79). Anlaşılan *utukku*-demonları ya da yakınlarından sunu alamayan insan ruhları gibi *zaqīqu*lar da mezarlardan çıkabilmektedir. Bu metinde *zaqīqu* demonik bir yaratık olarak aksettirilmektedir.

Tanrı ve demon görünümünün yanı sıra Enkidu'nun ölüler diyarından çıkması gibi *za/iqīqu*'nun “insan ruhu” olarak geçtiği metinler bulunmaktadır. Yaradılış Destanı Enūma Ēliš'te “*O (Marduk) insanoğlunun ziqīqu(larını) Üst Yer'in güçlü [temeli?] üzerinde yatırdı*” ifadesi yer almaktadır (Butler 1998: 80; Horowitz 1998: 16; Zgoll 2006: 302). “Üst Yer” ile yeraltındaki ölüler diyarının üzerinde ve göğün altındaki yer, yani insanoğlunun yaşadığı dünya kastedilmektedir. Buradaki *za/iqīqu* ile yaşayan insanlar ifade edilmektedir ve ölen insan ruhuna *eṭemmu*, yaşayan insanda bulunan ruha da *zaqīqu* denildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Zgoll'un belirttiği gibi insan vücudundan ayrılarak rüya âlemine giden ve orada bir takım deneyimler yaşayan *zaqīqu*-ruhu/rüya ruhu düşünce-sini buradaki bilgiler destekliyor olabilir (Zgoll 2006: 302-304). En azından her insanda bir *zaqīqu*-ruhunun

var olduğuna delil teşkil etmektedir. İslam coğrafyasında insanın uykusu esnasında ruhunun gittiğine inanılan yer olan berzah âlemi ile Eski Mezopotamya inancındaki insanın *zaqīqu*-ruhunun gittiği rüya âlemi benzerlik göstermektedir (Soysaldı 2011: 563 vd.). Genel olarak baktığımızda rüya ile ilgili kontekstlerde *Zaqīqu* bazen tanrı, bazen demon özellikleri gösteren bir varlık ve bazen de insanın (rüya) ruhu olarak karışımıza çıkmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Eski Mezopotamya rüyalarının haberci ve belirti/semptomatik olmak üzere iki ana türü bulunmaktadır. Haberci rüyaların açık ve sembolik olarak iki farklı özellik gösterdiği anlaşılmaktadır vesembolik olanların tabir edilmesi gerekmektedir. Haberci rüyalar, genellikle gelecek ile bağlantılı olsa da tanrıların bazı taleplerini/emirlerini içeren örnekleri de bulunmaktadır. Bu tür rüyalarda kralların tanrılar tarafından desteklendiği ya da cesaretlendirdiği de görülmektedir. Bu sınıflamalar metinlerdeki rüya kayıtları esas alınarak yapılmıştır ancak rüyalarda görülen alametleri içeren ve Oppenheim tarafından Asur Rüya Kitabı şeklinde değerlendirilen listeler de bulunmaktadır. Bu alamet metinleri günümüz rüya kitaplarıyla benzerdir. Rüya için kullanılan terimlere baktığımızda Sümerce terimlerin Akadca belgelerde kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. II. binyıla tarihlenen Akadca belgelerde genellikle Akadca terimler tercih edilirken geç dönemlerde daha çok Sumerogramlar kullanılmıştır. Metinlerde rüya tanrılarında (^dMamu(d), ^dSisig, Anzagar, *Zaqīqu* ve Zangara) ziyade Enki, İnanna, Šamaš ve Sin gibi büyük tanrılarla daha çok karşılaşılmaktadır. Büyük tanrıların maiyetinde olan rüya tanrıları, statü olarak daha yüksek konumda olan bu tanrılarla rüya görecekt kişi arasında arabulucu konumda gibi görünmektedir.

Kaynaklar

- Annus, A.
2010 “On the *Beginning and Continuities of Omen Sciences in the Ancient World*”, (Ed. A. Annus), *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*, Chicago:1-18.
- Bottéro, J.
2003 *Religion in ancient Mesopotamia*, (Çev. T. Levanger Fagan), Chicago- London.
- Butler, Sally Ann L.
1998 *Mesopotamian Conceptions of Dreams and Dream Rituals*, Münster.
- Cagni, L.
1969 *L'epopea Di Erra*, Istituto Di Studi Vicino Oriente, Roma.
- Cavigneaux, A. – F. N. H. Al-Rawi
2000 *Gilgameš et la Mort. Texts de Tell Haddad VI, avec un appendice sur les textes funéraires sumériens* (Cuneiform Monographs 19), Groningen.

- De Zorzi, N.
2009 “Bird Divination in Mesopotamia New Evidence from BM 108874”, *KASKAL*, Vol. 6: 85-135.
- Edzard, Dietz O.
1997 *Gudea and His Dynasty. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods 3, 1*, Toronto, Buffalo, London.
- George, Andrew R.
1999 *The Epic of Gilgamesh. The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*, Harmondsworth, Middlesex.
- 2003 *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts. 2 vols.*, Oxford.
- Horowitz, W.
1998 *Mesopotamian Cosmic Geography* (Mesopotamian Civilizations 8), Winona Lake.
- Kahya, Ö.
2018 “Ölüm Sonrası Hayat: Sümerce Metinlerde Öteki Dünya”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 63: 49-76.
- 2019 “Sümerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 59, S. 1: 229-255.
- Katz, D.
2003 *The Image of the Netherworld in the Sumerian Sources*, Bethesda.
- 2010 “The Naked Soul: Deliberations on a Popular Theme”, *Gazing on the deep*, Bethesda: 107-120.
- Klein, J.
1981 *Three Šulgi Hymns, Sumerian Royal Hymns Glorifying King Šulgi of Ur*, Bar-Ilan University Press.
- 1982 “Klein, Jacob, ‘Personal God’ and Individual Prayer in Sumerian Religion”, *Archiv für Orientalforschung, Beiheft 19*: 295-306.
- Kramer, S. N.
2002 *Sümerler, Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, (Çev. Ö. Buze), İstanbul.
- Livingstone, A.
1989 *Court Poetry and Literary Miscellanea* (SAA III), Helsinki.
- Mander, P.
2000 “General Considerations on Main Concerns in the Religion of Ancient Mesopotamia”, (Ed. S. Graziani), *Studi in Memoria di P. L. G. Cagni*, Vol. 2, Naples: 635-664.
- Oppenheim, A. L.
1956 *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East, With a Translation of an Assyrian Dream Book*, Philadelphia.
- Oshima, T.
2014 *Babylonian Poems of Pious Sufferers. Ludlul Bēl Nēmeqi and the Babylonian Theodicy. Orientalische Religionen in der Antike 14*, Tübingen.
- Soysaldı, İ.
2010 “Muhyiddin Muhammed B. Süleyman B. Said (788/1386)’in “Kitabu’r- Rahme Fi Beyâni

Âlemi'l- Berzah" Adlı Eserinde Ruh Berzah Âlemi İlişkisi", *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6/3: 559-577.

Steinkeller, P.

2017 *History, Texts and Art in Early Babylonia: Three Essays* (SANER 15), Boston.

Veldhuis, N.

2001 "The Solution of the Dream: A New Interpretation of Bilgameš' Death", *Journal of Cuneiform Studies* 53: 133-148.

Yuhong W.

2001 "Rabies and Rabid Dogs in Sumerian and Akkadian Literature", *Journal of the American Oriental Society*, 121/1: 32-43.

Zgoll, A.

2006 *Traum Und Welterleben Im Antiken Mesopotamien: Traumtheorie Und Traumpraxis Im 3.-1. Jahrtausend V. Chr. Als Horizont Einer Kulturgeschichte Des Träumens*, Münster.

Kısaltmalar

- CAD The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1956vd.
- CDA Black, J.; G. A., Posgate, N., (2000), A Concise Dictionary of Akkadian, Wiesbaden.
- ePSD Tinney, S., *et al.*, (2006), The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (<http://psd.museum.upenn.edu/epsd/index.html>), Web. 14.01.2019.
- ETCSL Black, Jeremy B. *et al.*, (1998-2006) The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature, Oxford, <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>, Web. 11.12.2018.
- RINAP 5 The Royal Inscriptions of Ashurbanipal and His Successors, <http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/rinap5/corpus/>, Web. 25.02.2019.

Ömer Kahya

İstanbul Üniversitesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı – 18

2001 yılından bu yana İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından düzenlenmekte olan ve arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının değerlendirildiği toplantıların on sekizincisi, 13-15 Mayıs 2019 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurul Odası ve Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel Konferans Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Her sene değerli bir bilim insanına ithaf edilmesi gelenek haline gelen toplantı, bu sefer 2019 yılında aramızdan ayrılan değerli Hocamız, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi ve Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nur Balkan Atlı onuruna düzenlenmiştir. Toplantıda 2018 yılı arkeolojik kazı ve araştırma sonuçları ile koruma-onarım çalışmalarının yanı sıra, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin tamamlanmış ya da tamamlanmak

üzere olan tez çalışmalarına da yer verilmiştir. Üç gün boyunca düzenlenen toplam on oturumda otuz sözlü bildiri dinleyicilerle buluşmuş, yirmi adet poster bildiri de incelenmek üzere sergilenmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hayati Develi ve Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Gülsün Umurtak'ın açılış konuşmalarının ardından kanun sanatçısı ve Hititoloji – Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi bölümleri lisans öğrencisi Kapriyel Karapekmez'in sunduğu müzik dinletisi sonrasında, ilk günün ilk oturumu Prof. Dr. Refik Duru başkanlığında açılmıştır. Bu oturumda Gülsün Umurtak "Hacılar Büyük Höyük Kazıları ve Onarım Çalışmaları-2018", Sevil Gülçür "Güvercinkayası-2018" ve Mihraban Özbaşaran "Aşıklı Höyük'te 30 Yıl: 1989-2019" başlıklı konuşmalarını sunmuşlardır. Günün ikinci oturumuna Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlık etmiş ve Nurcan Kayacan'ın "Aksaray İli Sistemik Yüzey Araştırması 2016-2018 Sonuçları", Yasin Gökhan Çakan'ın "Tepecik – Çiftlik 2018 Yılı Çalışmaları" ve Semra Balcı'nın "2018 Yılı Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları" başlıklı bildirimleri dinleyicilerle buluşmuştur. Günün son oturumuna Prof. Dr. Sevil Gülçür başkanlık ederken, Eylem Özdoğan "Aşağı Pınar-2018" ve "Manyas Gölü Doğu Kesim Tarihöncesi Araştırmaları-2018" başlıklı bildirimlerini sunmuş, son olarak Erge Yurtdaş'ın "Geleneksel Mimarinin, Modern Sergi Binası Olarak Yeniden

İşlevlendirilmesi: Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi, Zaman Tüneli Sergi Binası” başlıklı tez sunumuyla sempozyumun Fakülte Kurul Odası’nda gerçekleştirilen ilk günü sona ermiştir.

İkinci gün, Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel Konferans Salonu’nda, Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran’ın başkanlık ettiği oturum ile başlamış ve Bahadır İzdal Çaydan “Kuzeybatı Anadolu’da Neolitik Dönem Geçim Ekonomisinde Hayvanların ve Hayvansal Ürünlerin Yeri”, Necmi Karul “2018 Yılı Aktopraklık Höyük Kazıları”, Emre Güldoğan “İstYA 2018 Çalışmaları: Beykoz I” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır. Günün ikinci oturumunun başkanlığını Prof. Dr. Necmi Karul üstlenmiş, Özlem Gümüş “Tarihöncesinde Çanak Çömleğin Yeniden Kullanımı: Sumaki ve Kerküştü Höyük”, Nihan Naiboğlu “Batı Anadolu ve Güneydoğu Avrupa Kentleşme Modellerinin karşılaştırılması” ve Bahar Oğuş “Klasik Arkeolojide İkhnolojik Yaklaşımlar” başlıklı tez sunumlarını gerçekleştirmişlerdir. Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe’nin başkanlık ettiği üçüncü oturumda Mustafa Hamdi Sayar “Doğu Akdeniz’de Bir Dağ Tanrısı: Kassios”, Özgür Turak “Roma Pantheonu’nda Dış Etkiler: Eski Yunan Tanrılarının Romalılaştırılması”, Nihal Köseoğlu “Antik Dönem Heykellerinin Sergilenmesi: Sergileme ve Müzecilik Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirme” başlıklı konuşmalarını sunmuşlardır. Prof. Dr. Hamdi Sayar’ın başkanlık ettiği ikinci günün son oturumunda Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe “Daskyleion Kazı Çalışmaları 2018”, Müjde Peker “İzmir İli Nif Dağı Kazısı – 2018” ve son olarak Büşra Atalar Yeter “Daskyleion’da Bulunan Açık Kaplar” başlıklı çalışmalarını paylaşmışlardır.

Sempozyumun son gününün ilk oturumu Doç. Dr. Bülent Arıkan’ın başkanlığı ile açılmış, Metin Oral “Hitit Kralı I. Hattuşili’nin Yıllıklarına Ait (CTH 4) Akkadça ve Hititçe Nüshaların Karşılaştırılmalı Değerlendirilmesi ve Metnin Kayıp Eski Hitit Arketipi Üzerine Düşünceler”, İrem Şükran Nogay “Hitit Devletinde Diplomatik Evlilikler”, Fatma Kaynar “Hitit Majik Ritüellerinin ve İnkantasyonların İşlevi” başlıklı tez çalışmalarını sunmuşlardır. İkinci oturuma Doç. Dr. Eylem Özdoğan Başkanlık etmiş, Hititoloji ağırlıklı bu bölümde Metin Alparslan ve Andreas Schachner “Boğazköy-Hattuşa Kazısı 2018 ve Hitit Başkentinin Topografyası”, ardından Meltem Doğan Alparslan “Politik Bir Eleman Olarak (H) İşuwa Bayramı”, Tolga Pelvanoğlu “MÖ İkinci Binyılda Tatarlı Höyük’ün Adı” başlıklı çalışmalarını dinleyicilere takdim etmişlerdir. Günün ve sempozyumun son oturumuna Prof. Dr. Gülsün Umurtak başkanlık ederken, Hasan Peker “Anadolu Hiyeroglif Yazılı Çalışmalar Üzerine Bazı Notlar (2019)”, Erkan Konyar “Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü Kazıları

2018 Yılı Çalışmaları” ve son olarak Ufuk Kocabaş “İÜ Yenikapı Batıkları Projesi 2018 Yılı Çalışmaları” başlıklı konuşmalarını yapmış ve sempozyum sona ermiştir.

Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi, Hititoloji gibi ilişkili bilim dallarında İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyeleri ve lisansüstü öğrencilerince yürütülen güncel çalışmaların ve projelerin paylaşıldığı toplantı, her sene olduğu gibi yoğun ilgiyle karşılanmış ve gerek bilim insanlarının, gerek öğrencilerin gerekse fakülte dışından ilgililerin bu alanlardaki son gelişmelerden haberdar olması sağlanmıştır. Toplantıda sunulan bildirimlerin özetlerine ve poster bildirimlere *arksempozyum-edebiyat.istanbul.edu.tr* adresi üzerinden ulaşılabilmektedir.

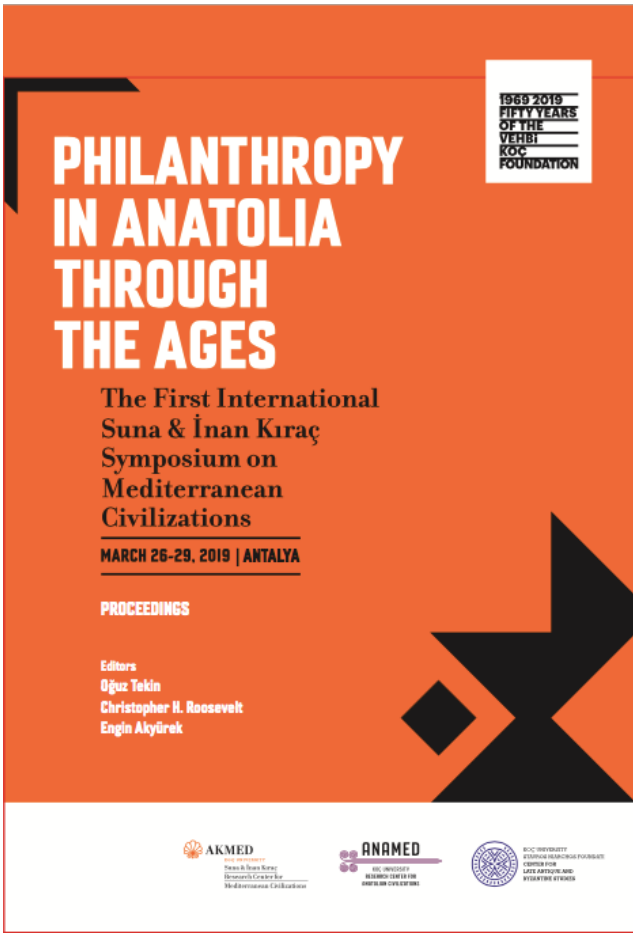
Nihal Köseoğlu

Tarih Boyunca Anadolu’da Hayırseverlik

Philanthropy in Anatolia through the Ages. The First International Suna & İnan Kıraç Symposium on Mediterranean Civilizations, March 26-29, 2019, Antalya. Proceedings (Eds. O. Tekin, C. H. Roosevelt ve E. Akyürek), İstanbul, 2020. ISBN 978-605-7685-27-8.

Tarih Boyunca Anadolu’da Hayırseverlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı kısa bir süre önce İngilizce olarak yayımlandı. Kitapta yer alan bildirimler, Vehbi Koç Vakfı’nın 50. Kuruluş Yıldönümü vesilesiyle 2019 yılı Mart ayında AKMED’in ev sahipliğinde Koç Üniversitesi’nin üç araştırma merkezi (AKMED, ANAMED ve GABAM) tarafından ortaklaşa düzenlenen aynı adlı sempozyumda sunulmuştu.

Kökeninde insan sevgisi ya da insanları sevmenin yattığı *philanthropia* (*philos+anthropos*) sözcüğünün ilk kullanımı MÖ 5. yüzyıla tarihlenen Prometheus mitolojisinde karşımıza çıkmaktadır. Prometheus, “*philanthropos*” yani insan sever karakteriyle tanrıların gazabına uğrayan insanları kurtarmak için Zeus’a başkaldırarak ateşten bir parça çalmış ve insanlara vermişti. Ateş, sadece bir madde değildi; bilgi, beceri, teknoloji, sanat ve bilimi de sembolize ediyordu. İnsanoğlu’nun ateşe sahip olması demek, uygarlığa adım atması demektir. Prometheus örneği, hayırseverliğin tarihsel gelişiminde önemli bir eşik taşıdır. Daha sonraları ortaya çıkacak olan humanitas ya da hümanizm sözcüklerinin kökeninde de *philanthropia* sözcüğünün yattığı söylenebilir. Sunulan bildirimler, *philanthropia* kelimesinin sadece kendi bağlamında ele alınmadığını, daha sonra yüklenen çeşitli anlamlara da atıfta bulunulduğunu; böylece *philanthropia*’nın “cömertlik”, “bağış”, “iyi insan”

gibi çeşitli unsurlarıyla birlikte ele alındığı görülmektedir.

Philanthropia sözcüğünün kökeni Klasik Çağ'a kadar uzansa da, Anadolu coğrafyasında philanthropia'ya ilişkin en eski veriler ya da kanıtlar Hellenistik Dönem'den başlamakta ve Osmanlı Devleti'nin sonuna değin belirgin ve kaydedilebilir bir şekilde izlenebilmektedir. Bu süreci ve philanthropia'nın tarihsel gelişimini açık ve yalın bir biçimde sunabilmek için kitap, sempozyumda olduğu gibi, kronolojik olarak üç bölüm olarak kurgulandı. Bu nedenle her bölüm belirli bir kronolojik çerçevede ele alınmasının yanı sıra tematik ve hatta olabildiği ölçüde coğrafik bütünlüğe uygun bir düzen içinde sunulmaktadır.

Birinci Bölüm "Greco-Roman Philanthropy" (Yunan-Roma Dönemlerinde Hayırseverlik) temasına ayrılmış olup bu bölümde philanthropia sözcüğü bir yandan sözcük anlamı ve kavramsal olarak ele alınırken, öte yandan Hellenistik ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde Anadolu kent-devletlerinin philanthropy'ye bakışı ve yaklaşımı tartışılmaktadır. Zengin yurttaşların kentlerinin (yurtlarının) gelişimine verdikleri katkılar üzerinde durulmakta, yolların, surların, tapınakların, meclis binalarının, tiyatroların inşasına yani kamusal alana katkıları ele alınmaktadır. Karşılığında aldıkları

gösterişli sıfatlardan, unvanlardan, dikilen heykellerinden dem vurulmaktadır. Varlıklı bir yurttaş, ister gönüllü olarak isterse "mahalle baskısı" nedeniyle olsun, bir şekilde servetinin bir kısmını kenti (yurdu) için harcamalıydı. Servetindeki bu azalma maddi olarak bir "kayıp" olsa da "manevi kazancı" hiç de az değildi. İtibar ve onur, zengin yurttaşları, kentleri ve içinde yaşadıkları toplum için bir şeyler yapmaya teşvik ediyordu. Bir Antik Çağ varlıklı yurttaşının toplumda görünür ya da itibarlı olmasının en azından bir yolu philanthropia'dan geçiyordu. Philanthropia'nın bu denli yoğun bir şekilde uygulanması, yani sürekliliği, onun kurumsallaşmış, bir kimlik kazandığının da göstergesidir.

İkinci Bölüm, "Early Christian and Byzantine Philanthropy" (Erken Hıristiyanlık ve Bizans Dönemlerinde Hayırseverlik) temasına ayrıldı. Bizans döneminde hayırseverliğin teolojik (dini, ilahi) bir yanı da bulunmaktadır. Pagan bir kültürden Hıristiyan bir kültüre geçildiğinde, kuşkusuz philanthropia'nın anlamında bir ölçüde kayma olduğu görülmektedir. Bunda, Hıristiyan toplumdaki "öteki dünya" algısının da rolü olsa gerektir. Merhamet ve hayır, tanrı nezdinde de değerli bir olguydu. Bu nedenle, Bizans toplumu, hayırseverliğe yüklediği bu teolojik anlamın bilincinde olarak topluma yönelik hayırlı işleri her zaman ön planda tutmuştu. Gerek devlet gerekse kilise tarafından imparatorluk coğrafyasında kurulan hayır kurumlarının sayısı hiç de az değildi: hastaneler, darülacezeler veya yaşlı evleri (*gerokomeia*), imarethaneler, yetimhaneler ve dışardan gelen yabancıların veya gezginlerin konakladıkları *ksenon* denen pansiyonlar... Bu kurumlar, hayırseverlikteki kurumsallaşmanın Bizans'taki tezahürüyü. Bütün bu kurumların kendine özgü kanunları, kuraları ve yönetim şekilleri vardı; ayrıca, Hellenistik ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde olduğu gibi vergi muafiyetinden de yararlanıyorlardı. Devlet, kilise ve manastırlar (ve bazen önemli mevkilerde bulunan varlıklı kişiler) kimsesizlerin ve muhtaçların yükünü ha etmenin sorumluluğunu taşıyordu. Ne yazık ki başkent Konstantinopolis ve belki birkaç yer dışında hayırseverlik kurumlarına ilişkin veriler fazla değildir.

Üçüncü Bölüm, "Medieval Islamic and Ottoman Philanthropy" (İslam Orta Çağı'nda ve Osmanlı Dönemi'nde Hayırseverlik) başlığını taşımakta olup İslam kültüründe ya da daha dar anlamda Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında philanthropia'nın geldiği evre ele alınmaktadır. Sultanların ibadet yerlerine veya muhtaçlar için açılmış, bulunan çeşitli tesislerin inşasına veya restorasyonlarına katkısı, hatta bunların bir proje kapsamında ele alınması, özünde egemen gücün iktidarını güçlendirmesi veya elde tutabilmesinin

unsurlarından biri olarak da değerlendirilmektedir. Fakat egemen gücün, diyelim ki sultanın, parayı devletin kasasından mı yoksa kendi varlığından mı kullandığında bunun philanthropik (hayırsever) bir davranış, biçimi sayılması gerektiği üzerinde durmakta ya da en azından buna ilişkin sorulara cevap aranmaktadır. Osmanlı hanedan üyelerinin ve varlıklı kişilerin kurduğu vakıfların ve hayır kurumlarının toplumdaki algısı tartışılmaktadır.

Anadolu coğrafyasında bu denli yoğun kanıtlar bırakan philanthropia'nın geniş bir kronolojik çerçevede ve tüm yönleriyle ele alınmaya çalışıldığı bu bildiriler kitabının bundan sonra philanthropia ya da hayırseverlik üzerine yapılacak çalışmalar için teşvik edici olacağı açıktır. Hayırseverlik konusunun Hellenistik Dönem'den Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar tüm yönleriyle ele alınmış olması bir hayli önemlidir ve bu nedenle daha büyük organizasyonlara da kapıyı aralayacaktır...

Oğuz Tekin

Kazı-Araştırma

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu Kazı ve Düzenleme Çalışmaları – 2019

Antik Dönemde bir yerin kent olabilmesi için olmazsa olmaz yapılardan bir tanesi tiyatrolardı. Tiyatrolar, halkın bir araya toplandığı eğlenceler düzenlediği, kentin en canlı merkezleriydi. Antik kaynaklarda Hellenistik Dönem’de kurulduğu yazılan Pisidia Antiokheia’sı, Hippodamik kent planının en iyi uygulandığı kentlerden bir tanesidir. Kentin bu planı Geç Bizans Dönemi’ne kadar korunmuştur. Önemli kamu yapıları, kentin ana caddelerini oluşturan Decumanus (doğu – batı) ve Cardo (kuzey – güney) caddelerinin etrafına yapılmıştır. Hellenistik dokuyu kaybetmeyen kentin o dönemini en iyi yansıtan yapısı tiyatrosudur. Tiyatro, doğu batı caddesinin kuzey kenarında yamaca yaslandırılarak yapılmış ve kentin tam merkezinde yer almaktadır. Yaklaşık 5000 kişilik kapasitesi olan bu küçük tiyatro, Hellenistik Dönem’de (MÖ 334 – 31) yapılmış ve farklı dönemlerde onarımlar görecer kullanılmaya devam etmiştir.

Yamaca yaslandırılarak yapılmış olan tiyatro, Yalvaç Ovası manzarasına karşı konumlandırılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi’nde sahne binası eklenmiş ve tiyatro gladyatör oyunlarına uygun bir mimariye dönüştürülmüştür. Geç dönemlerde tiyatronun Decumanus caddesine bakan paradosu örülerek kapatılmıştır. 2019 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan bir yazıtta, tiyatronun MS 3. yy’ da bir onarım geçirdiği yazmaktadır. Antiokheia Tiyatrosu da, Hıristiyanlığın devletin resmi dini olması ve pagan geleneklerin yasaklanmasıyla kullanımdan çıkmış, farklı işlevlerde kullanılmış olmalıdır.

Bir zamanlar gladyatör oyunları ile kentin ve bölgenin en büyük eğlence merkezi olan Antiokheia Tiyatrosu, Hıristiyanlık düşüncesiyle birlikte önemini yitirmiş ve yavaş yavaş toprak altına gömülmüştür. İzmir’de görev yapan İngiliz papaz F. V. J. Arundell, 1826 yılında ziyaret ettiği Antiokheia ile ilgili gezi notlarını 1828 yılında “Discoveries in Asia Minor. Including A Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia” adıyla yayınlamıştır. Arundell, bu yayında tiyatroyu tanımlamış ve caveanın üst basamaklarının tamamen sökülmiş olduğunu bildirmiştir. Tiyatroda yapılan ilk çalışmalar, sondaj kazıları düzeyinde D. M. Robinson başkanlığındaki bir ekip tarafından 1924 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmayla yapının sınırları belirlenmiş ve oturma sıralarının bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu sondaj çalışmasından sonra tiyatrodaki uzun yıllar başka çalışma olmamıştır. Stephan Mitchell ve ekibi

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – Tiyatroda 1996 Yılında Yapılan Kazılar Sonrası Görünüm

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – 2003 Yılı Kazı Çalışmaları

tarafından 1982-83 yıllarında antik kentte yapılan yüzey araştırması sırasında hazırlanan kent planına tiyatro da işlenmiştir. Yalvaç Müze Müdürlüğü başkanlığında Antiokheia’da 1991 yılında yapılan müze kurtarma kazısında tiyatrodaki da çalışılmış ve çalışmalar 1996 yılına kadar aralıklı olarak devam etmiştir. Bu süre içerisinde tiyatro alt caveası’nın orta bölümü ve analemma duvarları belli oranda ortaya çıkarılmıştır. Tiyatronun sahne binasına ait girland taşıyan boğa başlı frizler Yalvaç Müzesi’nin bahçesine taşınmıştır.

En kapsamlı kazı çalışması yine Yalvaç Müzesi Müdürlüğüne kurtarma kazısı adı altında 2003 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada tiyatronun caveaları (oturma yerleri), orkestrası (tiyatronun ortasındaki yuvarlak alan), sahne binasının korunmuş temel kısmı ve paradoslar tamamen açığa çıkarılmıştır. Daha önce Amerikalılar tarafından sondajla açılmış olan sahne binasının tabanındaki mozaik de açılıp, bakımı yapılarak tekrar kapatılmıştır. Kazılarda Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait sikkeler ve heykel parçaları bulunmuştur.

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – 2007 Yılı Tiyatro Görünüm

Yukarıdan tıraşlanarak yapılan kazılar sonucu oturma sıralarında, orkestrada ve sahne binasında büyük tahribatlar yapılmıştır. Özellikle oturma sıralarının üzerine yerleştirildiği zemin taşlarının sökülmesi, geri dönüşümü olmayan bir tahribat vermiştir. Kazı çalışmaları sonrasında hiçbir koruma önlemi alınmadığından zamanla tahribat daha da artmıştır. Tiyatronun orkestrayı çevreleyen duvarı yıkılmış ve aşağı doğru kayan oturma sıraları orkestranın içerisine yığılmıştır.

Kentin merkezinde bulunan tiyatroyu bu virane görüntüsünden kurtarmak ve yapıya işlev kazandırmak için önceki yıllarda çizim ve belgeleme işlemleri tamamlandı ve de orkestranın içerisindeki bloklar belirlenen taş tarlasına kaldırıldı.

2019 yılı kazı çalışmaları programına alınan yapıda kapsamlı bir konservasyon ve düzenleme çalışması gerçekleştirildi. Çalışmalarda öncelik orkestrayı çevreleyen duvarın tamamen açığa çıkarılıp onarılmasına verildi. Bu alanda yapılan kazılarda orkestrayı çevreleyen duvarın büyük bir bölümünün yıkılmış ve korunan çok az bölümünün de öne doğru yatmış olduğu görüldü.

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – Orkestra Duvarının Korunan Bölümü

Yapılan temizlik kazılarıyla orkestrayı çevreleyen duvarın temelleri açığa çıkarıldı. Kazılar sonucu, erken dönemde oturma sıralarının yerleştirildiği yamaçın, ana kayadan oluşan alt tarafı yuvarlak orkestra formuna uygun tıraşlanarak bir duvar oluşturulduğu görüldü. Kayanın zayıf bölümlerine duvar örülerek sağlamlaştırılmıştır. Tiyatronun gladyatör oyunlarında kullanılmaya başlanmasıyla anakayanın önüne devşirme malzemelerle ortalama 1,5 m genişliğinde 2.20

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – Tiyatro, Orkestra Duvarı Temeli

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – Tiyatronun Onarılan Duvarı

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – Tiyatronun Son Hali

Pisidia Antiokheia Tiyatrosu – Tiyatronun İlk Hali

m yüksekliğinde bir duvar örülmüştür. Duvarın üstüne önlem için korkuluk yapıldığı on oturma sıralarındaki izlerden anlaşılmaktadır. Duvarın içerisinde oturma sıralarının kullanılmış olması, bu duvarın tarihi ile ilgili iki ihtimali akla getirmektedir. Bunlardan ilki duvarın yükseltilmesi için caveanın ön sıraları sökülmüş ve duvarda kullanılmış olabilir. İkincisi, bu bloklar üst caveanın sıralarından alınmış olmasıdır. Tiyatronun onarım geçirdiğini belgeleyen yazıtlar duvarın MS 3. yy'da yenilenmiş olduğunu tanıtlar. Duvar içerisinde kullanılan blokların büyük bir bölümünün ön sıralara ait olması birinci düşüncüyü doğrulamaktadır.

Kazı ve temizlik tamamlandıktan sonra geç dönemde devşirme malzeme ile yapılmış olan duvarın öne doğru yatmış olan korunan kısmının arkası boşaltılarak düzleştirilip sağlamlaştırıldı. Diğer bölümler ise kendi malzemesi kullanılarak yeniden, orijinal ölçülerine uygun bir biçimde örüldü. Duvar tamamlandığında orkestranın tam yuvarlak değil yarım elips formunda olduğu görüldü. MS 3. yy'da yapılan onarımda, orkestra sahne binasına uydurulmuştur.

Tek diazomadan oluşan tiyatronun üst caveasının oturma sıralarının tamamı yoktur. Alt caveanın orta

bölümü korunmuş olup, yanlardaki oturma sıraları eksiktir. Yamaca yaslandırılarak yapılmış olan tiyatronun orkestra duvarı tamamlandıktan sonra yaklaşık 500 blok oturma sırası yerlerine kondu. Orta bölümde eksik olan oturma sıralarının yerlerine konulması için yapılan temizlik çalışmasında diazomaya yakın bölümde bir sıra su künkü açığa çıkarıldı. Tiyatronun kuzeyinden güneye doğru uzanan künkler oturma sıralarının altından geçirilmiştir. Büyük bir ihtimalle künkler, tiyatronun güney batı köşesinde bulunan çeşmeye su taşıyor olmalıydı. Yerleri belirlenebilen oturma sıraları yerlerine konunca alt cavea büyük oranda tamamlandı. Boş kalan alanların yağışlarda aşınıp tahrip olmasını engellemek için bu alanlara uygun düzgün bloklar yerleştirilerek önlem alındı. Alt cave ile üst cavea arasındaki yürüme koridoruna (diazoma) açılan güney kapısı, düzenlenerek seyircilerin Decumanus caddesinden tiyatroya rahatlıkla girebilecekleri bir güzergâh oluşturuldu. Böylece, kentin en önemli yapısı, oluşmuş olan tahribattan kurtarılarak ziyaretçilerin beğenisine sunuldu.

Hellenistik Dönem'de manzaraya karşı konumlandırılmış tiyatroya oynanan tragedya/komedy gibi kentin, hasat şenliklerini kutlayan oyunlar, Roma

İmparatorluk Dönemi ile kan ve şiddet içeren gladyatör oyunlarına dönüştürülmüştür. Kentin ekonomisine büyük gelir sağlamanın yanı sıra eğlencenin de cazibe merkezi olan Pisidia Antiokheia tiyatrosu, kentte yaşanan değişimi ve dönüşümünde tanığı olmuştur. Hristiyanlıkla birlikte “Şeytanın Kilisesi” adı verilen ve perdeleri kapanmış olan Pisidia Antiokheia tiyatrosundaki onarım çalışmaları önümüzdeki kazı sezonlarında da devam edecektir. Sahne binası ve üst oturma yerleri de tamamlandığında tiyatro perdelerini açmaya tamamen hazır olacaktır.

Mehmet Özhanlı

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük Kazı Çalışmaları: Kalkolitik Çağ Tabakaları 2018-2019 Çalışmaları

Uğurlu-Zeytinlik yerleşmesi, Çanakkale İli sınırları içerisinde yer alan Gökçeada'nın batısındaki modern Uğurlu Köyü yakınlarında konumlanmaktadır. Günümüzden 8800 yıl öncesine tarihlenen yerleşim, Doğu Ege Adaları'nın bilinen en erken yerleşmesidir. 250x200 m genişliğinde bir alana yayılan yerleşim, hafif eğimli bir arazi üzerine kurulmuş alçak bir höyüktür. Yerleşimin tam ortasından Uğurlu Köyü'nü merkeze bağlayan anayol geçmektedir. 2009 yılından buyana sürdürülen kazı çalışmaları 6 kültür katının varlığını ortaya çıkartmıştır (Erdoğu 2014: 2016). En erken VI. kültür katı MÖ 6800-6600/6500 yılları arasındaki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Bunu izleyen V. Kültür Katı Erken Neolitik Çağ'a tarihlenir ve radyokarbon sonuçları MÖ 6500-5900 yıllarını vermiştir. Neolitik Dönem'in son aşamasını temsil eden IV. Kültür Katı ise, MÖ 5900-5500 yıllarına tarihlenmektedir. Erken Kalkolitik Dönem ise MÖ 5500-4900 tarihleri arasına denk gelen III. Kültür Katı ile temsil edilmektedir. Yerleşimde radyokarbon sonuçlarına göre MÖ 4900-4500 yılları arasında bir kültürel boşluk tespit edilmiştir. Yaklaşık 400 yıllık bu kültürel boşluğun hemen ardından MÖ. 4500-4300 yılları arasına tarihlenen II. Kültür Katı Orta Kalkolitik Dönemi temsil etmektedir. Bu yazıda, 2018-2019 yılı kazı çalışmalarında ve öncesinde ele geçmiş Batı Anadolu Kronolojisine göre (Erdoğu – Çevik 2015) Erken ve Orta Kalkolitik Dönemlere tarihlenen II. ve III. Kültür Katlarına ait arkeolojik verilere yer verilecektir. Yaklaşık MÖ 5500 yıllarında Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Gökçeada'da da büyük kültürel dönüşümler ve/veya değişimler yaşanmıştır (Çevik – Erdoğu 2019). Uğurlu-Zeytinlik yerleşmesi bu geçiş sürecini anlayabileceğimiz önemli yerleşmelerden biridir.

II. Kültür Katı

Batı Anadolu kronolojisinde Orta Kalkolitik Dönemi temsil eden II. Kültür Katı MÖ 4500-4300 yılları arasına tarihlenmektedir. II. Kültür Katını temsil eden kalıntılara yerleşmenin doğusunda ve batısında kazılan iki ayrı alanda rastlanmıştır. Bu kültür katında ortaya çıkartılmış olan binaların birbiriyle oldukça benzer özellikler sergilediği görülmektedir. Bu benzerlikler binaların boyutlarında, iç düzenlemelerinde, giriş yönlerinde görülebilmektedir. II. Kültür Katı mimarisinde görülen bu benzerliklerden yola çıkarak, mimaride bir standartlaşmanın olduğundan söz etmek mümkündür. Ayrıca, bu kültür katına ait binalarda ya da açık alanlarda şimdiye kadar ocak ya da fırın gibi unsurlara rastlanmamıştır. Hem ortak duvarı paylaşan bitişik yapıların hem de birbirinden bağımsız yapıların varlığı söz konusudur.

Yerleşimin batısında 6x5 m boyutlarında dikdörtgene yakın bir plan gösteren, sıkıştırılmış toprak tabanlı, kuru duvar tekniğinde inşa edilmiş tek odalı ve tek katlı bir yapıya ulaşılmıştır (Bina No. 1). Yaklaşık 27.00 m²'lik bir iç alana sahip bu yapının iç mekân düzenlemesinde kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş ve taşlardan oluşturulmuş dikdörtgen şekilli bir platform yer almaktadır. Platforma oldukça yakın konumda *in situ* olarak ele geçmiş bir havan bulunmuştur. Aynı şekilde platform çevresinde öğütme taşlarının da varlığı gözlenmiştir. Ayrıca, tek bir odadan oluşan iç mekânda yine *in situ* olarak büyük boyutlu bir depolama kabı ve çevresinde yığın halinde *Murex muricidae* deniz kabukları da ele geçmiştir. Bu yapının, II. Kültür Katında ortaya çıkartılmış diğer yapılara oranla daha fazla sayıda buluntu içerdiği görülmektedir. Bunların arasında taş balta ve keski-ler, kemik aletler, deniz kabuğu ve taştan boncuk ve bilezikler ile bir adet figürin başı sayılabilir. Yapının güneye bakan girişi, yaklaşık bir metrelik küçük bir koridorla iç mekâna uzanmaktadır. Bununla birlikte, yapının duvarlarında onarım ve yenileme izleri de tespit edilmiştir. Tek evreli olan bu yapının kullanım süresi boyunca onarımlarla devamlılığının sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

1 no.lu binanın batı tarafında duvar boyunca uzanan, birbirine bitişik iki avlu yerleştirilmiştir. Avlular birbirine bitişik, apsis şeklinde duvarları olan yarı oval görünümlü yapılar şeklinde, tek sıra taşlarla çevrelenerek oluşturulmuştur. Avluların birinde doğu-batı doğrultulu, yaklaşık 1.5x0.60 m ölçülerinde bir platform bulunur. Platform, iç mekânda gözlenen platform ile benzer özelliklere sahipse de çevresinde ele geçmiş olan buluntular dikkate alındığında farklı amaçlar için kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, batıya inşa edilmiş olan açık alanın kuzeybatı

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük – II. Kültür Katındaki Bina No. 6 ve Bina No. 7

köşesine yerleştirilmiş olan depolama biriminden yola çıkılarak, depolama faaliyetlerinin hem iç hem de dış alanlarda gerçekleştirilmiş olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Yerleşimin doğusunda yapılan çalışmalarda II. Kültür Katına ait iki yapı ortaya çıkartılmıştır. Her iki yapıda benzer özellikler sergilemektedir. Birbirine bitişik olarak inşa edilmiş olan yapıları ortak bir duvar ayırmaktadır. Doğu tarafta yer alan yapı (Bina No. 6) dikdörtgen planlı, kuru duvar tekniğinde inşa edilmiş, girişi güneye açılan ve yaklaşık olarak 7x5 m ölçülerinde bir yapıdır. Yapının içi tek sıra taşlardan muhtemelen alçak seviyeli duvarlar ile üç ayrı mekâna ayrılmış olduğunu anlaşılmaktadır. Ana mekan yaklaşık olarak 18.00 m²'dir. II. kültür katı binalarının karakteristik özelliklerinden birisi olan platform bu mekanın kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Yerleşimin batısındaki diğer binada olduğu gibi platform çevresine yerleştirilmiş bir havan *in situ* olarak ele geçmiştir. Ayrıca, platform çevresinde üç adet büyük öğütme taşları ile platforma yakın konumda büyük boyutlu depolama kaplarına ait parçalar da bulunmuştur. Yapının içinde cilalı taş balta, deniz kabuğu boncuklar ve kilden dokuma tezgâhı ağırlığı bulunmuştur

Bitişik olarak inşa edilmiş diğer yapı (Bina No. 7) tek büyük mekândan oluşmaktadır. II. Kültür Katının diğer binalarında olduğu gibi dikdörtgen planda, güney-kuzey yönelimli, tek odalı ve kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Binanın giriş kısmı kazılmayan alanda kalmıştır. İç düzenlemesi diğer iki bina ile de benzerdir. Taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş platform yine kuzeybatı köşededir. Aynı şekilde platform çevresinde *in situ* olarak havan ele geçmiştir. Gene büyük öğütme taşları platforma yakın konumda ele geçmiştir ve büyük boyutlu depolama kaplarına ait parçalar bulunmuştur. Binanın batısındaki açık alan yapının batı duvarının açığa

çıkartılmış olan kısmı boyunca uzanmaktadır ve yapıya bitişik olarak inşa edilmiştir. Açığa çıkartılmış olan kısmı yaklaşık 13.00 m² genişliğindedir. Kuzey ve güneyden tek sıra taşlar ile çevrelenmiştir, ancak batı duvarı açığa çıkartılamamıştır. Kuzeybatı köşede etrafı küçük taşlarla çevrelenmiş ve muhtemelen depolama için kullanılmış bir mekân bulunmaktadır. Alanın güney tarafında ise yaklaşık 2x2 m ölçülerinden, yarım ay şeklinde duvarlar ile çevrelenmiş, ayrı bir mimari unsur bulunmaktadır. Burada ele geçmiş olan işlenmiş ve yarı işlenmiş taş malzeme dikkate alındığında işlik olarak kullanılmış olabileceği akla gelmektedir.

III. Kültür Katı

Erken Kalkolitik Dönem'e (MÖ 5500-4900) tarihlenen III. Kültür Katına ait kalıntılar, yerleşimin orta kesiminde, doğu ve batısında olmak üzere üç farklı alanda ortaya çıkartılmıştır. Üç farklı alanda toplam 6 yapı ve 35 çukur kazılmıştır. III. Kültür Katı mimarisine bakıldığında, üç ayrı alanda çıkartılmış olan yapıların birbirinden oldukça farklı olduğu ve muhtemelen farklı işlevleri olduğu düşünülmektedir. II. Kültür Katındaki mimaride gözlenen standartlaşma bu katta söz konusu olmasa da II. Kültür Katında görüldüğü gibi yapıların birbirine bitişik ya da ayrı olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Binaların boyutları genel olarak II. Kültür Katına oranla daha büyüktür. Ayrıca, bu dönemin bir diğer özelliği de kil sıvalı çukurların olmasıdır.

Bu kültür katına ait önemli mimari yapılardan birisi olan 3 no.lu bina kompleksi, yerleşimin doğusunda ortaya çıkartılmıştır. Bina kompleksi yaklaşık olarak 20x13 m ölçülerinde bir alana yayılır ve birbirine bitişik olarak yerleştirilmiş üç ayrı yapı birimi

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük – III Kültür Katında Kazılmış Olan Bina No. 3 Kompleksi

içermektedir. Yerleşim üzerinden geçmekte olan sulama kanalı nedeniyle batı tarafı büyük oranda tahrip olmuştur. Taştan inşa edilmiş olan yapının, zamanla eklenmiş olan duvarlarla genişlediği anlaşılmaktadır. Ortak duvarları paylaşan bu yapılardan doğu tarafta olanı diğerlerine oranla daha iyi korunmuştur. Bu yapıya ait 4 odaya ulaşılmıştır ve bu odalardan ikisi dar kapı aralıkları ile bağlanmaktadır. Buradaki en büyük oda yaklaşık olarak 5x4 m ölçülerindedir. Orta kısımdaki yapı biriminde ise iki oda ortaya çıkartılmıştır. Burada üçüncü bir odanın olması da muhtemeldir ancak tahribat nedeniyle ulaşılamamıştır. Batı taraftaki yapıda ise farklı boyutlarda 3 odanın olduğu anlaşılmıştır. 3 no.lu bina kompleksinde tabanlar sarı renkli kil sıva ile oluşturulmuştur. Duvarların yapısına bakıldığında bazılarının sonradan ilave edilerek mekânların ayrılmış olduğu görülmektedir. Orta kısımda yer alan yapıda ocak kalıntısına rastlanmıştır. Ayrıca, bu yapıların bazı odalarında taşlardan oluşturulmuş kare ya da ovale yakın planda platformlar ele geçmiştir. Platformların çevresinde havan ve öğütme taşları bulunmuştur. Doğu ve orta kısımdaki yapı birimlerinin giriş kısmındaki odalarda muhtemelen kapama ritüelleri ile ilişkili birer çukur bulunmuştur. Bu çukurlardan birisi 1 m genişliğe ve 1.75 m derinliğe sahipken, diğeri yaklaşık 1 m derinliği ve 0.80 m genişliğe sahiptir.

Yerleşmenin batısındaki alanda ise III. Kültür Katına ait bir yapı ile 30 kadar çukur açığa çıkartılmıştır. Bu alanda kazılan yapı (4 no.lu Bina) dikdörtgen planlı, kuru duvar tekniğinde inşa edilmiş ve girişi güney taraftadır. Yaklaşık 6x7 m ölçülerindeki yapının ön kısmında, iki taraftan duvarla çevrelenmiş açık bir avlu bulunur. Bina zeminin ve duvarlarının bir kısmı tahrip olmuştur. Yaklaşık 1 m genişliğindeki girişin dış tarafında 1.40 m derinliğinde küçük bir antre oluşturulmuştur. Ayrıca girişte büyük boyutlu bir

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük – Erken Kalkolitik Döneme Ait Mezar Çukuru

boğa boynuzu ele geçmiştir. Zeminin korunmuş olan kısımlarında, kireç ve kil karışımı ile hazırlanmış taban sıvası kalıntılara rastlanmıştır. Bununla birlikte, zemin sıvasında yer yer kırmızı boya izleri gözlemlenmiştir. Yapının güney batı köşesinde 0.5x1 m genişliğinde küçük bir alan oluşturulmuştur ve bu alanda 50'ye yakın sapan taşı ve üzerinde kırmızı boyalı izleri olan bir öğütme taşı bulunmuştur. Bina 4 ile ilişkili buluntuların çok büyük bir kısmı avluda ele geçirilmiştir. Bu buluntular içinde iki adet figürin ile Spondylus'tan yapılmış bilezikler kayda değerdir. Binanın, sergilemiş olduğu özellikleri itibari ile kamusal faaliyetlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yapının hemen önündeki avluda içerisinde farklı yaş gruplarından toplam 11 bireyin bulunduğu mezar çukuru kazılmıştır. Çukurun derinliği yaklaşık 2 m kadardır. Alt kısmının sarı renkli kil sıva ile sıvanmış olduğu anlaşılmıştır. Mezar buluntuları arasında 5 adet boncuk, 2 adet büyük boyutlu öğütme taşı, 1 adet deniz kabuğundan yapılmış süs eşyası ve 1 adet kemik alet ele geçmiştir. Mezardan gelen radyokarbon tarihleri MÖ 5300 yıllarını vermiştir (Boz – Erdoğan 2019).

Bu alanda aynı zamanda 30 civarında etrafı kil sıvalı çukur ortaya çıkartılmıştır. Çukurlar çoğu zaman birbirine yakın, hatta kimi zaman bitişik olarak konumlandırılmıştır. Yaklaşık 4 cm kalınlığında ve çoğunlukla sarı renkli kil kullanılarak sıvanmışlardır. Bununla birlikte, sıvasız ya da farklı renkte kil ile sıvanmış çukur örnekleri de vardır. Ayrıca, neredeyse tamamında kil sıva taban seviyesinde kalınlaşmaktadır. Bazı çukurlar 1 metre ve üzerinde bir derinliğe sahipken, bazı çukurların derinlikleri 20-30 cm kadardır. Çukurların içerisinde çanak çömlek kırıkları, deniz kabuğu, hayvan

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük – III. Kültür Katında Kazılmış Olan Bina No. 4

kemiği kalıntılarıyla birlikte, çeşitli kemik aletler, figürinler, yontma ve sürtme taş aletler, deniz kabuğundan yapılmış çeşitli süs eşyaları gibi buluntular da ele geçmiştir. Ayrıca, neredeyse tamamının farklı boyutlarda taşlar ile doldurulmuş olduğu görülmektedir. Çukurlardan birinin içinde yetişkin bir erkeğe ait iskelet parçaları da bulunmuştur. Çukurlar ile 4 no.lu bina arasında bir ilişkinin olduğu muhtemelen çukurların ritüel amaçlı kazıldıkları düşünülmektedir (Karamurat 2018).

Ayrıca, çukurların kazıldığı alanın batı ucunda, diğeri ise 4 no.lu bina avlusu içerisinde olmak üzere kilden yapılmış 2 platform bulunmuştur. Çukurlar ve bu platformlarda ele geçen buluntular benzerlik göstermektedir (figürinler, mermer kap parçaları vs.) ve olasılıkla çukurların kullanımıyla ilişkilidir. Çukurlar ile ilgili bir diğer husus ise kullanılmış oldukları tarihsel aşamalarıdır. Dört ayrı çukurdan alınmış örneklerden elde edilen radyokarbon analizleri, sırasıyla MÖ 5481-5381, MÖ 5363-5302, MÖ 5295-5218 ve MÖ 4939-4847 tarihlerini vermiştir. Bu veriler dikkate alındığında, çukurların farklı zamanlarda kazıldıkları ve oldukça uzun bir süreçte kullanım gördükleri anlaşılmaktadır.

Yerleşmenin orta kısmında yapılan kazılarda ise Erken Kalkolitik Döneme ait ortak duvarları paylaşan çok büyük iki yapı ortaya çıkartılmıştır. Yapılardan birisi yaklaşık olarak 7x7 m (Bina No. 11) ölçülerinde diğeri ise 8x8 m (Bina No. 12) ölçülerindedir. Ortak duvarları paylaşan bu iki yapı kare planlı, kuru

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük – III. Kültür Katına Ait Bina No. 11

duvar tekniğinde inşa edilmiş, tek odalı ve tek katlıdır. Girişleri muhtemelen güney taraftadır. Her ikisinin orta kısımlarında ocak bulunur. 11 no.lu binadaki ocağın yanında kilden platform yer alır. Tabanları en az iki yenileme evresi içermektedir ve sarı renkli kil sıva kullanılarak yapılmıştır. Her ikisinde de üst seviyelerden açılmış ve taban seviyesinde sonlanan çukurlar bulunmaktadır. Orta ve küçük boyutlu taşlar ile içerisi doldurulmuş olan çukurların terk ritüeliyle ilişkili olması muhtemeldir. 12 no.lu binanın kuzey duvarının orta kısımlarında ise, duvara bitişik olarak yapılmış, üç tarafı taşlarla çevrili ve kırmızı tabanlı bir alan bulunmuştur. Binaların tabanları oldukça temizdir, hiçbir buluntuya rastlanmamıştır. Kazılmış çukurların bazısında ise kil ve mermerden figürinler ile mermer kap parçaları bulunmuştur.

Kalkolitik Çağ çanak çömlek buluntuları Balkan kültürleri ile benzerlik taşısına da adaya özgü özellikler içermektedir. Erken Kalkolitik dönem için karakteristik iki yanında kulak biçimli çıkıntıları olan “anthropomorfik” biçimli kaplar adaya özgüdür. Bu dönemde kazıma, oluk ve baskı bezemelere sıkça rastlanılır ve bunlar genellikle kutu kaplar ile dört ayaklı kaplara uygulanmıştır. Dama tahtaları ve üçgenlerin bir arada kullanıldığı motifler ile spiral ve meander motifleri karakteristiktir. Orta Kalkolitik dönem çanak çömlek geleneği bir önceki dönemi anımsatsa da form (örneğin içe dönük ağızlı geniş kâseler), bezeme şablonları (örneğin açık ve beyaz boya bezeme) ve kulp özelliklerinde (örneğin mantar biçimli ve sepet kulp) değişimler gözlemlenmektedir. Ortak Kalkolitik dönem çanak çömlekleri Batı Anadolu Kumtepe IA-Beşik Sivritepe Kültürünü anımsatmaktadır.

Figürinler Uğurlu Zeytinlik yerleşmesinin en önemli buluntu topluluğunu oluşturmaktadır. Adaya özgü düz

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Höyük – III. Kültür Katı Figürin Örnekleri

gövdeli, sokma başlı, geniş kalçalı figürinlerin çoğu yerleşimin batısında çukurların ve kamusal binanın bulunduğu alanda ele geçmiştir. Bu dönemde ilk defa mermerden yapılmış figürin örnekleri de karşımıza çıkmaktadır (Gemici 2018). Orta Kalkolitik dönemde ayrıca taştan idoller görülmektedir. Kişisel süs eşyaları arasında özellikle Spondylus'dan ve mermerden yapılmış bilezikler Kalkolitik dönem için karakteristiktir (Baysal – Erdoğan 2014, Erdoğan – Çevik 2019). Ayrıca, kemikten yapılmış bız, spatula ve mablak gibi aletler de oldukça yaygın olarak bulunmuştur (Jarra – Erdoğan 2017).

Obsidiyen, bal rengi çakmaktaşı, mermer, nefrit ve jadeite gibi adaya dışarıdan gelmiş hammaddeler Kalkolitik dönem insanların geniş çaplı bir iletişim ağı içinde olduğunu kanıtlar. Bulunan obsidiyenlerin kimyasal kaynak analizleri, çoğunun Melos adasından geldiğini göstermektedir. Bunun yanında İç Anadolu Göllü Dağ obsidiyen kaynağından gelen örnekler de vardır. Bal rengi çakmaktaşının kaynağı Balkanlardır. Jadeiten cilalı taş baltalar ise Syros adasından gelmektedir. Mermer ise Anadolu kıyıları veya yakın Ege adalarından gelmiş olmalıdır.

Beslenme ekonomisinde özellikle Kızıl Geyik gibi av hayvanlarında artış gözlemlenmektedir. Ayrıca keçilerde diğer evcil koyun, sığır ve domuz nazaran büyük bir artış vardır (Pilaar-Birch – Atıcı – Erdoğan 2017). Bu dönemde ada sakinlerinin ağırlıklı olarak tahıl ve baklagillerle beslendikleri anlaşılmaktadır. Rus buğdayı olarak da bilinen *Triticum timopheevii* buğdayı Kalkolitik tabakalarda görülmeye başlanmıştır (Valamoti 2014).

Gökçeada Uğurlu Zeytinlik yerleşmesi Batı Anadolu ve Kuzey Ege'de Neolitik-Kalkolitik geçiş sürecini izleyebildiğimiz, ayrıca mimarisi, beslenme ekonomisi, alet teknolojisi ve diğer buluntuları ile Kalkolitik süreci en iyi anlayabildiğimiz nadir yerleşmelerden biridir.

Kaynakça

- Pilaar-Birch, S. – L. Atıcı – B. Erdoğan
2017 “Spread of domestic animals across Neolithic western Anatolia: New zooarchaeological evidence from Uğurlu Höyük, the island of Gökçeada, Turkey”, *PLOS One*, October 18.
- Baysal, E. – B. Erdoğan
2014 “Frog in the Pond: Gökçeada (Imbros), an Aegean Stepping-stone in the Chalcolithic use of *Spondylus* Shell”, *Proceedings of the Prehistoric Society* 80: 363-378.
- Boz, B. – B. Erdoğan
2019 “The 6th Millennium BC Burial Pit in Uğurlu on the Island of Gökçeada, Turkey”, *ANTIQUITY*, 369: 1-5.

- Çevik, Ö. – B. Erdoğan
2019 “Multiple Faces of Changes in 5600/5500 Cal. BC Anatolia and Thrace”, *Anatolica*, 45: 1-16.
- Erdoğan, B.
2014 “Gökçeada Uğurlu Archaeological Project: A Preliminary Report From the 2011-2013 Field Seasons”, *Anatolica* XL: 157-178.
- 2016 “The Neolithic landscape and settlement of the Island of Gökçeada (Imbros, Turkey)”, M. Ghilardi (ed.), *Géoaarchéologie des îles de Méditerranée*, Paris, 89-94.
- Erdoğan, B. – Ö. Çevik
2015 “Batı Anadolu Kronolojisi ve Terminolojisi: Sorunlar ve Öneriler”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi* 1: 29-46.
- 2019 “A Comparative studies of the sixth millennium BC marble bracelets from Ulucak and Uğurlu”, *Anatolia Antiqua* XXVII: 29-32.
- Gemici, H.C.
2018 “*The World Of Figurines In The Neolithic And Early Chalcolithic North Aegean: The Case of Uğurlu Höyük – Gökçeada*. Unpublished MA Thesis. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Jarrad, P. – B. Erdoğan
2017 “An Examination of the Worked bone and Antler Assemblage at Uğurlu (Gökçeada, Turkey)”, *Documenta Praehistorica* XLIV: 368-385.
- Karamurat, C.
2018 “*Ritual and Social Structure During The Late Neolithic and Early Chalcolithic: Pit Rituals of Uğurlu Höyük-Gökçeada*. Unpublished MA Thesis. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Valamoti, S.
2014 “Report on the 2014 flotation samples from Uğurlu, Gökçeada/Imbros”, Unpublished Report.

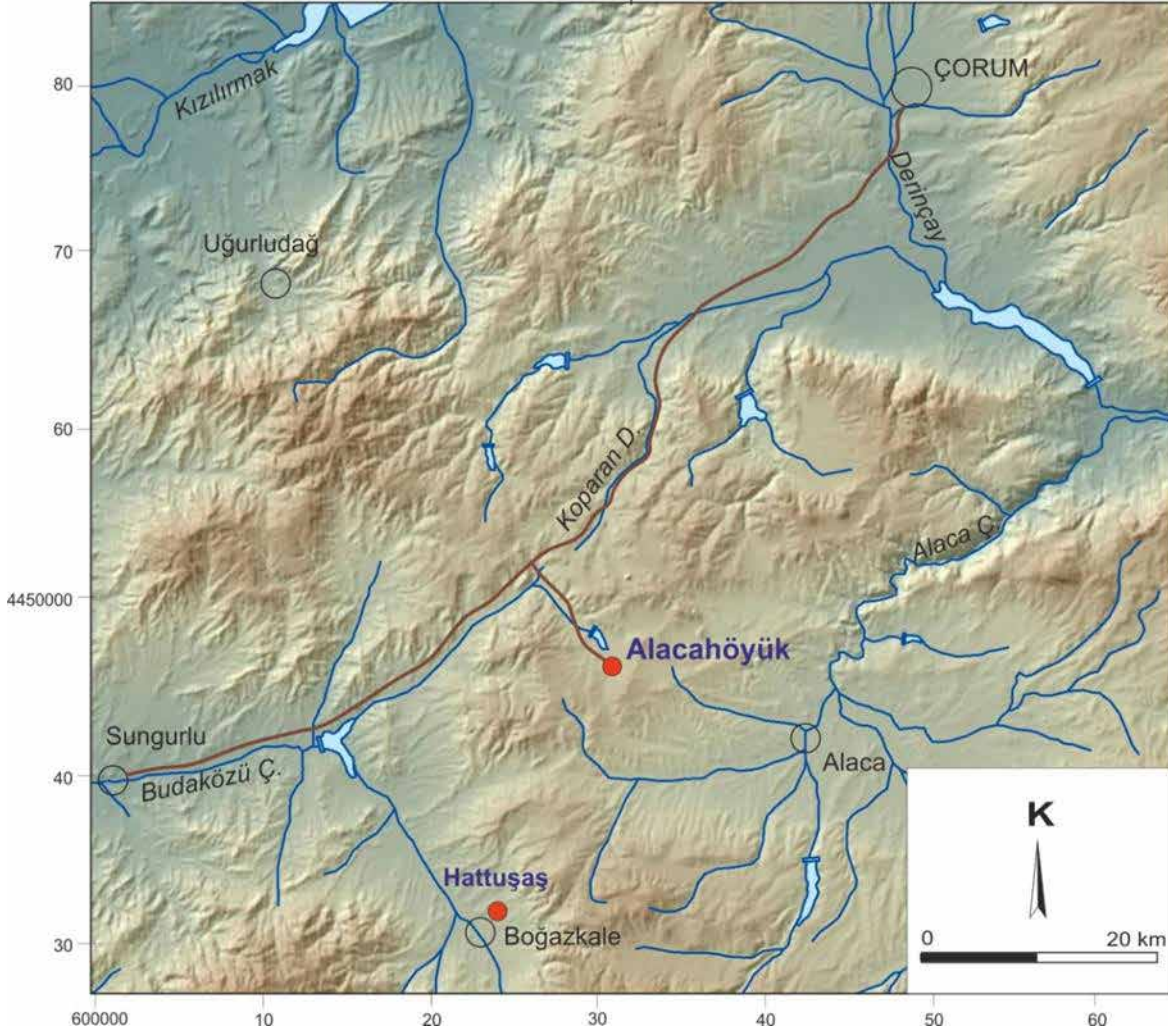
Erkan Gürçal – Burçin Erdoğan

Alaca Höyük'ün Cbs Ve Ua Teknolojileriyle Paleo-Landuse Analizi

Alaca Höyük Kazıları Başkanlığı'nı 20 yıl büyük özveri ile yürüten ve bu çalışmamı hazırlamamda büyük katkı ve destek sağlayan Sevgili Hocam Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU'nu 04.11.2019 tarihinde kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşamaktayım. Sevgili Aykut Hocam Sizi her zaman saygı, özlem ve minnetle anacağım. Ruhun şad olsun...

Giriş

Bu çalışmada, Alaca Höyük ören yerinde yürütülen arkeolojik araştırmalara, kapsam ve yöntem olarak coğrafi bakış açısı ile yeni veri üretme ve üretilen veriler kullanılarak Hitit Dönemi arazi kullanım özelliklerinin haritalanması ve coğrafi parametrelerin

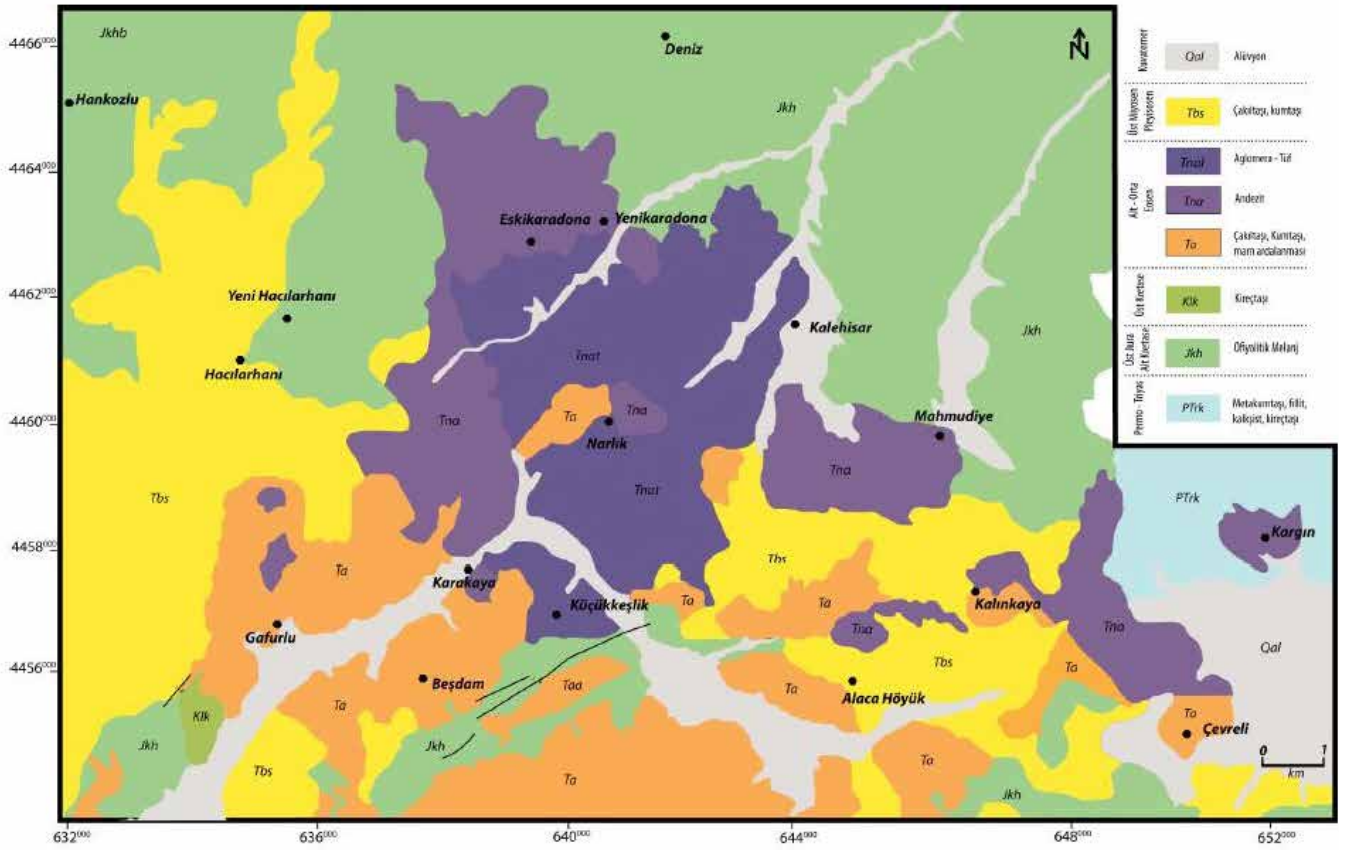

*Alaca Höyük
Lokasyon
Haritası*

arkeolojik perspektifte yorumlanması hedeflenmiştir. Özellikle Hitit Döneminde, araziden faydalanma yöntemlerinin belirlenmesi bu çalışmanın amacı olmuştur. Çalışmanın her ne kadar coğrafi ve jeolojik bileşeni olmasına karşın, bu araştırmanın temel prensibi; sahaya ait coğrafi özelliklerin CBS ve UA teknolojileri ile analiz edilmesi ve sonucunun arkeolojik verilerle desteklenmesidir.

Veri tabanı oluşturulması, analiz ve haritalama çalışmaları, Jeolog Aysun Göçmez ve Arkeolog Duygu Çelik tarafından Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) yöntem ve teknolojileri kullanılarak sayısal ortamda hazırlanmıştır. Çalışma

alanının Sayısal Yükseklik Modeli' ni oluşturabilmek için Harita Genel Komutanlığı (HGK) tarafından üretilmiş 1964 - 1967 yılları arası tarihli toplam 6 adet 1/25 000 ölçekli sırasıyla H33-a4, H33-a3, H33-b4, H33-d1, H33-d2, H33-c1 no.lu Alaca Höyük ve Hitit Barajı Ören Yerlerini de içeren topoğrafya haritaları kullanılmıştır. Bu haritalar öncelikli olarak Açık Kaynak Kodlu Coğrafi Bilgi Sistemi Programı olan QGIS (Quantum GIS) de ED 50 UTM Datum 36 N coğrafi referansı içerisinde rektifiye (modifiye) edilerek gerçek dünya üzerine oturtulmuştur. Rektifiye edilen 6 adet 1/25 000'lik pafta yan yana gelmiş ve bu 6 pafta altlık olarak kullanılarak sayısallaştırma

Alaca Höyük ve çevresinin alanının genel jeoloji haritası

Alaca Höyük ve çevresi Kabartma Haritası

işlemine başlanmıştır. 6 adet 1/25.000 ölçekli paftalar üzerinden çizgi vektör katmanı oluşturulmak şartı ile 10'ar m aralıklarla eşyüksekti eğrileri çizilmiştir.

Coğrafi Bilgi Sisteminin temel özelliklerinden olan arazi analizlerinden bazıları, arkeolojik yerleşke alanlarının buldukları coğrafya üzerinde diğer alanlardan farklılıklarını ortaya koyabilecek birtakım verilere ulaşmamıza ve o yerleşke alanının neden tercih edildiğine dair bilgiler verebilmektedir. Bu nedenle Alaca Höyük ören yerinin kesintisiz kültürel iskâna

açılmasındaki coğrafi faktörlerini anlayabilmek için öncelikli olarak Alaca Höyük'ü ve çevresinin konumsal olarak CBS ve UA yöntemleri ile çalışması yapılmıştır.

Özellikleri genel olarak bulunduğumuz günün şartları ile önem kaydedilecek kadar farklılık göstermediği kabul edilerek, Alaca Höyük ve çevresinin, Coğrafi Bilgi Sistemleri ve UA Teknikleriyle Pleo-landuse (geçmişe yönelik arazi kullanımı) çalışması yapılarak bölgenin jeomorfolojik özellikleri ve hidrografik özellikleri ile bir kültürel birikimi yansıtan arazi kullanım özellikleri ortaya konmuştur.

Antik dönemde, fiziki ve kültürel yaşam alanı tamamen coğrafi şartların etkisinde oluşmuştur. Doğal ortam ve bitki örtüsüne bağlı olarak toplayıcılık ve avcılık yapmışlar ve yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Barınmak için jeomorfolojinin yarattığı imkânları kullanmışlar, alet ve silahlar için de doğal ortamda elde ettikleri hammaddelerden faydalanmışlardır.

Coğrafi etkenlerin sonucunda, toplumların refah düzeyleri, iktidardaki etkin süreleri ve güçleri onların yaşadıkları bölgenin eğim, bakı, görülebilirlik gibi jeomorfolojik özellikleri, ayrıca toprak çeşitliliği, yüzey suları, yeraltı suları, hammadde kaynakları gibi diğer coğrafi özellikleri ne kadar etkili ve yaygın olarak kullandıkları ile doğrudan orantılı olmuştur (Turoğlu 2006: 2).

Paleo-landuse, insanın araziden faydalanmaya başladığı tarihten günümüze kadar geçen zaman içinde, o alanda güncel olmayan araziden faydalanma türü ve özellikleri olarak kabul etmek mümkündür. Coğrafi şartların belirlenmesi, o dönemin araziden faydalanma özelliklerini ortaya koyma amaçlı temel veri kaynağını oluşturacaktır. İncelenen dönem günümüze yaklaştıkça coğrafi koşulların günümüz özellikleri ile benzerlik göstermesi anlamı taşımaktadır (Belli – Turoğlu 2005: 74; Turoğlu 2006: 3).

1. Alaca Höyük Ören yeri ve Çevresi

Araştırma alanımız olan Alaca Höyük; Çorum'a 50 km, Ankara'ya 210 km uzaklıkta Çorum İli Alaca İlçesi'nin 15 km kuzey batısında, Boğazkale'nin yaklaşık 25 km kuzeyinde bulunan özellikle Hatti ve Hitit uygarlıkları için önemli bir yerleşimdir. Hitit Barajı Ören Yeri Alaca Höyük Köy merkezine yaklaşık 1km mesafededir.

Alaca Höyük'ün coğrafi konumuna bakıldığında verimli Hüseyinabad Ovası içerisinde yer almaktadır ve etrafı taş ve ağaç gibi hammadde kaynakları barındıran yüksek kesimlerle sınırlanmıştır. Bu coğrafi özellikleri ve bitki örtüsü göz önüne alındığında önemli bir Hitit ve Hatti merkezi olarak karşımıza çıkan Alaca Höyük'ün bölgedeki referans noktalarından biri olmasının başlıca nedeni, prehistorik dönemlerden modern cumhuriyet köyüne kadar kesintisiz bir tabakalaşmaya sahip olmasına dayanmaktadır.

CBS ve AU Teknikleriyle öncelikli olarak Alaca Höyük'ün konumsal özellikleri anlaşılmasına çalışılmış ve tespit edilen yerleşim özellikleri, toplulukların iskân tercihi için özellik arz ediyor ise bu tür şartlar diğer alanlarda da aranmaya çalışılmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir yerleşimin iskâna açılabilmesi için bazı coğrafi şartlar gereklidir.

2. Alaca Höyük Ören Yeri Hitit Dönemi Paleolanduse Analizi

Paleo-landuse analizinde, arazi şartları ile arkeolojik verilerin ilişkilendirilmesinin de sağlıklı sonuçlara ulaşmada temel yaklaşım tarzı olacağı varsayılarak, arazi koşullarının belirleyicisi olan fiziki coğrafya parametreleri belirlenmiştir. Bunlar;

- Jeomorfolojik özellikler (SYM, Eğim, Bakı, Görülebilirlik, vb. analizler ile sahadaki jeomorfolojik anomaliler).
- Hidrografik özellikler (Güncel drenaj sistemi, su akış ve birikim yönleri, kanal ve gölet gibi eski ve güncel su yapıları vd.) üzerinde çalışılmıştır.

Bu bağlamda Alaca Höyük ve çevresinde CBS ortamında yapılabilmiş analizlerden bazıları; alanın jeomorfolojik özellikleri olan SYM, Eğim, Bakı, vb.

analizler ile sahadaki jeomorfolojik anomaliler saptanmıştır. Alaca Höyük yerleşim alanını kullanan kültürlerin yerleşim yeri içinde yaptıkları yer seçiminin yorumlanmasında ve çalışma alanı içerisinde yer alan diğer yerleşim yerleri ile karşılaştırmaları yapılarak görülebilirlik ve gölgeleme analizleri ile değerlendirilmiştir.

3. Jeomorfolojik Veriler

1. Kabartma Analizleri

Sayısal yükselti Modeli çalışması alanın yüzey şekillerinin genel özelliklerini göstermek ve saha hakkında genel bir bakış açısı vermek bakımından katkı sağlamıştır.

Bahsedilen Arazi Analizlerinin yapılabilmesi için çalışılan bölgeye ait Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) önceden oluşturuldu. Sayısal Yükseklik Modeli, bir arazi yüzeyini 3B- 3 boyutlu (x, y ve z değerleri) olarak tanımlayan ve araziye ait yükseklik verilerinden elde edilmiş bir sayısal modeldir. Sayısal Yükseklik Modelleri eski dönemlerde araziden elde edilmiş sayısal kontur-eşyüksekti (z değeri) haritalarının entropolasyon yöntemleriyle birleştirilmesiyle elde edildi. (Çalışma için kullanılan yöntem).

2. Eğim Analizleri

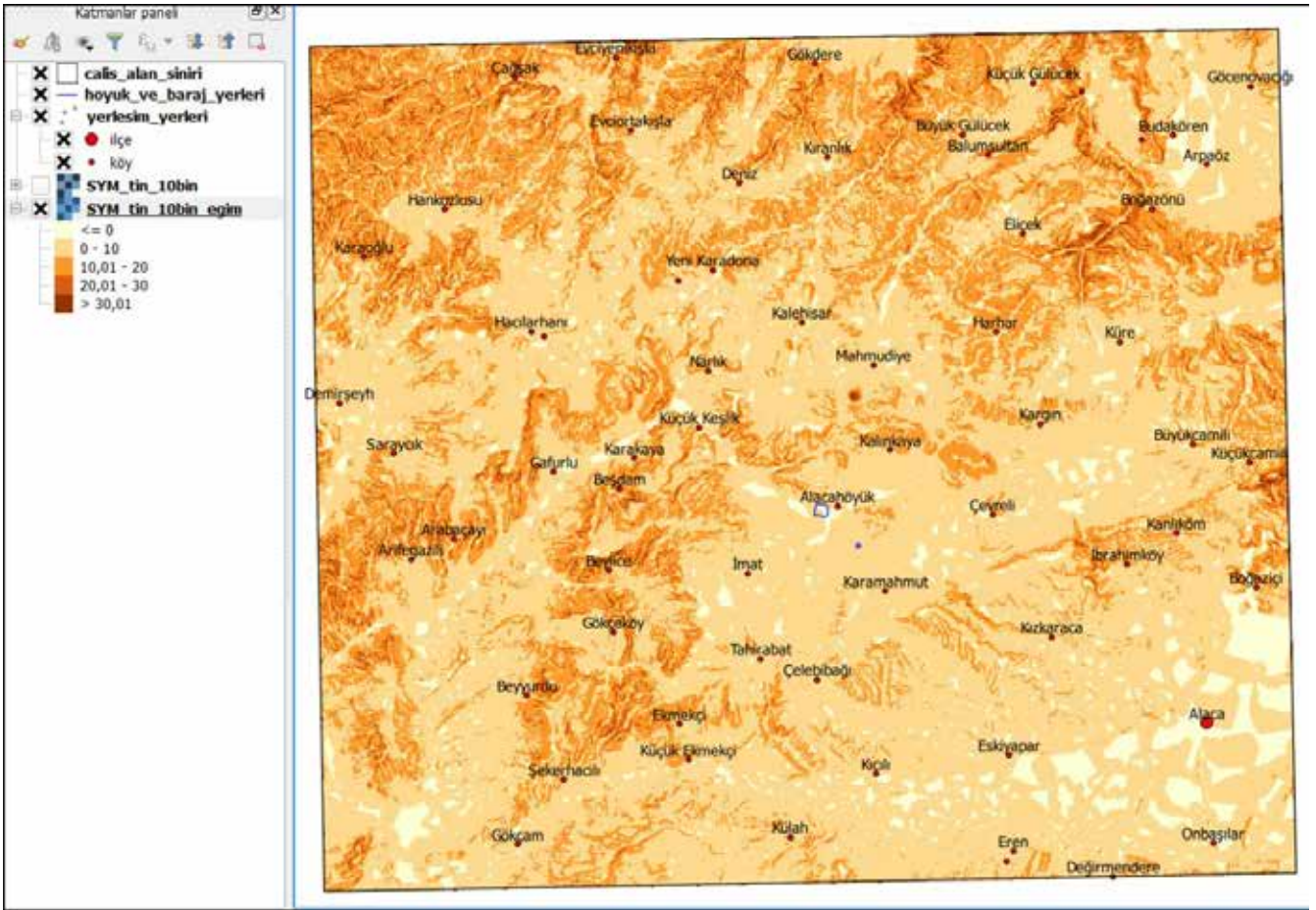
Farklı arazi kullanım türleri için anlam ifade edecek eğim değerleri dikkate alınarak 5 sınıf üzerinden sahanın "Eğim" analizi yapılarak, bu eğim değerlerinin kapladıkları alanlar çıkarılmıştır. Eğim değerleri tarım alanları, yerleşme ve baraj ve su kanalı gibi su yapılarının yer seçimleri için çok önemli jeomorfolojik veri türü olarak değerlendirmede kullanılmıştır.

3. Bakı (Yamaç Yönelimi) Analizleri

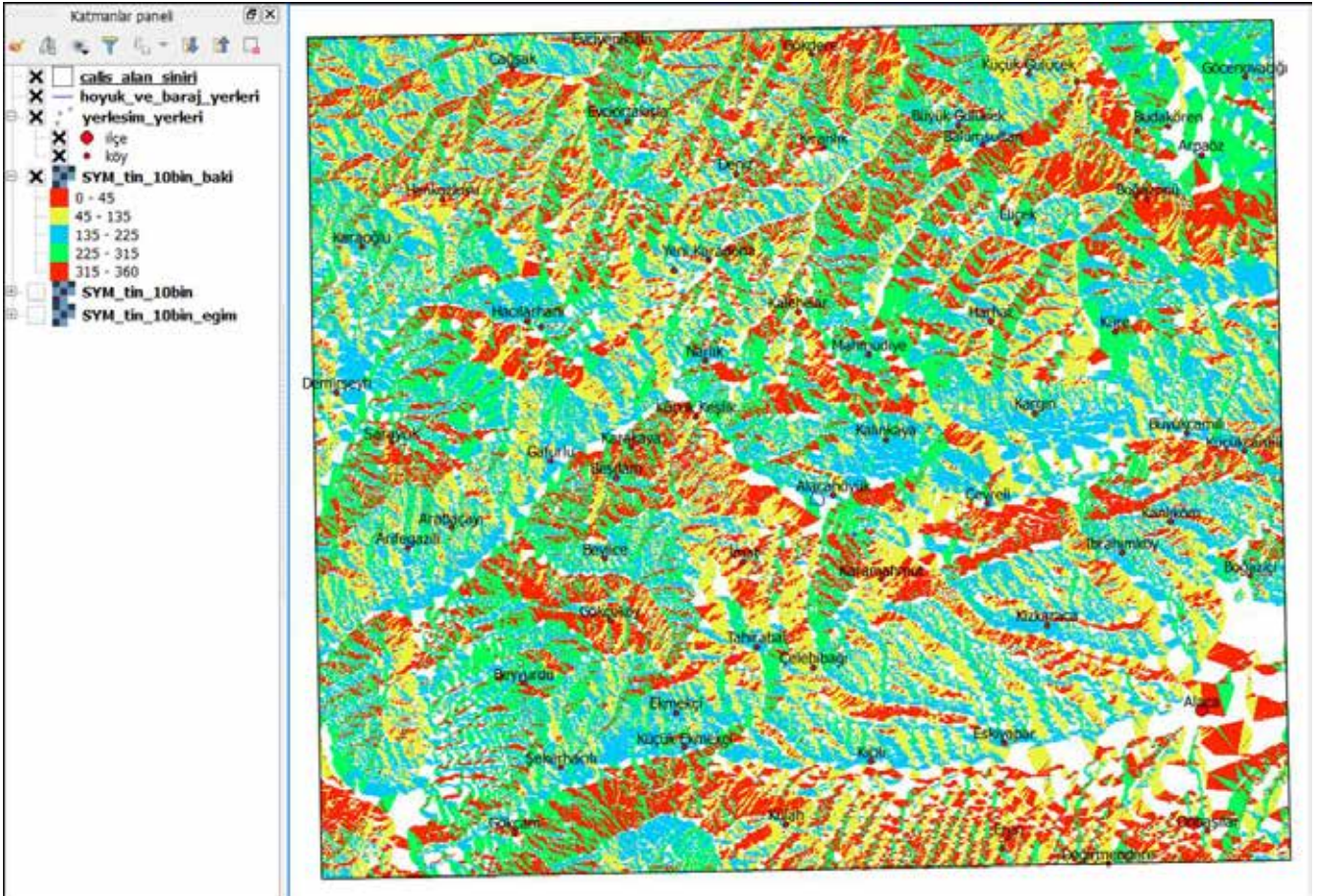
Güneşlenme süresi ve şiddeti, nem ve rüzgâr gibi tarım ve yerleşme için önemli faktörlerin değerlendirilmesi için sahanın "Bakı Analizi" çıkarılmıştır. Yer şekillerinin sahip olduğu farklı ısınma olayı olarak tanımlanan bakı, şehirlerin kuruluş ve gelişimini etkilenmektedir. Bakı, güneş ışınlarının geliş açısını etkileyerek yakıt tasarrufu sağlamakta, daha az kirlilik ortaya çıkarmakta ve güneş enerjisinden uzun süre faydalanma imkânı sunmaktadır. Ayrıca Kuzey Yarım Kürede cisimlerin gölge boyları kuzey yönlerde düz araziye göre daha uzun, güney yönlerde de daha kısadır. Bu nedenle yerleşme yeri seçiminde kuzey yönler, düz ve güney yönlerde göre daha az tercih edilmektedir.

4. Viewshed (Görünümler) Analizleri

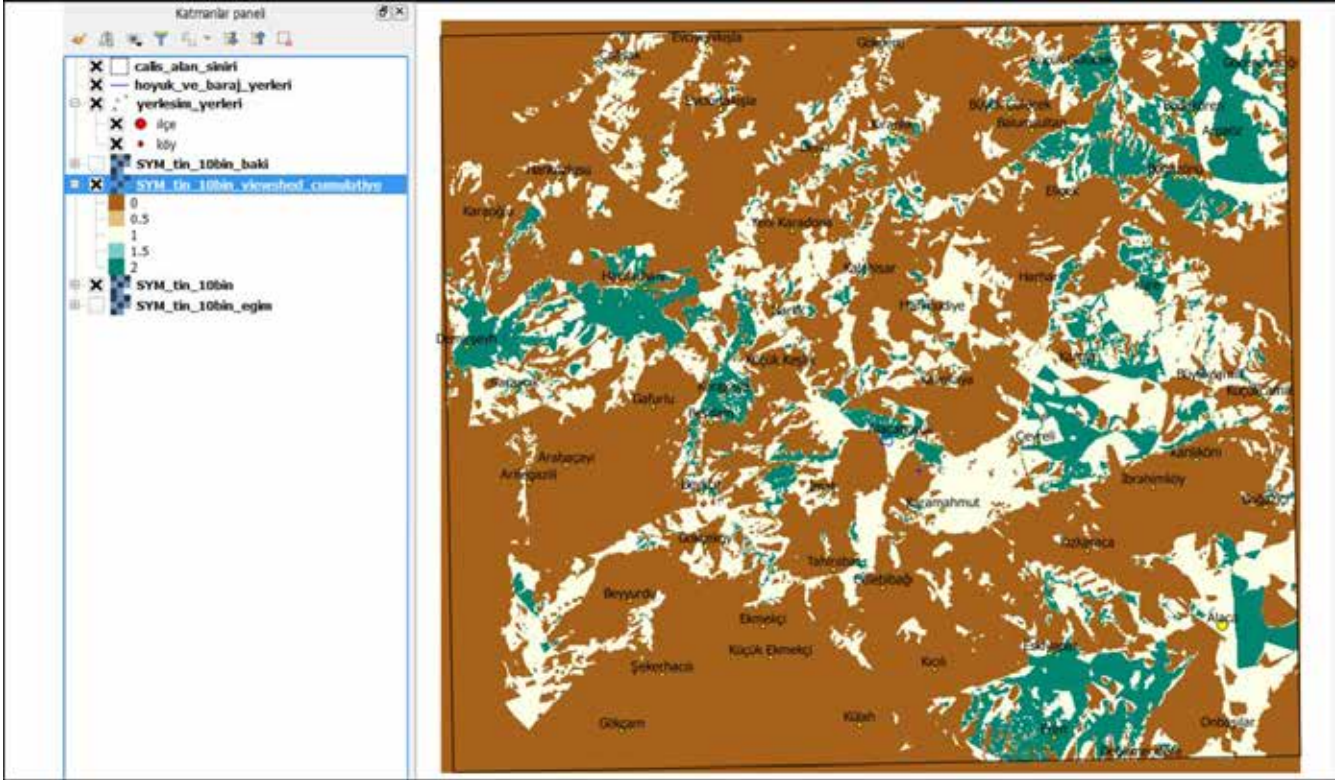
Coğrafi Bilgi Sistemleri uygulamaları ile gerçekleştirilen bir diğer jeomorfolojik çalışma ise "Görülebilirlik Analizidir. Hititlerin, Alaca Höyük mabet-saray için

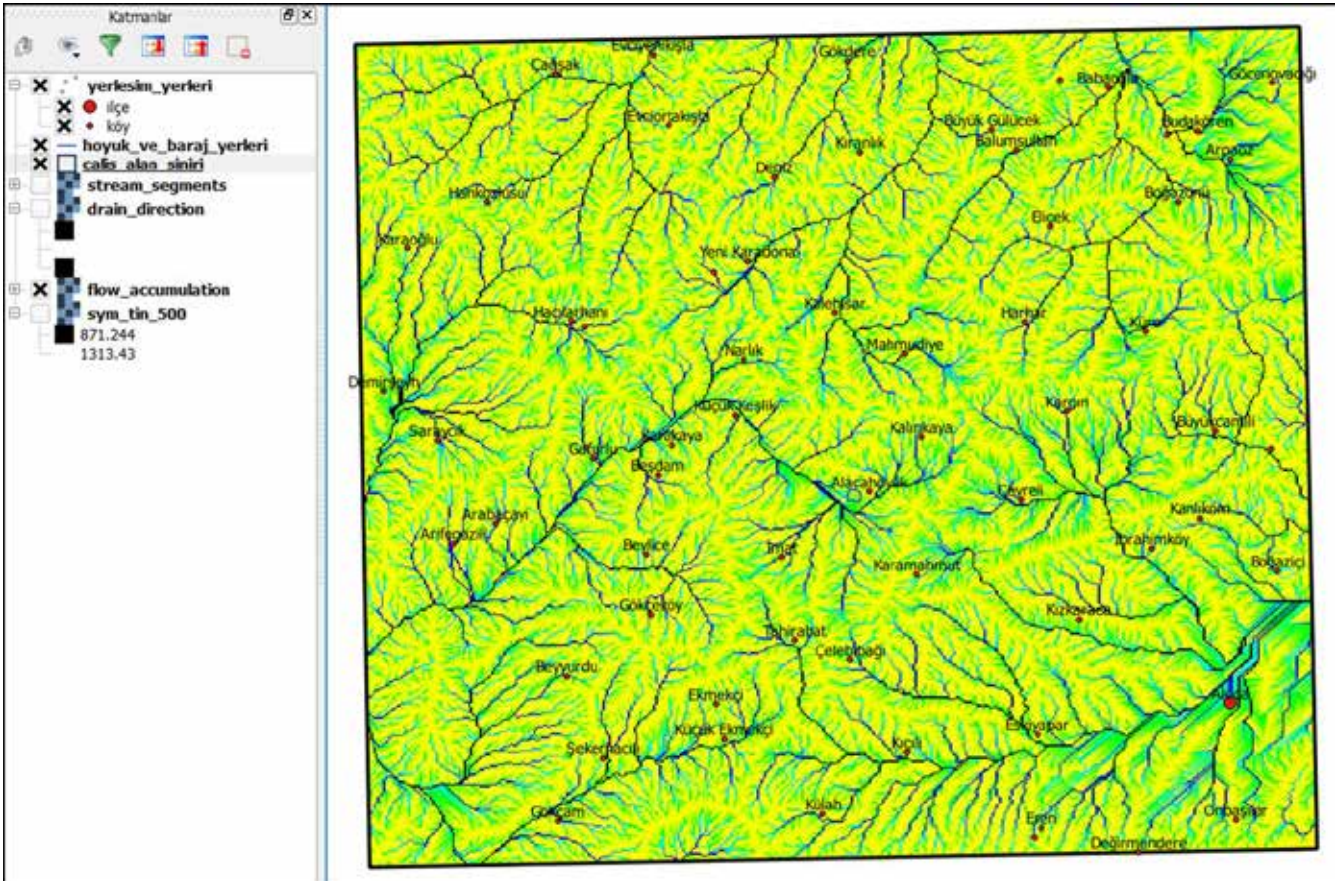
Alaca Höyük – SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) kullanılarak oluşturulmuş *EĞİM HARİTASI

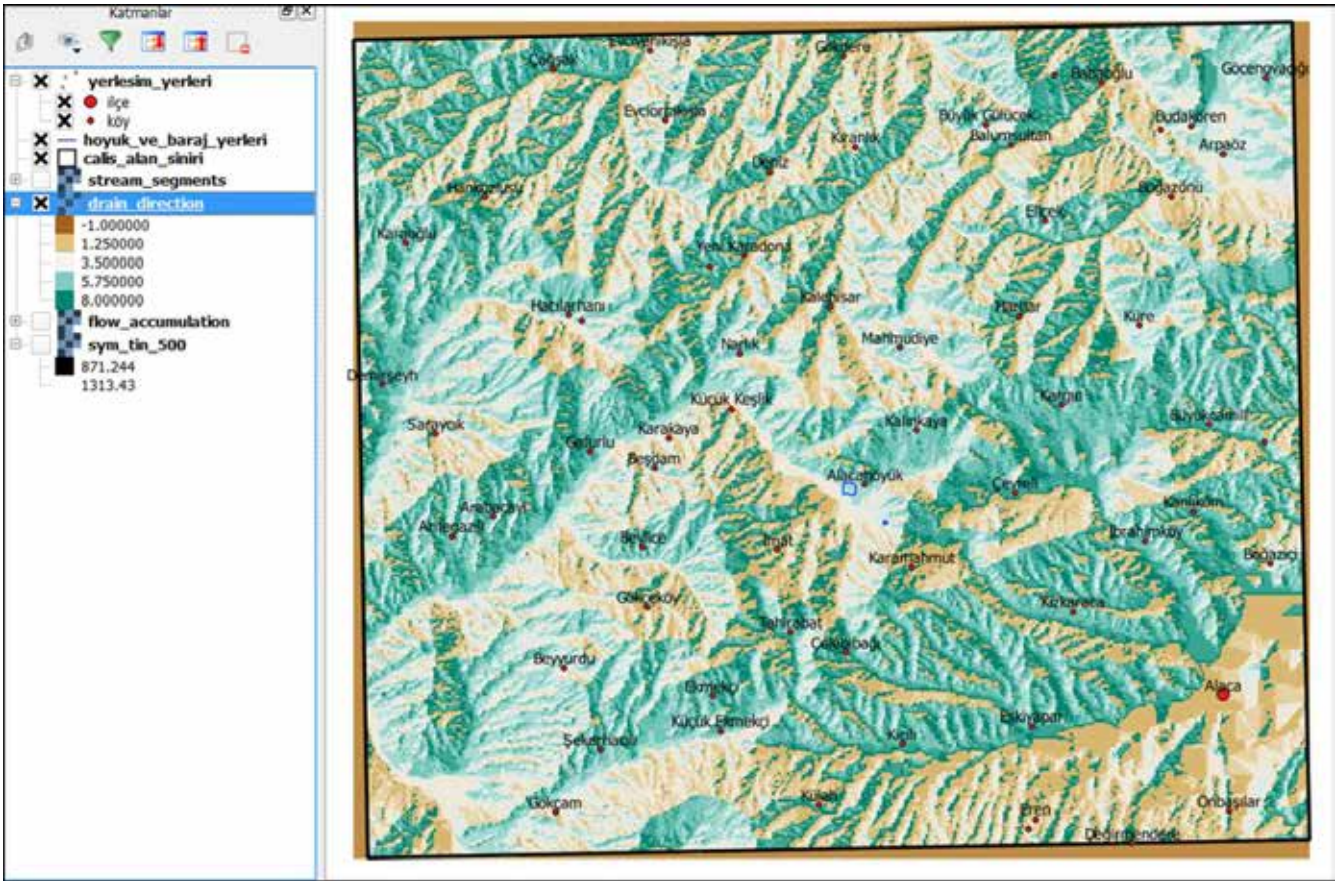
Alaca Höyük – SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) kullanılarak oluşturulmuş *BAKİ HARİTASI (YAMAÇ YÖNELİMİ HARİTASI)

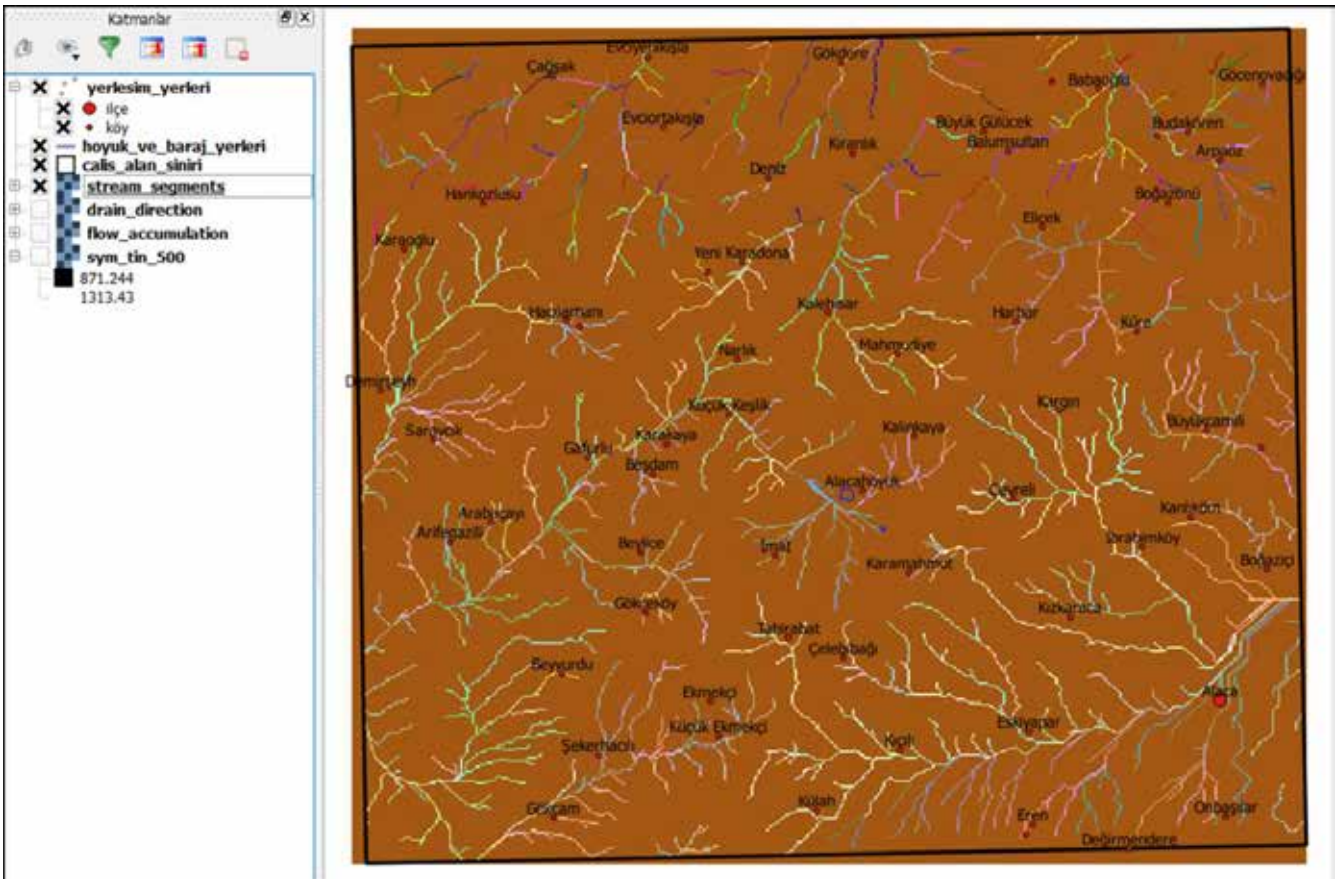
Alaca Höyük – SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) kullanılarak oluşturulmuş Viewshed Analysis (Görüş Alanı Haritası)

Alaca Höyük – SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) kullanılarak oluşturulmuş FlowAccumulation (su akım birikim – güncel drenaj) Haritası

Alaca Höyük – SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) kullanılarak oluşturulmuş DrainDirection (drenaj yönleri) Haritası

Alaca Höyük – SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) kullanılarak oluşturulmuş StreamSegments (Akarsu Parçaları) Haritası

yaptıkları yer seçiminin yorumlanmasında görülebilirlik ve gölgeleme analizleri özel bir öneme sahiptir.

Eğim, bakı ve görülebilirlik analizleri çalışma sahasının jeomorfolojik özellikleri ile ilişkili ve Coğrafi Bilgi Sistemleri “SpatialAnalyst” modülü içinde gerçekleştirilen uygulamalar olup, bu verilerin Hitit Dönemi landuse özelliklerini belirlemede çok önemli katkı sağlayan veriler olmuştur.

4. Hidrografik Veriler

Yerleşim alanlarının tercihinde en önemli nedenlerinden biri olan su kaynaklarına yakınlık, araştırmamızda temel konusunu teşkil etmiştir. Bu nedenle uzaktan algılama metoduyla güncel devamlılığı olan akarsu yatakları dışında aktif ve kurumuş yeraltı su kaynakları da tespit edilerek dönemi içindeki bölgenin su kapasitesi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Alaca Höyük ören yeri, içinde bulunduğu havza alanı olarak ele alınarak, güncel/aktif olan ve olmayan drenaj özellikleri çizgisel akış ile kaynaklar haritalanmış, daha sonra ise mevcut sayısal veri tabanı kullanılarak doğal su akış yönleri (Flowdirections) ve su akım birikme (Flowaccumulation) özellikleri analiz edilmiştir.

Bu nedenle bu çalışma için Açık Kaynak Kodlu Coğrafi Bilgi Sistemi Programı olan Quantum GIS ile oluşturulmuş SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) yine Açık Kaynak Kodlu Coğrafi Bilgi Sistemi ve Uzaktan Algılama Programı olan Grass GIS ile Havza Analizleri yapılmıştır.

Yapılan analizler sırasıyla;

- 1- FlowAccumulation (su akım birikimi- güncel drenaj) analizi
- 2- DrainDirection (drenaj yönleri) analizi
- 3- StreamSegments (akarsu parçaları) analizidir.

Böylece, araştırma sahasının potansiyel su akımını ortaya koyan akarsu ağı belirlenmiştir. Bu belirleme, baraj ve göletlerin beslenmesi ile ilgili olarak öncelikli olarak Hitit Dönemi akarsu akım potansiyeli hakkında bilgi sahibi olabilmek amacı ile yapılmıştır. Bu yapılan havza analizleri ile su kaynaklarının tespit edilmiş olması mevcut araştırmalarda öncelikli noktaları belirleyecektir.

Sonuç

Bölgenin Jeomorfolojik Açından Değerlendirmesi Alaca Höyük ören yeri, Hitit Dönemi arazi kullanımını özelliklerinin belirlenmesinde yukarıda analizi yapılan coğrafi parametreler birlikte ArcGIS9.1, “SpatialAnalyst” uzantısı “Reclassify” modülü kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz, “SpatialAnalyst”

uzantısı, “Rastercalculator” modülü kullanılarak “overlay” edilmiştir. Böylece, Coğrafi verilere bağlı paleolanduse modeli oluşturulmuştur.

Yapılan analizler sonunda;

- Hititlerin saray ya da mabet için seçtikleri bölgenin; güvenlik-savunma, kontrol ve ulaşım için, ayrıca güneşlenme ve rüzgâr gibi koşullar bakımından, analiz sonuçlarına göre en isabetli tercih olduğu görülmüştür.
- Önceki arkeolojik çalışmalarla tanımlanan su rezervuarları ve su kanalları gibi Hitit su yapılarının yer seçimlerinde su kaynakları, eğim, tarım alanları, ulaşım koşulları ile aşağı şehir? ve akropol gibi nüfuslandırılmış alanlara olan konumları bakımından en uygun lokasyonlar kullanılmıştır.
- Saray-mabet, aşağı şehir? ve akropol gibi kullanımlar için yer seçimlerinde kesinlikle tarım alanlarından kaçındıkları dikkat çekicidir.

Coğrafi Bilgi sistemi analiz sonuçlarına göre; Hititler Döneminde Alaca Höyük Kenti, güvenlik ve savunma açısından görünürlük kriterleri bakımında güvenli bir noktada yer almaktadır. Şehrin çevre ile bağlantısının kontrolü ve ulaşımı açısından uygun bir alandadır. Ayrıca güneşlenme ve rüzgâr gibi koşullar bakımından, analiz sonuçlarına göre en isabetli tercih olduğu görülmektedir. Alaca Höyük, coğrafi anlamda toplumlulukların yerleşme kurmaları için uygun kriterlere sahiptir. Bu nedenle kronolojik olarak MÖ 4000 yıllarından günümüze kadar kesintisiz olarak iskân edilmiştir. Tüm bu olumlu coğrafi şartlar Hitit uygarlığı tarafından da görülmüş ve alanın hem coğrafi hem de geçmiş kültürlerin önemi göz önünü alınarak Hititler için özellikli bir dini kent olarak ayrıcalık görmüştür. Alaca Höyük, höyük yerleşimleri bazında küçük boyutlu Hitit kentlerinden biridir. Kenti çevreleyen surun 10 m genişliğe sahip olmasının yanı sıra istinat duvarları ile desteklenmesi bu kentin korunaklı bir yapıya sahip olduğunu gösterir.

Coğrafi Bilgi sistemi analiz çalışmalarında “Eğim” analizi yapılmıştır, bu eğim değerlerinin kapladıkları alanlar çıkarılmıştır. Eğim değerleri tarım alanları, yerleşme ve baraj ve su kanalı gibi su yapılarının yer seçimleri için çok önemli jeomorfolojik veri türü olarak değerlendirmiştir. Bu analiz sonucunda yerleşme alanının eğim haritasında, Hitit döneminde alan güneyden kuzeye doğru bir eğimle yükselmektedir. Jeolojik formasyonda, Höyüğün kuzey batısındaki çakıltaşı-kumtaşı oluşumu konglomera ana kaya ile doğal bir bağlantısının olduğu görülmektedir. (Atakay Gündoğdu *et al.* 2014: 161). Daha sonraki dönemlerde bir yol açılarak bu jeolojik oluşum ana bölümden

koparılmıştır Bu nedenle kuzeydeki bu konglomera ana kaya güneye doğru bir eğimle inmekte ve sfenksli kapının bulunduğu noktada son bulmaktadır.

Bölgenin Hidrografik Açısından Değerlendirmesi

Toplumların yerleşim alanlarını tercih etmedeki en önemli etkenin tatlı su kaynakları olduğu düşünülecek olursa Alaca Höyük'ün bulunduğu havza alanı güncel ve güncel olmayan drenaj özellikleri haritalanmış, doğal su akış yönleri ve su akım birikme özellikleri analizi sonucunda Alaca Höyük kentinin yerüstü ve yer altı su kaynakları bakımında zengin bir noktada (kendine yetebilecek kaynaklara sahip olduğu) yer aldığı görülmektedir.

Bölgenin su kaynakları açısından Alaca Höyük kenti sınırları içerisinde Horamözü Deresi ile Karakayaözü Deresi birleşerek Sungurlu yakınlarında bulunan Budaközü Deresi'ne bağlanır. Budaközü Deresi ise Kızılırmak'a akar. Horamözü Deresi ve oluşturduğu vadi, çağlar boyu bu alanın yerleşim görmesinde etkin olmuştur.

Analiz sonuçlarına göre araştırma sahasındaki mevcut eğim kullanılarak, baraj ve göletlerden doğal cazibe ve kanal marifeti ile suyun taşınması o dönem için çok önemli bir başarıdır. Hitit Baraj yapısı Alaca Höyük ören yerine göre daha yüksek bir koddan olması ve suyun akış yönündeki eğim kullanarak cazibe ile bu suyu şehre getirdikleri görülmektedir. Sahanın doğal drenaj ve akım potansiyelini su yapılarının amaç, lokasyon seçimi ve kapasite belirlemede çok iyi kullanmışlardır.

Su potansiyelini yılın tümüne yayarak kullanabilecekleri bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Kurak aylar dikkate alınarak yer altı suyu kullanılmış ve su rezervuar alanları oluşturularak depolanması sağlanmıştır.

Alaca Höyük Hitit Barajı tamamen yeraltı su kaynaklarından beslenmektedir. Bölgede aktif olan ve olmayan çok sayıda yeraltı su kaynakları drenaj haritasında tespit edilmiştir. Bu nedenle yeraltı su kaynakları açısından zengin bir bölge de yer almaktadır. Hitit Barajı da bu yeraltı kaynak sularından birinin önüne oluşturulan bentle inşa edilmiştir. Herhangi bir dere ya da çay kaynaklı yüzey suyu ile desteklenmemektedir.

Jeomorfolojik ve Hidrolojik Analiz ve Jeolojik araştırma verilerine göre; Hititlerin bu refah seviyesine ulaşmalarında yaşadıkları sahanın fiziki coğrafya ve jeolojik özelliklerini bilinçli bir şekilde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Atakay Gündoğdu, E. – İ. S. Sayılı – D. Çelik – A. Çınaroğlu 2014 “Alaca Höyük Yerleşim Yeri Ait Jeoarkeolojik Bulgular”, 4. Çorum Kazı Araştırmalar Sempozyumu (6 Aralık 2013) (Haz. Ö. İpek – R. İbiş), Çorum: 161-177.

Belli, O. – H. Turoğlu 2005 Ağrı Dağı Bölgesi'nde Erken Demir Çağı ve Urartu Dönemi Yerleşmelerinin Yayılımı ve Araziden Faydalanma Yöntemleri”, I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, (07-11 Eylül 2005) Doğubayazıt (ed. O. Belli), İstanbul: 74-83.

Turoğlu, H. 2006 “Yoncatepe (Van) Arkeolojik Sahası ve Onun Yakın Çevresi için CBS VE UA Teknolojileri ile paleolanduse Analizi” 4. Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, (13 – 16 Eylül 2006, Fatih Üniversitesi), İstanbul-Türkiye: 1-8.

Duygu Çelik

Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Kenti ve Egemenlik Alanı Çalışmaları – 2019

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen'in 2012 yılında bu yana bilimsel danışmanlığındaki ekiple Balıkesir ili Burhaniye İlçesi Ören mahallesinde sürdürdüğü Adramytteion Kazı ve Onarım Çalışmaları (2012-2018) ile aynı ekip başkanlığında devam ettirilen kentin egemenlik alanı ve çevresinin tarihi topoğrafyasına odaklanan “Adramytteion Kenti Egemenlik Alanı Yüzey Araştırması” çalışmalarının (2015-2018) ön değerlendirmeleri önceki TEBE Haberler sayılarında paylaşılmıştı (Özgen 2013; Özgen 2014; Özgen 2016; Özgen 2017, Aykanat - Öztürk 2018). Söz konusu bu sayıda yürütülmekte olan her iki projeye dair 2019 yılı tespitleri ve bunlara dair ön değerlendirmeler aktarılmaktadır.

Kazı ve Onarım Çalışmaları:

C1 Kilisesi - C1B Çalışmaları

Ören Tepe C bölgesinde 2015 yılı sondaj tespitleriyle gün yüzüne çıkarılan ve yeni dönem araştırmalarının odak noktalarından birine dönüşen C1 Kilisesi çalışmalarına, 2019 yılında da devam edilmiştir. 2015 ve 2016 yılları sondajlarıyla inşası MS 7-8. yy'larda gerçekleştirilmiş tek apsisli bir kilise (Kuzey Kilise) tespit edilmiş, plan değişikliği ve *ad sanctu* sgömüleri ile bu yapının MS 11. yy'ın sonlarında bir mezar şapeline dönüştüğü anlaşılmıştı (Aykanat – Öztürk 2018; Özgen 2019; Özgen vd. 2020a).

2019 sezonunda bu kilise/mezar şapelinin, batı-kuzey-batı kenar kesitinde halihazırda gözlemlenebilen ve

Adramytteion Kenti – C1 Kilise/Mezar Şapeli Genel Görünüm ve 2019 Yılı Çalışma Alanı

yüzey kotlarına kadar birbirini üstüne bindirilerek takibi yapılabilen mezarların açığa çıkarılması; bunun yanı sıra mezar şapelinin batı yönündeki plan gelişiminin ve mezarlar çerçevesinde şekillenen mekan içi kullanımının anlaşılabilmesi amacıyla, C1B olarak adlandırılan açmada çalışmalar yürütülmüştür.

Yüzey ve yüzeye yakın tabakada şapelin üst örtü ve strüktürüne ait molozların yanısıra antropomorfik kemik kalıntılara saptanmıştır. Üst örtüye ait bu moloz tabakasından ele geçen keramik buluntular arasında tarihlenebilen en geç seramik buluntu grubu olarak sırlı Ege serbest üslup örneklerini içeren MS 12. yy ikinci yarısı ve MS 13 yy'ın ilk yarısına ait fragmanlar dikkat çekmektedir. Çalışmanın devamında ise öngörüldüğü üzere biri şapelin kuzey duvarına bitişik, yan yana konumlandırılmış iki mezarın (M019-020) kapaklarına ulaşılmıştır.

Kilise/mezar şapeli kuzey duvarına bitişik M019'un çalışılmasına öncelik verilmiş olup iki ayrı kesme taş levhadan oluşan mezarın kapakları kaldırılmıştır. Kaldırma işleminden sonra söz konusu bazalt levhaların, devşirilerek kullanılmış ve orijinalinde bir lahite ait olduğu anlaşılmıştır. Kapağın, yarı mamul stilize boğa başlarını taşıdığı girland ve arada kabaca bir *tabula ansata*'nın işlendiği bir girlandlı lahite ait olduğu belirlenmiştir. Literatürde yer alan paralellerinden bilindiği üzere MS 2.-3. yy'a ait olduğu düşünülen lahite teknesi parçası, Adramytteion'daki Roma Dönemi mezar geleneğini yansıtan önemli bir kanıt niteliğindedir. Mezar ince, uzun, dikdörtgen biçiminde, ana kayanın hafif üzerinde, kuzey kenarı şapel duvarıyla bütünleşik tasarlanmış, güney bölümü muhtemelen başka bir lahite ait levha ile devamında nispeten daha küçük, bordo andezitten dörtgen, ince bir kesme taş dilimiyle oluşturulmuştur. Mezarın doğu ve batı dar yüzleri herhangi bir standart sunmayan iki adet basit taş örgüyle sınırlanmıştır.

Roma Dönemi'ne ait lahite parçalarının bağlamını koruyarak Geç Antik Dönem mezar kullanımlarında sıklıkla tercih edildikleri bilinmektedir. Nispeten benzer tipolojide kilise ya da mezar şapeli evresine mi ait olduğu kesinleştirilemeyen aynı yapı dahilinde başka bir mezar 2015 yılında tespit edilmişti. *Diakonision* bölümüne dayandırılmış olan söz konusu mezarın da yan yüzlerinde girlandlı lahite teknesine ait bir levhanın kullanımı mevcuttur. Gerek materyal gerekse motifsel ilişki yönündeki bu benzerlik, farklı mezarlarda kullanılan her iki parçanın orijinalinde aynı lahite ait olabileceğini de düşündürmektedir. Bu nedenle devşirme kullanımlarının da paralel bir kronoloji çerçevesinde şekillenebileceği ihtimal dahilindedir. Ancak her iki parça arasındaki basit stil ve ölçü farklarının varlığı, bu hususta kesin bir yargıda bulunmanın önüne geçmektedir.

İnhumasyon tarzında çoklu gömülerin yapıldığı anlaşılan M019'dan ele geçen buluntular arasında MS 12. yy ortası-13. yy'a ait Ege serbest üslubunda, pembe hamurlu sırlı beyaz mal keramik gruplarına ait parçalar yer almaktadır.

M019 ile ortak bir tipoloji sergileyen M020'nin kuzey sınırı, ortak kullanımdaki M019'un güneyini sınırlayan blok levhalara dayandırılmıştır. Güney sınırı ise basit, belirli bir standart sunmayan taş sıralarıyla sınırlandırılmıştır. Mezar kapağı olarak ise yine benzer biçimde devşirme kullanımda lahite teknesine ait bir levha tercih edilmiştir. Mezar içinden ele geçen buluntular arasında MS 12. yy'ın ikinci yarısına ait *sigrafitto* kazıma bezemeli sırlı, tabak formlarına ait keramik parçaları yer almaktadır.

M020'nin doğu ucuna dayandırılmış ve muhtemelen M020'yi tahrip ederek oluşturulmuş daha alt kottaki bir diğer mezar, M021 olarak adlandırılmıştır. Mezarın uzun kenarları farklı materyal dörtgen kesme taş dilimlerinden, korunagelen dar kenarı ise taban tuğlası ile oluşturulmuştur. Kapak olarak ise kayrak taşı kullanılmış olup kapağın oturtulabilmesi için mezar kenarları tuğla kırıkları ile desteklenmiştir. Mezarın doğu bölümü muhtemelen 2017 yılı çalışmalarında açığa çıkarılan ve M010 olarak adlandırılan mezar tarafından tahrip edilmiş olmalıdır. Boyutlarından da anlaşıldığı üzere mezarın içinden bebek bireylere ait iskeletler ele geçirilmiştir. Mezarda tespit edilen buluntular arasında ESC *sigillata* parçası ve Geç Antik Dönem *coarseware* parçaları ile MS 12. yy ikinci yarısı-13. yy boyalı sırlı Bizans Dönemi'ne ait keramik parçaları yer almaktadır.

M021'in altında bir başka mezarın belirmesi üzerine M020 ve M021'nolu mezarlar kaldırılmış ve açma güney yönde yeniden genişletilmiştir. Bu işlem neticesinde M019'un yaklaşık zemin seviyesine

Adramytteion Kenti – M019 Devşirme Kullanımında Lahit Teknesi Parçası

Adramytteion Kenti – 2015 Yılı Çalışmalarında Açığa Çıkarılan Mezarda Devşirme Malzeme Kullanımı

dayandırılmış ve tipolojik olarak tamamen tuğla kırıklarıyla oluşturulmuş bebek bireye ait küçük bir mezar açığa çıkarılmıştır.

M022'teki çalışmaların bitirilmesinin ardından kısmen M020'nin altında, doğrudan ana kaya şekillendirilerek yapılmış başka bir mezara ulaşılmıştır. M023 olarak adlandırılan mezar doğrudan ana kaya üzerine oturmakta olup dörtgen, kesme taş bloklardan oluşturulmuş ince, uzun dikdörtgen bir formdadır. Güney hattını oluşturan bloklar arasındaki boyut farkını eşitleyebilmek için bloklardan biri ana kaya üzerinde tuğla parçalarından oluşan basit bir örgüyle yükseltilmiştir. Mezar kapağı olarak ise andezit plaka levhalar kullanılmıştır. İlginç olarak mezar içerisinde az miktarda ahşap parçalarının korunageldiği anlaşılmıştır. Bu parçaların çoklu gömü yapıldığı bilinen bu mezarda dönemin gömü geleneğini yansıtır biçimde, mezar iç bölmesi oluşturmak için ya da kapağın oturtulması sırasında yararlanılmak üzere kullanılan destekten arda kalan parçalar olduğu düşünülmektedir.

Mezarın ana kaya üzerine yapılmış olması nedeniyle buluntular, tahribi kanıtlar nitelikte karışık bir stratigrafi sunmaktadır. Buluntular arasında genel olarak *red slip*, *sigillata*, roma gri hamurlusu, siyah glazürlü keramikler yer almakla birlikte MS 12. yy ortası -13 yy'a tarihlendirilen beyaz mat 4 grubu ve *sigrafitto* bezemeli parçalarele geçmiştir. Tüme yakın korunagelmiş cam kâse de dikkat çekici buluntular arasındadır,

M023 nolu mezarın güney duvarı üzerine konumlandırılmış bebek bireye ait bir diğer mezar tespit edilmiştir. M024 olarak adlandırılan kısmen tahrip olmuş bu mezar, yapısal olarak M022 de olduğu gibi kırık tuğla parçalarıyla oluşturulmuştur.

C2 Kilisesi - C2A2 Çalışmaları

C1 kilisesinin 20 m güneyinde yer alan C2 kilisesinde, 2000-2006 döneminde gerçekleştirilmiş kazılarda,

kilisenin küçük apsislerinin alt kotlarında tespit edilen eğrisel formlu ve planla bütünleşik daraltmalar, önceki araştırmacılar tarafından temel ayakları olarak yorumlanmıştı. Yeni dönem çalışmalarıyla, yapılan bu düzenlemelerin statığı koruma amacıyla uygulanan destekler olmalarının dışında, küçük apsis içlerinde daha düşük kotta bulunan birer zemin düzenlemesi veya kiliseye dair bir evre ya da yapım aşamasında vazgeçilen bir plan değişikliğini yansıtabileceği belirtilmişti. Bu sorunsal doğrultusunda 2018 döneminde bema kemerlerini taşıyan ayakların temel kalıntıları ile apsis arasındaki bölümde çalışılmıştı. 2019 yılı çalışmalarında ise bahsedilen düzenlemelerin sürekliliği ve fonksiyonunu anlamak, yanı sıra kilisenin kronolojisine dair daha net bir tanım elde etmek amacıyla büyük apsisin güney yarısında bir sondaj çalışması başlatılmıştır. +17.76 m kotta başlayan çalışma +16.83 m kotta ana kaya tespit edilmesiyle sonlandırılmıştır. İlgili kot aralığından buluntular arasındaki tarihlenebilen en geç buluntuları 12. yy sonu ve 13. yy'a tarihlenen Zeuxippus tipi sırlı keramikler oluşturmaktadır. Ana kaya üzerinde yapılan temizlik çalışmaları neticesinde, kilise büyük apsisinin inşası sırasında ana kaya üzerine doğrudan apsis formunda belirgin bir yatak açıldığı, açılan yatak ve apsis arasında kalan boşluğun harç dolgu ile kapatıldığı tespit edilmiştir. Ana kaya üzerinden elde edilen bu kanıtlar kilisenin doğrudan ana kaya üzerine başka bir inşaa evresi sunmadan yapılmış olduğunu işaret etmektedir. Doğrudan ana kaya üzerinden gelen en geç buluntuların MS. 12. yy sonu ve 13. yy Bizans Dönemi keramikleri olması, kilisenin inşa sürecinin gerçekleştiği kronolojiyi yansıttığı düşünülmektedir

Bunun yanı sıra, yaklaşık olarak güney küçük apsis hizasında, üst kotlarda beyaz zemin üzerine kırmızı bordür ile boyanmış fresk parçaları olarak kalıntılara rastladığımız ve genel olarak C Bölgesi Roma Dönemi sivil mimari gelişimine dair düşüncemizi doğrular nitelikte (Özgen vd. 2020a), alandaki konut

Adramytteion Kenti – 2019 Yılı Çalışmalarında Açığa Çıkarılan Mezarlar (M019-022-023)

mimarisiyle ilişkili olabilecek doğu-batı doğrultulu bir duvar sırası tespit edilmiştir. Söz konusu duvar sırası, temel seviyesinde koruna gelmiş herhangi bir standart sunmayan çift sıra kuru duvar örgüsündedir. Duvarın oluşturduğu mekanla ilişkili zemin döşemelerinden arta kalan izler ana kaya üzerinde belirgin kırmızı lekeler olarak takip edilebilmektedir.

2019 yılı C Bölgesi çalışmaları neticesinde, C1 kilisesinin mezar şapeline dönüşümü ve bağlantılı olarak C2 kilisesinin inşa sürecinin yeniden değerlendirilmesinin gerektiği anlaşılmıştır. C1 kilisesi mezar çalışmalarından elde edilen bulgular, mezarların ortak bir kronolojiyi yansıtarak, MS 12. yy ikinci yarısı - 13. yy arasında şekillendiğini göstermektedir. Aynı şekilde C2 kilisesinde büyük apsisin temellerinin yükseldiği ana kaya üzerinden elde edilen en geç buluntuların C1 ile paralellik göstermesi, kilise/mezar şapeli dönüşümü (C1) ve yeni kilisenin (C2) inşa süreçlerinin birbirini takip eder kurguda değerlendirilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Geçmiş dönem kazı çalışmalarımız ve tarihsel kontekt gözetilerek tanımlı bir dini topografya içerisinde MS 11. yy sonlarına yerleştirdiğimiz bu dönüşüm ve inşa faaliyetlerinin (Özgen vd. 2020a; Aykanat – Öztürk 2018) önceki yılların aksine daha tanımlı bu yeni bulgular ışığında 12. yy ortaları ve 13. yy'da yaşanmış olması gerektiğini göstermiştir.

Antropoloji Çalışmaları

Alanın C1-B olarak kaydedilen batı sınırında 19,69 m kotunda başlatılan kazı çalışmalarında mezar şapeli evresi ile ilişkili olduğu düşünülen, basit toprak gömü niteliğinde 2 adet bebek mezarı, 1 adet çocuk mezarı, 3 adet çoklu gömü geleneği uygulanmış sanduka tipi mezar olmak üzere toplamda 6 adet mezar tespit edilmiştir.

C1 Kilise/mezar şapelinin batı sınırında gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde yapıda yer alan

mezarların batıya doğru nispeten sıklaştığı gözlenmiştir. Alanın kullanımında olasılıkla tasarruf gözetilerek mezarların bir kısmının zaman içinde tahrip edildiği ve üstlerine yeni mezarların belirli bir düzene sadık kalınmaksızın konumlandırıldığı anlaşılmıştır. 2019 yılı çalışmalarında açılan mezarlarda alanla ilişkili, çoklu gömü geleneğinin yaygın olduğu görülmüştür. Çoklu gömülerin demografik dağılımına bakıldığında yine yetişkin bireylerle aynı ya da onlardan fazla sayıda bebek, çocuk, adölesan bireylerin olduğu söylenebilir. Gömü tipi çeşitliliği alan tasarrufu adına farklı zamanlarda yapılan rastgele yapılandırmanın bir sonucu olabileceği gibi, alanda çoklu gömülerdeki bu karma demografiye rağmen; basit toprak gömü tipinde tekli gömü formundaki bebek-çocuk mezarlarının varlığını sürdürmesi sosyal statü ve akrabalık ilişkileri açısından da dikkat çekici niteliktedir.

Çoklu gömülerde her bir mezarda son olarak gömülmüş bireylerin iskeletleri inhumasyon gömü olarak ele geçerken daha önce gömüldüğü tahmin edilen bireylerin kemikleri sürekliliği olmayan ve dağınık halde tespit edilmiştir. Bu gömü tipinde önce gömülen bireylerin *cranium*larının, son gömünün ayak uçlarına ya da mezarın kenar kısımlarına yerleştirildiği tespit edilmiştir. 2019 yılında açılan tekli basit toprak mezarlarda hediye niteliği taşıyabilecek buluntular ele geçmezken, çoklu gömülerde bu geleneğin varlığından söz edilebilir.

Depo Çalışmaları

2019 yılı Adramytteion Kazı ve Onarım Çalışmaları dahilinde C Bölgesi saha çalışmalarının (C1 ve C2 Kilise) dışında, aynı alanda konumlandırılmış olan kazı deposunda da çalışmalar yürütülmüştür. 2013 yılı kazı çalışmalarına paralel olarak belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda tasarlanan ve çalışmalara katılan tüm araştırmacıların kullanımına açık olan çevrim içi veri tabanı ile (<http://www.adramytteion.org/adrasis/index.php>) desteklenen depoda yer alan küçük buluntular ve taş eserlerin envanter bilgileri yenilenmiş, fiziksel

Adramytteion Kenti – M023 Mezar İçi Cam Kase Buluntusu

Adramytteion Kenti – C2 Kilise Genel Görünüm ve 2019 Yılı Çalışma Alanı

Adramytteion Kenti – C2 Kilisesi Keramik Buluntuları

kondisyonları kontrol edilmiş ve yine veri tabanında yer alan bilgiler doğrultusunda depodaki muhafaza alanları yeniden kurgulanmıştır. Ayrıca eserler tarih, çalışma alanı ve buluntu durumu göz önüne alınacak biçimde (seramik, figürin vb.) sınıflandırılarak araştırmacıların ulaşımını kolaylaştıracak biçimde düzenlenmiş ve 2012 yılından beri depoya kazandırılan eserlerin korunma durumu veri tabanı sayesinde çapraz sorgulamalarla teyit edilmiştir.

Restorasyon Çalışmaları

Ören meydanında (A Bölgesi) yer alan MS 12.-13. yy'a tarihlendirilen depo yapısının, gerçekleştirilmesi planlanan Arkeopark projesinin ivmelenmesiyle 2019 sezonu çalışmalarımız dahilinde restorasyon ve konservasyon çalışmalarına öncelik verilmiştir. Yapılan ilk incelemeler neticesinde dış ortam koşulları da göz önüne alınarak uygulanacak restorasyon ve konservasyon yöntemleri belirlenmiştir. Oluşturulan plan doğrultusunda ilk olarak alanın temizliği yapılmış ve işlevi kalmamış eski dönem onarımları sökülüştür. Temizlik ve eski onarımların sökülmesinin ardından onarım ve sağlamlaştırma için hazırlanacak harca uygun *agregalar* belirlenip 1:3 oranında kireç bağlayıcılı bir onarım harçla *keeping* ve sıva derz uygulaması yapılması kararlaştırılmıştır.

Agrega olarak taş tozu, dere kumu ve kiremit tozu belirlenmiş ve uygun renk tonunu elde etmek için spot testler yapılmış ve uygulanacak harcın reçetesi çıkarılmıştır. Hazırlanan harç duvar yüzeyleri üzerinde mukavemeti kalmamış taş dizileri, derz boşlukları ve kesit üzerinde akma yapan toprak yüzeylerde spatül, spatula gibi çeşitli el aletleri yardımıyla uygulanmıştır. Duvarların restorasyon ve konservasyon aşaması tamamlandıktan sonra duvar yüzeylerin mekanik temizliği yapıp koruma ve onarım çalışmaları tamamlanmıştır. Bununla birlikte açma kesit yüzeylerinde akma yapan toprak, su ve toprak ile hazırlanan bir toprak harç ile ceketlenip toprak

yüzeylerin dökülmesi engellenmiştir. Açma içerisinde bulunan *Pithos*ların sağlamlaştırması konusunda yapılan incelemeler sonucu mevcut durumunu korumak amacıyla seramik yüzeyleri tutan toprak tabakaların toprak harç ile sağlamlaştırılması kararlaştırılıp uygulamaya geçirilmiştir. Uygulamalar, Burhaniye Belediyesince açma içerisi ve çevresinde gerçekleştirilen peyzaj düzenlemeleri tamamlanmıştır.

Körfez YüzeY Araştırmaları

2015 yılından bu yana Adramytteion etki alanında sürdürdüğümüz yüzeY araştırmalarının sonuçları (2017-2018) TEBE 44/2018'de paylaşılmıştı (Aykanat – Öztürk 2018). Projede öne çıkan araştırma odakları prehistorik dönem kıyı yerleşmeleri ve bunların ilişkileri; tespit edilen tahkimat yerleşimleriyle bağlantılı Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem savunma ağı sistemleriyle bütünleşik kırsal alan güvenliği ve iskân politikaları; üretim, lojistik ve yapı ilişkileri özelinde antik taş ocakları; Geç Bizans Dönemi yerleşme kurguları ve Geç Osmanlı Dönemi Rum dini ve sivil mimari örnekleri olarak belirlenmişti (Güncel sonuçlar için bkz. Özgen 2019; Özgen vd. 2020b). 2019 yılı çalışmalarında ise söz konusu temalar dahilinde Ayvalık ilçesi ve komşu ilçe sınır bölge saha çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda Ayvalık Adaları üzerinde yer alan Rum mimarisi örnekleri ve Ayvalık karası ile komşu ilçe sınırında yer alan literatüre geçmemiş taş ocakları tespitlerimiz, ilk kez burada tanıtılacaktır.

Prehistorik Tespitler

Koca Mezarlık, Ayvalık Dikili yolundan Üçkabağaç Mahallesi'ne uzanan yol üzerinde, Karakoç Dere'yi geçtikten sonra, Üçkabağaç Mahallesi girişinin yaklaşık 1 km batısında bulunan Koca Mezarlık Mevkii'nin 250 m kuzeyinde bulunmaktadır. Alan, topoğrafik olarak iki yükselti arasında, geniş ve sığ bir çanak içerisinde yer alan düzlükten oluşmaktadır. Yapılan yüzeY

Adramytteion Kenti – Yeldeğirmeni Tepe Hava Fotoğrafi

Adramytteion Kenti – Yeldeğirmeni Tepe Taş Balta Buluntusu

taraması neticesinde alanın Prehistorik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak yerleşim gördüğü tespit edilmiştir. Erken malzeme olarak dikkat çeken Prehistorik Dönem buluntusu olan çay taşı yongalar ve metal cürufları; Arkaik Dönem gri mal gruplarına ait keramik parçaları zikredilmeye değer buluntular arasındadır. Bunların yanı sıra Hellenistik Dönem siyah glazürlü grup dahilinde tabak formlarına ait 8 adet kaide (2 adeti balık tabağına ait) parçası, 1 adet Bergama üretimi olduğu anlaşılan *kantharos* parçası, 3 adet tanımsız gövde ve 1 adet *echinus* bowl ağız parçası; MS 5. yy formlarına ait 9 adet ağız ve 1 tanesi Afrika üretimi olan 4 adet tabak formuna ait *red slip ware* kaide parçası; 2 adet DSA grubu dahilindeki sigillata parçası; yalın *coarseware* gruplarına ait devetüyü ve çoğunluğu kırmızı tonlardaki 22 adet kulp, 8 adet ağız, 17 adet gövde ve 5 adet kapalı kap formlarına ait kaide parçası; Bizans Dönemi sırlı keramikleri arasında beyaz ve yeşil sırlı 2 adet kaide, 8 adet sarı ve açık yeşil sırlı tabak formlarına ait gövde, 5 adet sarı, açık yeşil ve krem rengi ağız parçaları buluntular arasındadır.

Bir diğer prehistorik yerleşim tespitimiz olan Yeldeğirmeni Tepe, Altınova Mahallesi'nin güneybatısında Küllükavak ve DoğançalıMevkileri'nin arasında konumlanmakta, ortalama 14 m rakımda, kıyı şeridinden yaklaşık 2.5 km içeride düzleşmiş bir höyük görünümü vermektedir. Arazi kampanyası süresince iki ayrı çalışma günü içerisinde ziyaret edilmiş höyükten Prehistorik Dönem'den Bizans Dönemi sonlarına kadar tarihlendirilebilen oldukça yoğun buluntular ele geçmiştir. Yüze taraması neticesinde DSİ arıtma istasyonunun bulunduğu tepe ve yakın çevresindeki yay civarında Prehistorik Dönem (Kalkolitik(?)/Tunç) ve Demir Çağı buluntuları ağırlıktadır. Alandan elde edilen keramik buluntular değerlendirildiğinde yerleşimin kronolojik süreç içerisinde farklı akslar yönünde geliştiği görülmüştür. Yerleşim batı yönde Geç Antik Dönem ve sonrasınadair bir gelişim seyri

sunarken, alanın doğu yönde yoğun olarak Roma Dönemi içerisinde iskân edildiği anlaşılmıştır. Alandan elde edilen envanterlik buluntu niteliğinde bir adet taş balta, teslim edilmek üzere belgelenmiştir.

Höyüğün batı yönelimindeki buluntular arasında Geç Antik Dönem ve sonrasına tarihlenen *coarseware* grubu, yalın keramiklerden kırmızı tonlardaki kile sahip testi ve amphora formlarına ait 15 adet kulp; 3 adet ağız, 7 adet kaide ve 10 adedi yivli sınıfına dahil kırmızı tonlara sahip 52 adet gövde parçası; 1 tanesi Afrika üretimi olmak üzere toplamda 3 adet *red slipware* gövde parçası; Bizans Dönemi içerisinde düşünülebilecek kahverengi ve sarı tonlarda, tabak formlarına ait 4 adet gövde, 2 adet ağız parçası; Hellenistik Dönem'e tarihlenen 1 adet *echinus bowl* ağız parçası; Prehistorik Dönem'e ait 3 adet ağız koyu ve açık gri tonlarda kile sahip, çapraz açkılı, 13 adet açık kahverengi ve koyu gri tonlarda kile sahip, çapraz açkılı gövde parçası, 1 adet de gövde çıkışlı kulp parçası yer almaktadır.

Höyüğün doğu yönelimindeki buluntular arasında ise Geç Antik Dönem ve sonrasına tarihlenen *coarseware* yalın keramik grubuna dahil kırmızı tonlarda astarlı testi ve amphora formlarına ait 3 tanesi gövde çıkışlı 7 adet kulp parçası, 3 adet ağız ve 37 adet gövde parçası; *red slip ware* grubuna ait 15 adet gövde, 3 adet ağız parçası; 2 adet DSA grubu sigillata parçası; Bizans Dönemi içerisinde düşünülebilecek tabak formlarına ait, sarı ve yeşil tonlarda sırlı 2 adet *sgraffito* bezemeli ağız ve 6 adet gövde parçası; Hellenistik Dönem'e tarihlenen 1 adet kulp parçası; Prehistorik Dönem'e ait, koyu gri ve açık kahverengi tonlarda kile sahip çapraz açkılı 3 adet ağız parçası, 19 adet açık kahverengi ve koyu gri tonlarda kile sahip çapraz açkılı gövde parçası yer almaktadır.

Taş Ocakları

Badavut taş ocakları Ayvalık İlçesi, Sarımsaklı Yarımadası'nın güneybatı ucunda, Tuz Gölü'nün

Adramytteion Kenti – Badavut Taş Ocakları Hava Fotoğrafı

Adramytteion Kenti – Badavut Taş Ocakları Kaya Fasatları

güneyinde konumlanan yükseltinin güney yamaçları boyunca uzanan kayaç set hattı görünümünde gözlemlenebilmektedir. Bölge mimarisinin farklı dönemlerinde yapı malzemesi olarak kullanılan sarımsak taşının temini bu ocaklardan sağlanmıştır. Yapılan ön tespitler sonucunda ana kaya kütlelerinde yer alan ve düşey çatlaklar oluşturan fay aynalarının, taş teminine kılavuzluk ettiği anlaşılmıştır. Bölgenin antikitesinde, taş temininde hakim teknik olan kanal açma ve kama kullanımının izlerine bu ocakta rastlanılmamıştır. Kaya fasatlarında gözlemlenebilen düşey çatlakların adeta birer kanal gibi kullanılarak düzgün geometrik bir form sunmayan ve antikiteden bildiğimiz teknikten ayrı gelenekte taş malzemenin temini işlemine yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Geç Osmanlı Dönemi'nde aktif bir kullanım içerisinde olduğu ve yoğun olarak bölge sivil ve dini mimarisinde yapı malzemesi olarak kullanıldığı bilinen Badavut taş ocaklarının antikitede de benzer bir işlevinin olup olmadığı henüz belirlenememiş olup, konu üzerine incelemeler devam etmektedir.

Hacıbozlar Köyü'nün yaklaşık 2 km kuzeybatısında, Damlalı Hacıbozlar Mahalleri güzergahından 500 m

Adramytteion Kenti – Çamgedik Tepe Taş Ocağı Hava Fotoğrafı

içeride, kuzeydoğu yönünde eğimli bir yamaca sahip tepe üzerinde (Tüglü Tepe) yeni bir antik taş ocağı tespit edilmiştir. Tepenin kuzey ve doğu yamaçlarına yayılan tespitler arasında yekpare sütunlar, sütun parçaları ve bir adet lahit teknesi yer almaktadır. Doğu yamacında aynı zamanda yekpare bir sütunun koparıldığı ön görülen ana kaya kütlelerinin kuzey yüzünde, boylu boyunca uzanan bir kanal ile taş alım tekniğine dair izlerin varlığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte alanda haznesinin oluşturulması sırasında deforme olarak yerinde bırakıldığı anlaşılan bir adet lahit teknesi de bulunmaktadır.

Diğer bir Antik Dönem taş ocağı ise Burhaniye İlçesi Kuyumcu Mahallesi ile Kaplan Sivrisi Tepesi'nin arasında, Kuyumcu Mahallesi merkezinin 2.5 km güneydoğusunda, Çamgedik Tepe'de konumlanmaktadır. Yoğun bitki örtüsü ile kaplı alan içerisinde ana kaya kütlelerinden sütun üretmek üzere koparılmış dörtgen, ince-uzun prizmal formda 2,56 m ve 3,75 m uzunluklarında taş bloklar ve aynı zamanda 5,30

Adramytteion Kenti – Çamgedik Tepe Taş Ocağı Yarım Bırakılmış Sütun

m uzunluğunda ve 0,70 m çapında yarım bırakılmış sütun ve toprağa gömülü sütun fragmanları tespit edilmiştir. Bunun dışında söz konusu alanın güneyinde ana kaya fasadına oyulmuş 0,78 m x 0,66 m boyutlarında ve 0,23 m derinliğindeki dikdörtgen biçimli bir niş de henüz fonksiyonu belirlenememiş haldeki tespitler arasında yer almaktadır.

Antik Dönem mimarisinde önemli bir sütun üretim merkezi olan Kozak Yaylası'nın günümüz İzmir ili sınırlarında kalan güney bölümünde, yerelde "kozak taşı" olarak da adlandırılan granit malzemenin temini ve petrografisi bağlamında Wolfgang Radt ve Lorenzo Lazzarini'nin yürütmüş olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Radt 1997; de Vecchi vd. 2000; Özgen – Denктаş (Baskıda)). Özellikle Bağyüzü Köyü'nün

güneyinde ve antik Perperene yerleşiminin çevresine odaklanan bu çalışmalar sonucunda literatürde "MarmoraMisium" olarak tanımlanan malzemeye ilişkili sütun fragmanları, ana kaya üzerinde koparma izleri, lahit teknesi ve ışıklara ait kalıntıları barındıran çok sayıda antik taş ocağı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yüzey araştırması kapsamında günümüz Balıkesir sınırlarında kalan bölgenin kuzeyindeki bu yeni tespitlerin (Çamgedik Tepe ve Tüglü Tepe), bölgedeki antik taş ocağı işletmeciliğinin bütüncül bir değerlendirmesine dönük sonuçlar sunacağı düşünülmektedir.

Ayvalık Adaları Tespitleri

Ayvalık çevre adalardaki kültür varlıkları üzerine sürdürdüğümüz tespit ve belgelemelerimize bu yıl da devam edilmiştir. Kumru Adası, Hakkıbey Yarımadası'nın doğu kıyısının bir iç koyu olan Cennet Koyu'nun batı bölümünde; Tımarhane Tepesi'nin yaklaşık 2 km güneybatısında konumlanmaktadır. Koy içerisinde yer alan ada, kıyı hattına 250 m mesafede bulunmaktadır. "Nisopoulos" olarak da adlandırılan ve tarihi kayıtlarda bir manastırın varlığı bilinen bu adaya 1807 yılında Ayvalık'ta ölen Sakızlı Aziz Yorgi'nin (Agios Georgios Chiopolitis) defnedildiği bilinmektedir. Çalışmalar kapsamında henüz bu kayıtları doğrulayacak netlikte bir mimari ayırt edilir nitelikte tespit edilememiş olmakla birlikte, Aziz'in mezarı olarak yorumlanan mimari kalıntılar belgelenmiştir.

Hakkıbey Yarımadası'nın doğu kıyısında, yarımada- dan güneydoğuya doğru uzanan bir burun üzerinde yükselen Tımarhane Tepesi'nde konumlanan manastır kompleksine ait kalıntılar belgelenmiştir. Bu kalıntılar arasında tepenin doğu ve güney yamaçlarında, ana

Adramytteion Kenti – Tımarhane Tepesi Manastırı Hava Fotoğrafı

Adramytteion Kenti – Çamlıtepe Şapeli Genel Görünüm

kaya kütesine yaslanır vaziyette tasarlanmış bir şapel, bağlı bulunduğu manastıra hizmet eden mekan dizilerinin temel kalıntıları, beşik tonozlu iki büyük sarnıç ve manastırın çevre duvarları yer almaktadır. Bununla birlikte manastırın banisi Fotis Kontoğlu ailesine ait olduğu bilinen ve 19. yy'a tarihlendirilen ahşap strüktürden bir köşkün temelleri de saptamalar arasındadır. Manastır çevresinde yapılan yüzey taraması neticesinde elde edilen buluntular arasında Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen 4 adet koyu kahverengi, yeşil ve sarı renklerde sırlı ağız, 3 adet aynı renklerde sırlı gövde parçası ve toplamda 19 adet yalın kaba mal gruplarına dahil kapalı kap formlarına ait keramik parçaları tespit edilmiştir.

Bir diğer belgelememiz olan Çamlıtepe Şapeli, Ayvalık'ın güneybatısında, Çamlıtepe'nin batı yamacı eteklerinde yer almaktadır. Günümüz Boğaziçi Otel'in yakınındaki alanda konumlanan, 9,80 m x 6,70 m boyutlarında, kubbe ile örtülü merkezi plan şemasına sahip olduğu anlaşılan ve üst örtünün taşıyıcıları büyük oranda korunagelmiş, kaynaklarda 1856 yılı sonrası "Agios Konstantinos" olarak belirtilen şapel

belgelenmiştir. Kesme taş ve tuğla örgünün birlikte kullanıldığı şapel duvarlarının iç ve dış yüzeylerinin fresk ile kaplanmış olduğu günümüze yer yer korunagelmiş mavi tonlarındaki *in situ* fresk kalıntılarıyla saptanmıştır.

Ayvalık İlçesi, Alibey Adası (Cunda) yerleşiminin yaklaşık 500 m güneyinde yer alan maksimum yüksekliği 7 m'yi bulan Tavuk Adası'nda bir manastır kompleksi (Ioannis Prodromos Manastırı) daha güncel belgelemelerimiz arasındadır. Halihazırda manastıra ait çevre duvarları ve bununla ilişkili hücre odalar temel seviyesinde, içerisinde yer alan kilisenin apsis duvarı ve aynı zamanda kuzey ve güney duvarlarının bir bölümü üst örtü seviyesine kadar korunagelmiştir. Alanda yapılan yüzey taraması neticesinde Geç Osmanlı Dönemi sırlı kaplarına ait keramik parçaları tespit edilmiştir. Söz konusu parçaların kronolojileri manastırın kullanım evreleri süreciyle ilgili olarak MS 19.-20. yy çerçevesinde gelişen bir kronolojiyi işaret etmektedir. Bununla birlikte liman girişinde devşirme kullanımda olduğu düşünülen ince mermerden yarım bırakılmış sütun gövde parçası da tespitler arasındadır. Keramik buluntular arasında 1 adet yeşil sırlı tabak formuna ait ağız parçası, 2 adet yeşil ve kahverengi sırlı tabak formlarına ait gövde parçası; 1 adet ağız, 2 adet gövde, 1 adet kulp, 1 adet dip parçalarından oluşan kapalı kap formlarına ait yalın, günlük kullanım keramikleri yer almaktadır.

Ayvalık Adalarındaki dini mimari tespitlerimizin dışında MS 19. yy sonu - 20. yy başlarına çağdaş anlatılarla tarihlendirilen ve tarımsal faaliyetlerle ilgili olması muhtemel kuru duvar örgüsündeki teras düzenlemeleri, adalar üzerinde yoğunlaşan belgelemelerimizin diğer ayağını oluşturmuştur. Maden Adası, Pınar Adası, Çıplak Ada ve Yellice Adalarında karşılaşılan bu teraslar zirveden kıyı hattına doğru bir yayılım

Adramytteion Kenti – Tavuk Adası Manastırı Hava Fotoğrafı

sergileyerek topografyaya uyumlu ortak bir tipoloji sunmaktadır. Genellikle kuyu ya da sarnıçların da bu düzenlemeye dahil edildiği gözlemlenen bu alanlardan elde edilen Geç Osmanlı Dönemi keramikleri, ilgili düzenlemelerin kronolojisini doğrulamaktadır. Bu kronoloji içerisinde adalarda sürdürülen tarımsal faaliyetlere ait kayıtlar, yapılan belgelenmelerle birlikte detaylıca Dr. Öğr. Üyesi Sercan Sağlam tarafından değerlendirilmekte olup Körfez genelinde sürdürdüğümüz farklı dönem uzmanlarının katılımında tamamlamak üzere olduğumuz geniş kapsamlı yayın dahilinde ele alınmaktadır.

Kaynakça

- Aykanat, B. A. – A. Öztürk
2018 “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Kenti ve Ege-menlik Alanı Çalışmaları – 2017 – 2018”, *TEBE Haberler* 44, 2018: 29-36.
- Özgen, H. M.
2013 “Adramytteion (Ören) Kazılarına Başlarken”, *TEBE Haberler* 36, 2013: 4-13.
2014 “Adramytteion Kenti (Ören) Kazı ve Onarım Çalışmaları 2013”, *TEBE Haberler* 37, 2014: 23-28.
2016 “Adramytteion (Ören) 2015 Çalışmalarının Ardından”, *TEBE Haberler* 41, 2016: 22-25.
2017 “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Egemenlik Alanı Çalışmaları 2015-2016”, *TEBE Haberler* 43, 2017: 47-59.
2019 “Yeni Bulgular Işığında Adramytteion ve Etki Alanı -Körfez Üzerine Değerlendirmeler-, *Mnemes Kharin – Filiz Dönmez-Öztürk Anısına Makaleler Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihi Dair, Güncel Araştırmalar*”, 2019: 405-430.
- Özgen, H. M. – E. Denктаş
“The Ancient Quarries and Stone Extracting Techniques in the Mysian Coastal Region” *Association for the Study of Marble & Other Stone in Antiquity* XII, 8-12 Ekim 2018, İzmir (Baskıda)
- Özgen, H. M. – M. R. Akbulut – B. B. Aykanat – A. Öztürk – E. Denктаş
2020a “Adramytteion (Ören) 2018 Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *KST*, 2020 (Baskıda).
2020b “Balıkesir İli, Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran İlçeleri “Adramytteion Kenti Egemenlik Alanı-2018 Yılı Yüzey Araştırmaları”, *AST*, 2020 (Baskıda).
- Radt, W.
1997 “Antike und Moderne Granitsteinbrüche im Kozakgebirge bei Pergamon/Bergama” *IstMitt*, 47: 453-454.
- de Vecchi, G. – L. Lazzarini – T. Lünel – A. Mignucci – D. Visonà
2000 “The genesis and characterisation of ‘Marmor Misium’ from Kozak (Turkey), a granite used in antiquity”, *Journal of Cultural Heritage* 1 (2), 145-153.

Trabzon İli Protohistorik Dönem Yüzey Araştırması – 2019

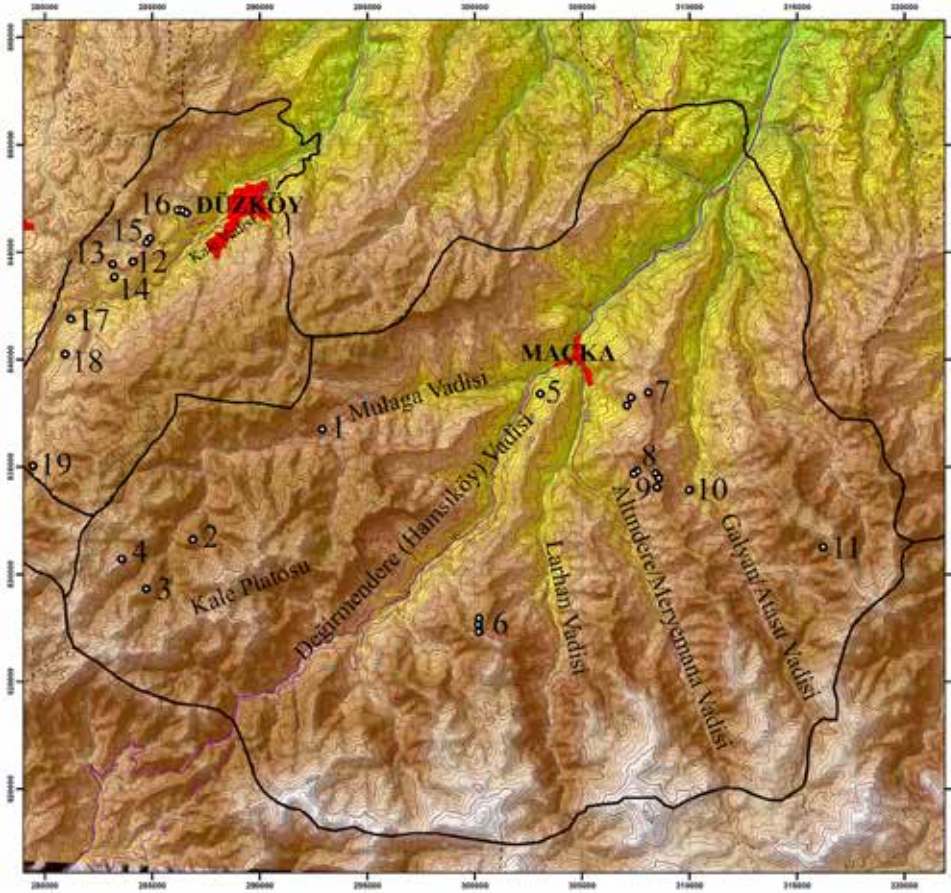
Karadeniz Havzası'nın Türkiye sınırları içindeki arkeolojik verileri az sayıdaki yüzey araştırması ve kazı çalışmalarına dayanır. Trakya Bölgesi de dahil olmak üzere Türkiye'nin Karadeniz sahil şeridindeki araştırmaların oranı “Doğu Karadeniz”de dramatik bir şekilde azalır. Bu nedenle Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi aslında arkeolojik yönden “neyi bilmediğimiz dahî farkında olmadığımız” bir bölgedir. Oysa Karadeniz'in güney sahili, “Karadeniz Havzası” ve “Anadolu” olarak tanımlanan farklı sosyo-kültürel, ekonomik ve kronolojik oluşumların karşılaştığı, birbirini etkilediği ya da yok ettiği bir bölge olarak büyük bir öneme sahiptir. Daha önce bölgenin batısında, Ordu-Mesudiye'de ve doğusunda Artvin'in yukarı kesimlerinde yapılan araştırmalar bölgenin arkeolojik potansiyeli konusunda ipuçları vermiştir. Bu araştırmalar Doğu Karadeniz dağlarının kuzey yamaçlarındaki sık bitki örtüsüyle kaplı engebeli arazi koşullarında Roma ve Ortaçağ dönemlerinden daha eski arkeolojik veriler sağlamamıştır. Bu bağlamda, 2018 yılında TC Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile başlatılan proje Trabzon ve çevresinin kronolojik geçmişini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu yazı kapsamında 2019 yılı arazi çalışmasının sonuçları değerlendirilmiştir.

Projenin Amaçları:

Proje ile bölgedeki tarihöncesi döneme ait bilgi eksikliğinin giderilmesi amaçlanmaktadır. Trabzon bölgesine dair bilgilerimiz en eski MÖ 1. binyılın ikinci yarısına aittir. Bu dönem ve sonrasına tarihlenen bazı Yunanca ve Latince metinlerde bölgenin yerel toplulukları hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Söz konusu bilgilerin arkeolojik açıdan kanıtlanamaması bilimsel güvenilirliğe gölge düşürmektedir. Örneğin, kentin MÖ 756 yılında İyonya'lı kolonistler tarafından kurulduğu ve bölgedeki kentsel yaşamın da onlarla birlikte başladığı şeklinde hem antik hem de çağdaş kaynaklarda geçen bilginin arkeolojik açıdan bir geçerliliği yoktur.

MÖ 1. binyıldan önce bölgenin ıssız olabileceğine dair genel kanının aksine, Anadolu'nun farklı yerlerinden bölge ile ilgili veriler gelmektedir. Örneğin, yapılan arkeometrik analizler MÖ 4. binyılın sonunda Malatya/Arslantepe kerpiç sarayında ele geçen, arsenikli bakırdan üretilmiş 21 adet mızrak ucu ve kılıcın hammadde kaynaklarından birinin Doğu Karadeniz Dağları olduğunu göstermektedir. Karadeniz fındığının

TRABZON İLİ PROTOHİSTORİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI
2019 YILI ARAŞTIRMA ALANI

1. Yenimahalle Kaya Sığınağı
2. Üçgedik (Zırvanos) Kalesi
3. Kalecik (Mile) Kalesi
4. Eskala
5. Hortokop
6. Makren Sırtı
7. Horhor Kale
8. Sumaha Kale
9. Sumaha Antik Yol
10. Kuşçu Mağarası
11. Gan Yaylası Cüruf Alanı
12. Şahinkaya Kaya Sığınağı (Doğu)
13. Şahinkaya Kaya Sığınağı (Batı)
14. Kaletepe
15. Çalkale
16. Çeşmeler Mağaraları
17. Koskarlı Mağarası
18. Hurşitin Yatağı
19. Nurinin Yeri

Trabzon – 2019 Yılı Araştırma Alanı – Maçka ve Düzköy İlçeleri

en erken kalıntısı ise Kayseri/Kültepe höyüğünün MÖ 2. binyle tarihlendirilen tabakalarında saptanmıştır. Farklı süreçlere tarihlendirilen ve Anadolu'nun farklı bölgelerinden elde edilen bu veriler, Karadeniz'in güneydoğusundaki dağlık bölgenin olası tarihöncesi insani faaliyetlerinin güçlü potansiyeline işaret etmektedir.

Yöntem:

Bölge, sahil kesimi, vadiler ve dağ sırtları olmak üzere, farklı koşullara sahip üç coğrafi yapı içinde değerlendirilmektedir. Örneğin Karadeniz'in sahil kesiminde eskiçağlarda vadi içlerinde ve yamaçlarında üretilen ürünlerin değişimi ve uzak bölgelere taşınması için limanlar ve bu limanların çevresinde Pazar yerleşmeleri geliştiği görülmektedir. Bu tür yerleşmelerin bazıları zaman içinde büyüyerek günümüzün önemli kentleri haline gelmiştir. İç bölgelerdeki yerleşmeler ise nispeten daha izole kalmış ve sahil kesiminde gelişen kent / kasaba tipi yerleşmelerden farklı yaşam koşullarına sahip topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Yaylalarda üretilen ürünlerin sahile ulaştırılması için yaylacılık faaliyetlerinde kullanılan sırtların üzerindeki yollardan faydalanılırken, vadi içindeki köylerle Pazar yerleri arasındaki iletişimin daha çok vadideki

yollardan sağlandığı görülmektedir.

Bir vasıta ile höyüklerin tespit edilmesi ve buluntu alanları üzerinde yürüyerek tarama yapılmasını içeren yaygın yüzey araştırması Anadolu'nun pek çok bölgesinde tercih edilen bir yöntem olmakla birlikte, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kullanılması mümkün değildir. Bu nedenle dağlık bir topografyaya sahip ve oldukça sınırlı yüzey görüşünün olduğu Trabzon bölgesinde daha küçük birimlere ayrılan alanlarda yürüyerek yapılan yoğun yüzey araştırması tercih edilmiştir. Ancak bu yöntem de, Trabzon çevresi gibi sık bitki örtüsü ve yosun ile kaplı, yüzey görünürlüğünün oldukça kısıtlı olduğu alanlarda çoğunlukla uygulanamamaktadır.

Yoğun yüzey araştırması tekniğinin en kritik bölümü incelenen kısıtlı alanların önceden belirlendiği aşamadır. Sahil şeridinin hemen ardından içerilere doğru yapılan araştırmalarda vadiler ve vadiler arasında kalan sırtlar ayrı birimler olarak ele alınmaktadır. Bu birimler önce haritalar ve uydu görüntüleri üzerinden incelenmektedir. Günümüzde iç kesimler ile sahil arasındaki iletişim derin vadiler boyunca uzanan ana güzergahlar üzerinden sağlanmaktadır. Araştırma sırasında inceleme alanına ulaşmak için bu güzergahlarla

ulaşılan iç kesimlerde yüksekliğin artmasıyla yayla yolları kullanılmaktadır. Araç yolunun bittiği sırt eteklerinde ise yoğun bitki örtüsü arasındaki patikalarda ya da daha yükseklerdeki açık alanlarda uygun güzergahlarda tırmanmaya geçilmektedir. Çoğu zaman bölge, Survey ekibinin yanyana yürümesine ya da grid sistemi kullanılarak yüzeyde buluntu tespit edilmesine imkan vermemektedir. Bu durumda, köylerde ya da ormanlık alanlarda yeni açılan yolların kesitleri, yıkılmış yayla evlerinin temel çukurları, devrilen ağaçların kökleri ya da defineci faaliyetleri sırasında kazılan çukurlar önem kazanmaktadır.

Ayrıca bölgede flüviyal dolguların biriktiği oldukça eğimli olan yamaçlarda göreceli olarak düz olan vadi terasları önemli alanlardır. Flüviyal akıntılarla birlikte taşınabilecek arkeolojik materyalin sürüklenme ve bu düz alanlarda birikme olasılığı göz önünde bulundurulmaktadır.

Bölgede daha önce yapılan Ortaçağ araştırmaları çok sayıda tarihsel kalıntının kayda geçirilmesini sağlamıştır. Yüzey araştırması sırasında daha önce kayda alınmış bu yerlerin prehistorik dönemlerde de kullanılmış olma ihtimali dikkate alınmaktadır. Gerektiğinde yerli halkla iletişime geçilip yeni bazı buluntu alanları tespit edilmektedir.

Arazi çalışmaları sırasında fotoğraflama ve mimari belgeleme çalışmalarının yanı sıra video çekimi de yapılmaktadır. Mehmet Güngör tarafından ilk iki yıl boyunca yapılan video çekimleri, her iki yılın ayrı ayrı ele alındığı belgesel olarak hazırlanmıştır.

Maçka İlçesi:

İç bölgelerin Karadeniz'e ulaşması bakımından, bölgeyi kuzey-güney doğrultusuna dayanan akarsu vadileri ile bunların arasındaki sırtlar incelenmektedir. Bu kapsamda Maçka ilçesinde batıdan doğuya doğru yer alan vadiler sırası ile Mulaga, Değirmendere (Trabzon'dan başlayan vadiye Maçka'nın güneyinde Hamsiköy Vadisi denilmektedir), Larhan, Altındere/Meryemana ve Atasu/Galyan'dan oluşmaktadır. 2018 yılı araştırma sezonunda Değirmendere, Larhan ve Altındere/Meryemana Vadileri ile bunlar arasındaki sırtlar, 2019 yılı sezonunda ise Mulaga, Altındere/Meryemana ve Atasu/Galyan Vadileri incelenmiştir.

Yenimahalle Kaya Sığınağı: Mulaga Vadisi'nde, Sındıran mahallesinin güneybatısında yer almaktadır. Sığınağın ağız açıklığı 11 m, içeride en derin yerde eni 7 m ölçülmüştür. Sığınağın girişi ve içteki zemini çamur kaplıdır. Arkeolojik bulguya da buluntu tespit edilememiştir.

Üçgedik (Zırvanos) Kalesi: Mulaga Vadisi'nin batısında Üçgedik Mahallesi, Zırvanos mezrasının yaklaşık

300 m güneybatısında bulunan, doğal bir kayalık alan üzerinde ve yerel halk tarafından Zırvanos Kalesi olarak isimlendirilen bir alan incelenmiştir. Kayalık alan, yaklaşık 200 m uzunluğunda ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundadır. Alanın güneybatısında, kuzey-güney doğrultulu kaya basamakları dikkat çekmektedir. Alanın kuzeybatısındaki zirve vadiye hâkim bir konumdadır. Bu zirvenin kuzeye bakan yamacında 2,5 m uzunluğunda ve 3 m yüksekliğinde, harçlı bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Yüzeyde bulunan seramik parçalarının hepsi amorf nitelikli, Ortaçağ ya da modern görünümlüdür.

Kalecik (Mile) Kalesi: Mulaga Vadisi'ndeki Üçgedik mahallesine bağlı Zırvanos mezrasının güneyinde, yaklaşık 2000 m yükseklikte yer alan Kalecik mezrasının hemen kuzeybatısındaki kayalık alan yerel halk tarafından Kalecik (Mile) Kalesi olarak adlandırılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kayalık alan yaklaşık olarak 130 x 30 m boyutlarındadır. Kalenin yalnızca batıdaki kayalık alanında harçlı bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Duvar 4,5 m genişliğinde ve 6 m yüksekliğindedir. Bazı sur kısımlarının da yakın zamanda defineciler tarafından dinamitle patlatıldığı bilgisi mezrada yaşayanlardan öğrenilmiştir. Kayalık alanın ortasında yaklaşık 2 m çapında, içi doldurulmuş dairesel bir kuyu görülmektedir. Bu kuyunun hemen 2 m doğusunda ikinci bir kuyu izi daha saptanmış, ancak alanın fazla tahrip olması nedeniyle tam olarak işlevi anlaşılamamıştır. Kalenin kuzey yamacında, kaleden aşağıya döküldüğü anlaşılan çok sayıda çanak çömlek parçası saptanmıştır. Yamaç yüzeyinde herhangi bir mimari kalıntı saptanmamıştır. İncelenen çanak çömlek parçaları Erken Demir Çağ'dan Ortaçağ'a kadar uzanan bir sıra düzen göstermektedir. İncelenen seramik parçaları içinde, iki yiv arasında birbirine paralel eğik kazı mahatlardan oluşan bezemeli bir gövde parçası ve koyu gri hamurlu, dış yüzeyi açık çanak parçası Doğu Anadolu Erken Demir Çağ kültürü seramik buluntuları ile karşılaştırılabilir. Trabzon

Trabzon – Kalecik (Mile) Kalesi

bölgesinde ilk defa, oldukça yüksek bir rakımda, kale türü bir yerleşmede saptadığımız bu türdeki seramik buluntular, MÖ 2. binyıl sonunda başlayan Doğu Anadolu Erken Demir Çağ kültürlerinin Trabzon dağlarında da var olduğunu kanıtlamaktadır.

Eskala: Mulaga Vadisi'nin güney ucunda, Üçgedik mahallesinin güneydoğusunda ve Kadırga yaylasının doğusunda yer alan Eskala yaylasının güneydoğusunda, bölge halkının "kale" olarak adlandırdığı tepe incelenmiştir. Tepenin üstündeki kayalıkta yapılan incelemede herhangi bir kale kalıntısına rastlanmamıştır. Yayla halkı bu tepenin üstüne yakın geçmişteki bir savaş sırasında (muhtemelen Osmanlı-Rus savaşı) bir top yerleştirildiğini söylenmektedir.

Hortokop: Kale, Maçka ilçe merkezinin güneyindeki Ortaköy'ün yukarı kesiminde, Değirmendere Vadisi'ne hâkim bir konumda bulunmaktadır. 2018 yılında incelenen kale 2019 yılında jeofizik yöntemleri ile incelenmek üzere yeniden ziyaret edilmiştir. 1994 yılında J.G. Crow başkanlığında yürütülen yüzey araştırmasında incelenen bu kalenin Geç Roma dönemine tarihlenebileceği ve güncel inşaat çalışmaları nedeniyle koruma altına alınması gerektiği bildirilmiştir.

Jeofizik çalışmaları kapsamında KTÜ Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Aysel Şeren, Dr. Ali Erden Babacan ve Arş. Gör. Hilal Alemdağ tarafından deneme ölçümleri yapılmıştır. Bu ölçümler kalenin kuzey kenarında, önce Alan 1'de batıdan doğuya doğru gidilerek birer metre aralıkla, boyları 45-52 m arasında değişen 10 tane yer radarı ölçü profili, ardından da Alan 2'de yine batıdan doğuya doğru gidilerek birer metre aralıklarla boyları 55-60 m arasında değişen 8 tane yer radarı ölçü profili alınmıştır. Ölçümler MALA Geoscience Pro Ex kontrol birimi ve 250 MHZ merkez frekanslı korumalı anten kullanılarak alınmıştır. Yapılan deneme ölçümlerinde, tabaka olarak tanımlanan 3 farklı derinlikte, farklı türde yansımaların varlığı görülmektedir.

Trabzon – Hortokop, Jeofizik Çalışmaları

Alan 1'de, sırası ile 0,6 m derinlikte karmaşık yansımalar, 1 m derinlikte hiperbolik yansımalar ve 3 m derinlikten itibaren eğik yansımaların varlığı tespit edilmiştir. Alan 2'de ise 0,6 m derinlikte hiperbolik yansımalar ve 3 m derinlikten itibaren başlayan eğik yansımalar dikkat çekicidir. Sözü edilen hiperbolik ve eğik yansımaların kale içindeki yapı temellerine ait olabileceği yorumu yapılmıştır. Bu çalışmalara 2020 yılı sezonunda devam edilmesi planlanmaktadır.

Makren Sırtı: Maçka ilçe merkezinin güney-güneydoğusuna doğru yükselen, Hamsi köy ile Larhan Vadileri'nin arasındaki sırt bölge halkı tarafından "Makren Sırtı" olarak adlandırılır. En yüksek noktası 1903 m olan bu sırt Bakımlı mahallesinin güneybatısında yer alır. Bu toponiminin MÖ 5. yy'a tarihlenen Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde sözettiği Makron halkının adıyla olan benzerliği dikkat çekicidir.

Sırt üzerinde yapılan incelemede, bazı terkedilmiş yayla evi yıkıntılarının güneyinde, Vardallar mevki diye adlandırılan tepelik alanın hemen güneyinde, kuzey-güney doğrultulu, birbirinin devamı gibi görünen dikdörtgen planlı iki yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bunlardan kuzeydeki yapı 13 x 6,2 m, daha güneydeki yapı ise 16,2 x 7,9 m büyüklüğündedir. Birlikte düşünüldüğünde karşımıza uzun bir bina çıkmaktadır ve bu bölgede görülen geleneksel mimariden farklıdır. Dolayısıyla aşağıdaki vadiyi sırt üzerinden yaylalara bağlayan eski güzergah üzerindeki bu yapının hantürü, ekonomik amaçlı bir bina olduğu düşünülmüştür.

Horhor Kale: Ünlü Sümela Manastırı'nın yer aldığı Altındere Vadisi, Maçka ilçe merkezinin güneydoğusunda yer almaktadır. Söz konusu vadi 2018 yılında incelenmiş ve Horhor Kale olarak tanımlanan buluntu alanı tespit edilmiştir. Kaledeki mimari belgeleme çalışmalarını yapmak amacı ile 2019 yılında yeniden ziyaret edilmiştir. Maçka ilçe merkezinin doğusunda, Esiroğlu ile İskobel Yaylası arasında 1578 m rakımlı Pılav Dağı bulunmaktadır. Kuzey-güney yönünde bir sırt şeklinde uzanan dağın en tepe noktasında, 98 m uzunluğunda ve 2 m genişliğinde, işlenmemiş taşlardan yapılmış bir duvar tespit edilmiştir. Her iki yanı oldukça dik olan sırt çizgisi üzerine çevredeki doğal taşlarla inşa edilen duvar nedeniyle burası bölge halkı tarafından Horhor, Gurgur ya da Hurhur Kale olarak isimlendirilmektedir. İki yana da yıkılmış olduğu görülen duvarın özellikle güney bölümü büyük ölçüde defince tahribatına uğramıştır. Konumu ve yapısı itibarıyla oldukça ilginç olan duvarın işlevi tam olarak belirlenememiştir. Batı yamaçtaki bazı duvar izleri burada, etrafı surlarla çevrili bir tepe üstü yerleşme olabileceği izlenimi vermektedir. Ancak sırt üzerindeki kalın ve uzun duvarın dışında devam

Trabzon – Horhor Kale Mimari Belgeleme Çalışması

eden bir sur sistemine ait herhangi bir kalıntı tespit edilememiştir. Ayrıca duvar kalıntılarında başka tarihlemeye yarayacak herhangi bir arkeolojik buluntu da ele geçmemiştir. Ulaşılması zor olan kalenin tarihlemesi konusunda şimdilik herhangi bir şey söylemek mümkün değildir.

Sumaha Kale: 2018 yılında saptadığımız Sumaha Kale, Yazlık/Livera köyünün güneydoğusunda bulunan 1818 m yükseklikteki Cuma Tepe’de, Altındere/Meryemana Vadisi ile Atası/Galyan Vadisi arasında yer alan sırt üzerinde bulunmaktadır. 2018 yılında Sumaha’nın güneyinden, tepeye doğru giden yol üzerinde taş döşeli antik yol ve sırt üzerindeki bulgular nedenleri ile Horhor ile Sumaha arasında bir yolun olup olmayacağı araştırılmak istenmiştir.

Sumaha’ya gidiş güzergâhı üzerinde, Rışk yaylasından ormanlık alana girmeden hemen önce, 1787 m yükseklikte yürüyüş yolunun sağında, yamaçtan aşağıya doğru geniş bir alana yayılmış taş yığınları tespit edilmiştir. Bu alan içinde ve yürüyüş yolunun 20 m kadar yukarısında, basamaklardan oluşan bir kalıntı tespit edilmiştir. Volkanik kökenli anakayaya işlenmiş 7 basamaktan oluşan bu merdiven 5,7 m uzunluğunda ve 70 cm genişliğindedir. Basamakların kenarlarında işlenmiş ve olasılıkla yukarıdan akmış taşlar bulunmaktadır. Basamakların üst kesiminde, kuzey ve kuzeydoğusunda tüm sırt boyunca moloz yığınları vardır. Bu yığınlarda yapı malzemesi olarak kullanılmış olabilecek işlenmiş taşlar görülmüştür. Yamaç boyunca yayılmış olan moloz yığınları olasılıkla sırtın üst seviyelerine kadar, yaklaşık 100 m boyunca devam etmektedir. Bu sırt Sumaha Kale’nin tam karşısında yer almakta ve kuzeyde Pilav Dağı ile başlayan ve Sumaha ile devam eden sırtın en yüksek üçüncü zirvesini oluşturmaktadır. Ancak arazinin zorluğu ve kaygan zemin nedenleri detaylı bir inceleme yapılamamıştır. Rışk yaylasından ormanlık alana girdikten sonra antik yol başlamaktadır. Yolun

Trabzon – Gan Yaylası Cüruf Alanı

döşenmiş taşları zaman zaman yüzeylenmiş ana kaya ile birlikte kullanılmıştır. Cuma Tepe’nin yaklaşık 1 km güneyindeki 50 m uzunluğu olan bu yolun genişliği değişmekle birlikte ortalama 1-1,5 m kadardır.

Kuşçu Mağarası: Maçka’nın kuzeydoğusunda, Galyan Vadisi’nde, Kuşçu mahallesi, Dereiçi mevkiinde yer almaktadır. Vadinin batı yakasında ve nehir yatağı seviyesinde yer alan mağaranın içinde günümüzde kullanılmayan bir balık çiftliği vardır.

Gan Yaylası Cüruf Alanı: Galyan Vadisi’nin güneyinde, Maçka ilçesi Yüzüncü yıl mahallesinin güneydoğusunda, yaklaşık 2000 m yükseklikte yer alan Gan yaylasında cüruf kalıntıları tespit edilmiştir. Yaylanın kuzeye bakan yamacında yer alan cürufların üzeri zaman zaman yosun ile kaplıdır. Madencilik faaliyetinin ne kadar eskiye gittiğini ve hangi madenin işlendiğini anlamak için bazı örnekler alınmıştır.

Düzköy İlçesi

İlk defa 2019 yılında incelemeye başladığımız ilçede özellikle Düzköy (Kale) Vadisi’nin orta ve güney bölümleri araştırılmıştır. Güneyindeki dağlardan gelen nehir kuzeydoğu yönünde akmakta ve Akçaabat ilçesinden Karadeniz’e dökülmektedir. Düzköy Vadisi ile Maçka’nın Mulaga Vadisi arasında yer alan Oba Platosu da bu alan içinde değerlendirilmektedir.

Şahinkaya Kaya Sığınağı (Batı): Düzköy ilçesi, Doğankaya mahallesinin kuzeydoğusunda Şahinkaya olarak isimlendirilen bir kayalık yer almaktadır. Bu kayalığın batı ve doğu yanlarında, birbirinden yaklaşık 700 m uzaklıkta, kaya sığınağı oluşumları bulunmaktadır. Batıda, marnlı-kireçtaşı tabakalarının arasında oluşmuş birinci sığınağın ağız güneydeki vadiye doğru bakmaktadır. Sığınağın önünde doğu-batı doğrultulu ve 70 m uzunluğunda bir platform bulunmaktadır. Platformun batı tarafından itibaren

yaklaşık 25. metresinde sığınak başlamakta ve platformun yüzeyi bu sığınığın içine doğru (kuzeydoğru) inmektedir. Ölçülebilen derinliği 8.5 m olan sığınığın içinde toprak (çökel) ve su bulunmaktadır. Yapılan incelemede çevrede herhangi bir arkeolojik bulguya da buluntu tespit edilmemiştir.

Şahinkaya Kaya Sığınağı (Doğu): Şahinkaya olarak isimlendirilen kayalık formasyonun kuzeydoğusundaki yamaçlarında yer alan bazı mağara ve kaya sığınakları incelenmiştir. Arazinin yapısı nedeniyle bu mağaralara girmek özel donanım ile kaya tırmanışı gerektirdiğinden içeri girilememiştir. Çevrede arkeolojik buluntu tespit edilememiştir.

Kale Tepe (Doğankaya Kalesi): Düzköy ilçesi Doğankaya mahallesinde yer almaktadır. Oldukça harap durumdaki dairesel planlı kale, içve dış kale olarak iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İç kale daha yüksek kotta ve kuzeyde yer alırken, daha düşük kottaki dış kale güneyde yer almaktadır. Dışkalenin içi duvarlarla çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Toplam genişliği 1000 m² civarında olan kale tescillidir. Tamamen orman içinde bulunan kalenin bazı duvarları ağaç kökleri nedeniyle parçalanmış, tahrip olmuştur.

Çalkale: Düzköy ilçesi, İmera yaylasının kuzeydoğusunda dik bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Bölgenin turistik yerlerinden biri olan Çal Mağarası'nın girişi bu kayalığın altındadır. Anakaya üzerine kireç harcıyla inşa edilen kale içinde oldukça tahrip olmuş, iki katlı ve dikdörtgen planlı bir binanın kalıntıları bulunmaktadır. Yakın geçmişte inşa edildiği anlaşılan binanın erken kullanımına dair delil teşkil edebilecek herhangi buluntu tespit edilmemiştir.

Çeşmeler Mağaraları (Değirmenüstü): Düzköy ilçesi, Çalköy merkez mahallesinin doğusundaki kayalık yamaç boyunca, kireçtaşı katmanları içinde oluşmuş pekçok mağara bulunmaktadır. Çeşmeler denilen mevkide, bu mağaralardan anayola daha yakın olan iki tanesi incelenmiş, ancak herhangi bir arkeolojik buluntu tespit edilmemiştir. Anakayanın görüldüğü mağara tabanındaki yoğun gübre, ahır olarak kullanıldığını göstermektedir. Tescil listesinde mağara "Nimola" ismi ile kayıt edilmiştir.

Koskarlı Mağarası: Düzköy ilçesi, Çayırbağ beldesi Zeleha mahallesinin kuzeydoğusundaki Söğütlü (Galanima-Kale) deresi kenarında, yöre halkı tarafından Koskarlı olarak adlandırılan bir mağara incelenmiştir. Söz konusu mağara 1994 yılında P. Dolukhanov tarafından tespit edilmiş ve "Kalanima Dere Mağarası" adı ile kaydedilmiştir. Ağız güneydoğuya bakan mağaranın girişinden itibaren yüzeyde çok miktarda çakmak taşı ve obsidyen yontmataş aletler görülmüştür.

Trabzon – Koskarlı Mağarası Çakmaktaşı ve Obsidyen Yontmataş Buluntular

Tescilli olan mağarada, tüm Karadeniz Bölgesi için benzeri olmayan bir buluntu grubunun saptanması son derece önemlidir.

Aynı vadinin devamında başka mağaraların da olduğu öğrenilmiştir. Bunlardan biri Hurşitin Yatağı diye adlandırılmakta ve Zeleha mevkiinin doğusundaki kayalık yamaçta, dere yatağından oldukça yüksekte yer almaktadır. Daha ileride Nurinin Yeri diye adlandırılan başka bir mağara daha vardır. Orman içinde yol olmadığından her iki mağaraya da ulaşılammıştır.

Sonuç

2019 yılı içinde 19 adet buluntu yeri incelenmiştir. Buluntu türleri bakımından incelenen yerler 8 adet mağara/kaya sığınağı, 8 kale, 1 cüruf alanı ve çeşitli mimari kalıntıların tespit edildiği 2 adet sırtı içermektedir.

Bölgenin jeolojik ve coğrafi yapısına bağlı olarak çok sayıda mağara ve kaya sığınağı türünde oluşumlar dikkati çekmektedir. 2018 yılından itibaren incelenen çok sayıda mağaralardan ilk defa 2019 yılı çalışmalarında Düzköy'de insan faaliyetlerine dair yontmataş buluntular tespit edilmiştir. İlk incelemelere göre bu buluntular tipolojik yönden Kafkasya'daki Geç Mezolitik/Erken Neolitik yerleşimlerin taş alet repertuarları ile benzerlik göstermektedir. Koskarlı Mağarası buluntuları, bölgeye prehistorik dönemlerde yerleşilmediği algısını tamamen değiştirmektedir.

Maçka ilçe sınırları içinde, en batıda yer alan Mulaga Vadisi ile yukarı kesimindeki Kale Platosu buluntu alanları bölgede Erken Demir Çağı'nın kesin olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Kalecik (Mile) Kalesi, ormanların yukarısında, dağ çayırılarıyla kaplı, Türkiye'nin doğusundaki yaylaları hatırlattığı

birbölgede, Gümüşhane sınırında yer almaktadır. Yüzeyle görülen seramik parçalarının çoğu Ortaçağ özellikleri göstermektedir. Ancak kayda geçirilen üç adet seramik parçasının Doğu Anadolu Erken Demir Çağı'nın tipik özelliklerini taşıması, Karadeniz Dağlarının kuzey kesiminin, güneydeki içkesimlerle olan kültürel ve kronolojik birlikteliğini ortaya koymaktadır. Söz konusu dönemde kültürlerin yayılımı ve/veya etkileşimi bakımından Karadeniz kıyılarına paralel uzanan sıradağların bir engel teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

Horhor Kale ve Sumaha Kale'nin Ksenophon'un MÖ 5. yy'a ait Anabasis/Onbinlerin Dönüşü adlı eserinde söz ettiği Trabzon'un güneyindeki halklarla ilişkili olabilecekleri gözönünde bulundurulmaktadır. Pilav Dağı'nın zirvesindeki Horhor Kale'de zor şartlarda günlerce süren mimari belgeleme çalışması 98 m uzunluğunda ve ortalama 2 m genişliğinde bir duvarı bilim dünyasına sunmaktadır. Horhor Kale'ye çıkış yolunda kaba işlenmiş taşlardan yapılmış platform niteliğindeki kalıntılar eğimli bir arazide konut yapımı için gerekli terasların oluşturulduğunu düşündürmektedir. Aynı sırtın güneydevamındaki Sumaha'da da kaydedilen benzer mimari kalıntılar ile bu arkeolojik kalıntıları sırt üzerinden birbirine bağladığı anlaşılan antik yol izleri bölgeyi arkeolojik bakımdan oldukça ilginç bir hale getirmektedir.

Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Trabzon çevresinde daha önce varlığını tahminettiğimiz arkeolojik dönemlerle ilgili fazlasıyla veri elde edilmiş bulunmaktadır. Doğru iz üzerinde olduğumuzu düşündüğümüz araştırmalarımızın devam etmesi planlanmaktadır.

2019 yılı arazi çalışmaları, Türk Tarih Kurumu, Trabzon Mimarlar Odası, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası ve Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği tarafından desteklenmiştir. 2019 yılı arazi ekibi Arkeolog-Fotoğrafçı Mehmet Güngör, Yüksek lisans öğrencileri Mehmet Türk ve Ulaş Odabaş, lisans öğrencileri Seda Nur Bayalan, Hatice Kelamnur Yılmaz, Elif Yetim, Maide Nur Tosun ve KTÜ Harita Mühendisliği Bölümü'nden Dr. Ekrem Saralioğlu'ndan oluşmaktadır. Bakanlık Temsilcisi olarak görevlendirilen Songül Kasap'a destek, yardım ve sabrı için sonsuz teşekkür ederiz.

*Hülya Çalışkan Akgül – Sinan Kılıç
Serkan Demirel – Erkan Yılmaz*

Van Ayanis Urartu Kalesi'nde Kerpiç Mimari Koruma ve Onarım Çalışmaları

Ayanis Urartu Kalesi

Van Gölü'nün doğu kıyısında, Van ilinin 38 kilometre kuzeyinde yer alan Ayanis Kalesi, 1989 yılından itibaren kazılmaktadır. Kayalık bir tepe üzerine inşa edilen ve etrafı sur duvarlarıyla çevrili olan kalenin sitadeli 6 hektarlık bir alanı kaplar. Kalenin Arğişti oğlu Rusa (II. Rusa) tarafından yapıldığını ve adının da "Süphan Dağı önündeki Rusa'nın Kenti" (Rusahinili Eiduru-kai) olduğu bilinir. Arkeolojik değerlendirmelere, anıtsal kapı ve tapınak cephesinde ele geçen yazıtlara ve dendrokronolojik çalışmalara göre, Ayanis Kalesi'nin MÖ 673/672 tarihlerinden hemen sonra yapılmıştır. Ayanis'teki arkeolojik çalışmalar, kalenin bulunduğu sitadel ile kaleyi çevreleyen dış kent olmak üzere iki ayrı alanda yürütülmüştür. Kaleden elde edilen veriler, kalenin Urartu ve Orta Çağ olmak üzere iki ayrı dönemde iskân gördüğünü ortaya koyar. Bilindiği gibi Urartu mimarisinin en önemli malzemesi taş ve kerpiçtir. Özellikle kerpiç mimarinin en iyi günümüze gelebilmiş örnekleri Ayanis Kalesi'nde surlarda, anıtsal kapıda, depo yapılarında ve tapınak alanında görülmektedir. Bu alanlardaki kerpiç duvarlar yer yer sıvalı ve boyalı halde 2 veya 3 m'ye kadar korunmuş 3 m'ye yakın kalınlıkları ile görkemli ve anıtsal mimari bir anlayışı sergiler.

Tapınak Alanındaki Koruma ve Onarım Çalışmaları

Ayanis sitadelinin merkezinde yer alan Tapınak Alanı bir grup yapıyı bünyesinde barındırın bir kompleks yapıdır. Bu alanda baş tanrı Haldi'ye adanmış bir çekirdek tapınak (cella), payeli avlu, depo odaları ve podyumlu salon bulunmaktadır. Bunlar dışında alanın kuzey kanadında hala kazılmamış bir dizi mekân daha bu alana aittir. 2019 sezonu kerpiç mimariye yönelik koruma ve onarım çalışmaları daha çok "podyumlu salon"da yürütülmüştür. Ana salon ve bir arka odadan oluşan podyumlu salon sıra dışı mimari teknik ve özellikleri ile öne çıkmaktadır. Taht-Kabul veya Tapınak amacı ile yapıldığı tahmin edilen bu kralı dini amaçlı anıtsal yapının korunan görkemli kerpiç duvarları sıvalı ve boyalıdır. Şiddetli bir yangın geçirmiş olan yapının kerpiç duvarları bu nedenle günümüze iyi korunarak gelmiştir.

Mekânın kerpiçten sıvalı duvarları üzerinde Urartu mavisini olarak adlandırılan ve Anadolu'nun ilk sentetik boyası keşfedilmiştir. Bu görkemli salonda ve tapınak içerisindeki kerpiç duvarlarda kullanılan mimari tekniği yansıtan ahşap hatlar bulunmaktadır. Bu yangın

Urartu Dönemine ait Van Ayanis Kalesi

Ayanis Kalesi'nde bulunan Anadolu'nun ilk sentetik boyası (Urartu mavisi)

Ayanis – Podyumlu Salon'da bulunan, yangın ve doğal etkenlere maruz kalmış bozulmaya ve tahrip olmaya sebebiyet veren boyalı sıva tabakası

sebebi ile kerpiç duvarlar yer yer tuğlamsı sert bir yüzeye sahiptir ve üzerinde kömürleşmiş bir tabaka meydana gelmiştir. Bu nedenle sıva ve boya üzerinde önemli tahribatlar oluşmuştur. Boyanın renginde solma, sıvada ve bünyede dayanıksızlık ve tozlaşma görülmektedir. Bu sıva herhangi bir müdahale olmadan zamana yenik düşerek yok olmaya başlamıştır. Yangın etkenine maruz kaldıktan sonra iklim şartları da bu yapıyı zor şartlara tabi tutmuştur. Boyalı sıva tabakası onca zamandan sonra iklimsel özellikleri ve yangın sebebi ile kerpiç duvardan ayrılmaya ve kopmaya

başlamıştır ve bu bakımdan kurtarılması ve korunması zor bir yüzeydir. Daha önceleri koruma amaçlı geleneksel yöntemlerle koruma yapılmış olsa da yangından dolayı kömürleşmiş kerpiç yüzeyi çamur harcını kabul etmemektedir. Yanmış kerpiç yüzeyi kullanılan tüm maddeleri bünyesinden kusarak uygulamaları çaresiz ve yetersiz kılmıştır.

Ayanis – Restorasyon uygulaması için açılan harç yatağı örneği

Ayanis – Restore işleminin temeli olan çamur harcı ile yatakların doldurulması

Ayanis – Açılan harç yatağının çamur harcını tutması ve bir bütünlük sağlaması için ahşap desteklerin çakılma işlemi

Ayanis – Uygulama sonrası: çamur harcı ve boyalı sıva tabakasının birbiri ile tutunarak bütünlük sağlaması ve kurumaya bırakılması

Yangın Görmüş Sıvalı ve Boyalı Kerpiç Duvarlara Yönelik Koruma ve Onarım Çalışmaları: Ahşap Destekli Sıva Yöntemi

Ayanis'te podyumlu salonda bulunan boyalı sıva tabakası ve kerpiç yüzeylerindeki bozulmuş ve de tahrip olmuş alanlar yukarıda anlatıldığı gibi tahribat süreçlerinden geçerek ve yetersiz kalan koruma çalışmalarının ardından yöre halkı kazı ekibi ve ilgili kişilerle görüşülerek fikir alışverişi yapılmıştır. Yeni bir yöntem arama çalışmasında, kimyasal içeriğe sahip olmadan eski, yöre halkının ve Urartuların yaptığı gibi geleneksel yöntemlere dayanılarak yanmış kerpiç ve boyalı sıva tabakası üzerinde “ahşap destekli sıva yöntemi” denenmeye karar verilmiştir. Bu yöntemde ilk işlem olarak kerpiç yüzeyde spatula ve dişli aletleri ile kömürleşmiş tabaka temizlenir. Daha sonra boyalı sıva tabakasının etrafında 15cm eninde 1cm derinlikte gerekirse biraz daha derin olacak şekilde harç için yatak açılmaktadır. Bu yataklarda yanık tabakanın tamamen alınması gerekmektedir aksi takdirde boyalı sıvanın bordur kenarlarındaki kömürleşmiş

Ayanis – Restore uygulamalarından sonra kayma, kabarma vb. tahribatların oluşmasını önlemek için uygulanan ahşap levha desteği

harç tabakaları uygulanacak olan ince sıvayı yapışmadan kaldırır ve koruma etkisiz olabilmektedir. Açılan yataklar ıslatılarak yumuşatılır ve hazırlanmış 10 cm

Ayanis – Boyalı yüzeyin toprak çamur vb. maddelerden hassas bir şekilde temizlenerek Urartu mavisinin ortaya çıkartılması

Ayanis – Sıva tabakasının bünyesinde mekanik dayanıklılık kazanması için uygulanan konsolidasyon işlemi

veya 15 cm uzunluğunda ince ahşap çubuklar 5cm aralıkla yumuşatılan yatağa çakılır. Çakma işlemi boyalı sıva tabakasının yüzeyini geçmeyecek şekilde olmak zorundadır, ahşap çakılan yataklar için çamur harcı hazırlanır. %35 saman %65 ince eleklerle elenmiş killi toprak birbirine karıştırılır, daha sonra yeterli kararda su eklenerek çamur kıvamına getirilir. Gölgede 24 saat bekletilerek tamamen homojen bir yapı elde edilir ve harç hazır hale getirilir ve sıvama işlemine başlanır. Boyalı sıva tabakalarının kerpiç yüzeyinden ayrılmış olanlara kesimlerine hazırlanan çamur doldurulur. Bu aşamadan sonra boyalı sıva tabakasının bordürleri çamur ile sıvanarak düz köşeler elde edilir. Böylece kerpiçle tekrardan bağlantı sağlanır. Daha sonra ahşap çakılmış yataklara boşluk kalmayacak şekilde sıvama işlemi yapılır. Son olarak plastik veya ahşap düz levhalar ile sıva tabakasının üzerine kuruyana kadar ahşap ve jeo-tekstil kumaş destek olarak konular. Tüm işlemlerle birlikte kerpiç duvar yüzeyinden ayrılmış boyalı sıva tabakasının tekrardan kerpiç duvara tutunması sağlamış olur. Yanık tabakalarından dolayı harcı kabul etmeyen bölümler, ahşaplar sayesinde kerpiç harcının tutunmasını sağlamıştır. Sıva ve boya yüzeyleri ahşap destekli sıvadan dolayı lekelenmiş olur ise bu saf su ile yumuşatılarak pamuk ile temizlenebilir. Temizleme işleminden sonra dayanıksız ve

Ayanis – Sonuç 1

Ayanis – Sonuç 2

Ayanis – Sonuç 3

toz halinde kısımlara %5'lik daha sonra %10'luk PVA veya Paralot B72, 6 saat arayla 2 veya 3 defa olmak üzere sprey veya fırça ile uygulanabilir. Bu malzemeler yerine su ile seyreltilmiş beyaz ahşap tutkalı da spreyleme yöntemi ile uygulanabilir.

Yıllar boyunca yanmış kerpiç sıva üzerine denemiş olduğumuz birçok işlem tahribata uğramış sıva katmanını korumaya yetmemişti. Denemiş olduğumuz bu yeni yöntem son derece başarılı sonuçlara ulaştırmıştır.

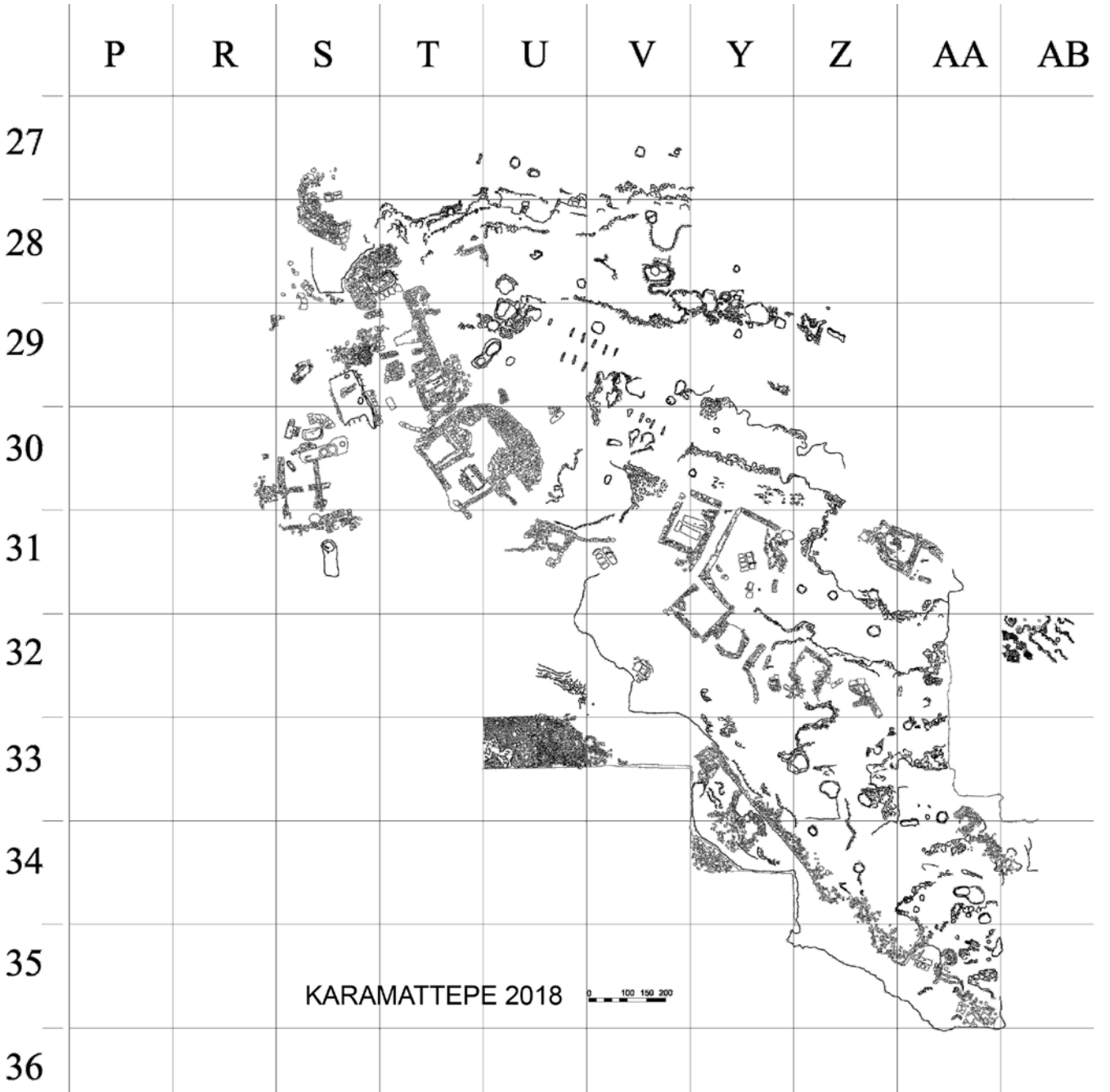
Deniz Karabulut

İzmir İli Nif Dağı Kazısı 2018

İzmir İli Nif Dağı Kazısı 2018 yılı çalışmalarımız, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle 9 Temmuz - 16 Ağustos 2018 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kazımızın mali finansmanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verdiği ödenek ile sağlanmıştır.

Bilimsel ekibimizde 2018 yılında görev alan uzmanlar: *Klâsik Arkeologlar:* Prof. Dr. Elif Tül Tulunay (Proje ve Kazı Başkanı/İÜ), Doç. Dr. Müjde Peker (Balıcaoluk Projesi Başkanı ve Kazı Başkan Yardımcısı/İÜ), Prof. Dr. Daniş Baykan (Kazı Başkan Vekili-Metal Uzmanı/TÜ), Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger (Nüsmat/AKÜ), Dr. Selma Gün (Mimarî

Uzmanı), Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bilgin (Antik Keramik Uzmanı/Afyon KÜ), Pınar Bilgin (PAÜ), Zehra Ceylancı (SÜ), Fırat Girengir (TÜ), İlkay Gizem Önem (İÜ), Eylem Özdemir (PAÜ), Kübra Selcık (PAÜ), Hacı YAĞUZLUK (TÜ), Saimcan Sıdar (İÜ); *Sanat Tarihçi:* Dr. Öğr. Üyesi Muhsine Eda Armağan (SDÜ), *Koruma-Onarım Uzmanı:* Öğr. Gör. (M. A.) Ceren Baykan (TÜ); *Restoratör Teknikerleri:* İrem Buse Kır (TÜ); *Jeofizik Mühendisleri:* Prof. Dr. Hakan Hoşgörmez (İÜ), Doç. Dr. Hakan Alp (İÜ), Dr. Öğr. Üyesi Oya Tarhan Bal (İÜ), Dr. Öğr. Üyesi Okan Tezel (İÜ); *Jeodezi Mühendisleri:* Kadir Can Öncül; Okan Özege, (M. A.) Zeynep Özege, Damla Kumbasar; *Mimar:* Beyza Özyürek; İstatistik Uzmanı: Dr. Öğr. Üyesi Tutku Tuncalı Yaman; 2

Nif Dağı – Plan 2018

Nif Dağı –
Hava Fotoğrafı

harita teknikeri, çeşitli bilim dallarından 21 öğrenci ve *Bakanlık Temsilcisi: Metin Ağrak (Klasik Arkeolog/ Adana Müzesi)*.

Nif Dağı'nda 2018 yılı jeofizik araştırma, sondaj, kazı ve koruma-onarım çalışmaları, Birinci Derece Arkeolojik Sit tescilli dört kazı alanımız olan *Karamattepe, Ballicaoluk, Dağkızılca ve Başpınar* mevkilerinde gerçekleştirilmiştir.

Karamattepe'de 2018 yılında 6 yeni açmada (V 33 a, V 33 b, AB 32 a, AB 32 b, AA 32 b ve AB 31 a) çalışılmıştır. Alanın güney-güneybatısındaki V 33 a ile V 33 b açmalarında, doğrultu veren yan yana birkaç taş sırası dışında mimari kalıntı tespit edilememiştir.

V 33 a açmasında 1 adet, V 33 b açmasında ise 5 adet olmak üzere iki açmada toplam 6 adet demir ok ucu (Tip 1) bulunmuş olup, önceki yıllarda *Karamattepe*'ye güneyden bir saldırı (Pers istilâsı?) olduğu fikrini desteklemektedir. V 33 b açmasında bronz bir "saç spirali" de bulunmuştur. Bu açmalarda ayrıca çok miktarda cüruf, birkaç çivi ve az sayıda keramik parçası ele geçmiştir.

Alanın doğusunda kazılan AB 32 a açmasının kuzeyinde bir yay oluşturan ve AB 31 d açmasında devam edebileceği düşünülen taşlar açığa çıkarılmıştır. Bu taşların arasında, küllü; açma kesitinde ise, kırmızı renkli toprak tespit edilmiş ve örnek alınmıştır.

V 33 a

V 33 b açması
buluntuları

Demir ok ucu

Bronz
saç spirali

V 33 b

Nif Dağı –
V 33 a - b
açmaları

Demir ok uçları

Nif Dağı – AB 32 a açması

Açmanın kuzeybatı kesitinde ve kuzeybatısındaki taşların arasında, kısmen tümlenebilecek kaplara ait keramik parçaları bulunmuştur. AB 32 a açmasında ayrıca 5 adet demir ok ucu (3 Tip 1 + 2 Tip 2) ile birkaç demir çivi ele geçmiştir.

AB 32 a açmasının doğusundaki AB 32 b açmasının batı yarısında yaklaşık 15 - 20 cm kazıldıktan sonra ana kayaca ulaşılmıştır. Açmanın güneybatısında ana kayaca oyulmuş iki adet yuvarlak çukur ortaya çıkarılmıştır.

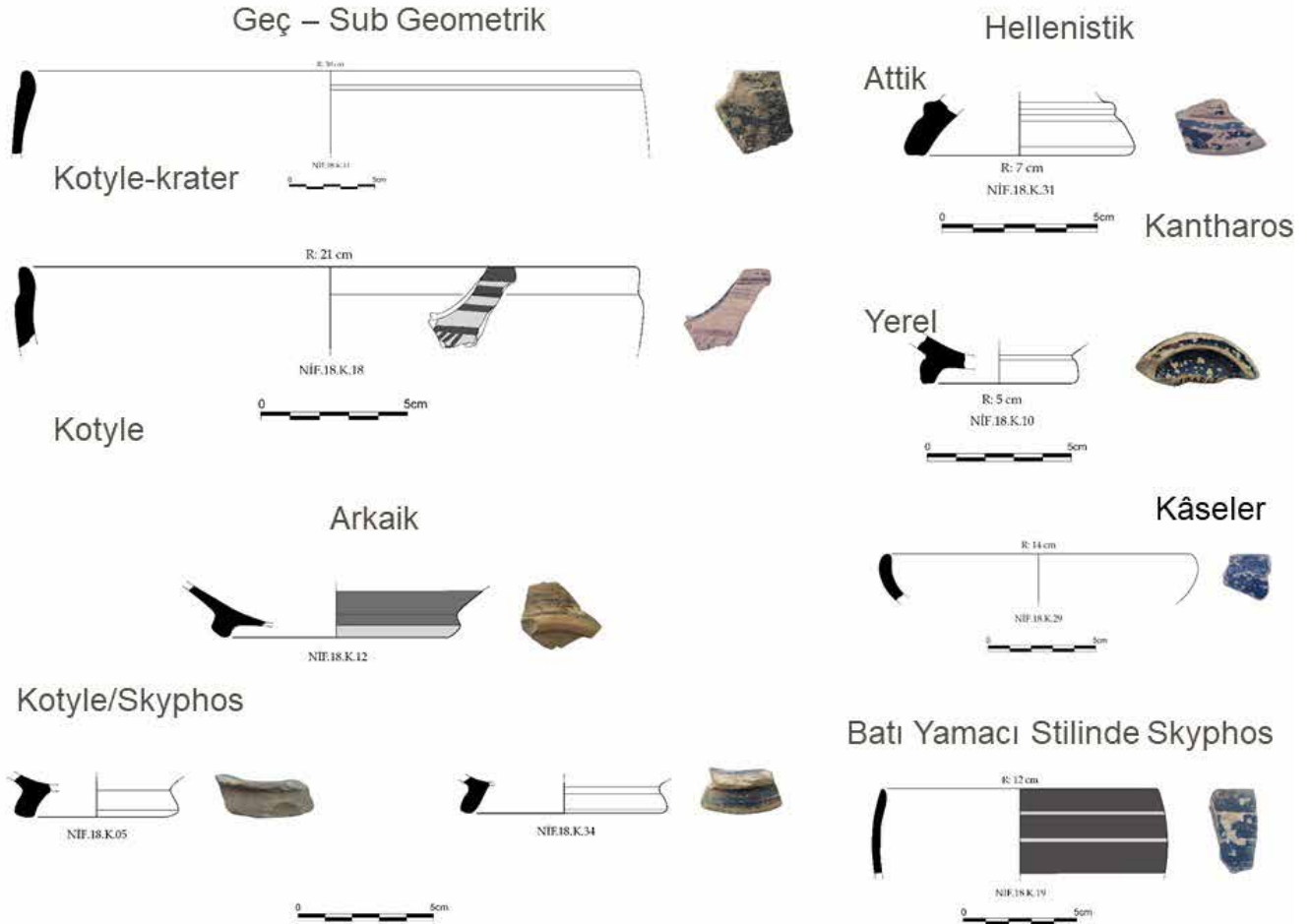
Karamattepe kazı alanının doğusundaki AA 32 b açmasının doğu yarısında çalışılmış; yaklaşık 20 - 25 cm derinliğe inildikten sonra ana kayaca ulaşılmıştır. Açmanın güney kesitinde AA 32 c açmasına doğru, güneybatı kesitinde ise açmanın kazılmamış batı yarısına doğru devam ettiği düşünülen taşlar ortaya çıkmıştır. Açmanın kuzeydoğusunda, yuvarlak oluşturan taşların ortasında, parçalar halinde (kısmen tümlenebilecek) bir kap; hemen güneydoğusunda ise başka bir kaba ait keramik parçaları bulunmuştur. AA 32 b açmasının kazılan kısmında, keramik yanı sıra bir stylos ile cüruf ve demir objeler ele geçmiştir.

Karamattepe 2018 çalışmalarında, alanın kazılmamış doğu ve kuzey kesiminde jeofizik (manyetik ve elektrik) araştırmalar da yapılmıştır. Jeofizik verilerine göre kazılar 2019 kazı sezonunda yapılacaktır.

Karamattepe’de 2006 - 2018 yıllarında kazılan alanda ortaya çıkarılan korunagelmış mimarî (Geometrik / Arkaik yapı temellerine ait taş sıraları ile kuru duvar örnekleri) ve mezarlar (Erken Hellenistik Dönem’den itibaren 75 yıl kadar kullanılan nekropolisteki inhumasyon ve kremasyon mezarların buluntu konteksti ve keramik tarihlendirmeleri) gözetilerek, evrelere göre incelendiğinde, özellikle batı ve güneybatıda Geç Geometrik, orta kısımda ise güneydoğudan kuzeybatıya bir hat üzerine sıralanmış Arkaik yapılaşma görülmektedir. Klâsik Dönem’in temsil edilmediği Karamattepe’nin Hellenistik mezarları ise, Geometrik ve Arkaik mekânlar içine veya bunlardan alınan taşlarla oluşturulmuş dairesel düzenlemeler ortasına yapılmışlardır.

Karamattepe’de geçmiş yıllarda bulunan, dağlık kesimdeki bir yerleşimin Geometrik ve Arkaik Dönem kullanımına ışık tutan keramik, alanın Geç Geometrik Dönem’den itibaren iskân edildiğini ve MÖ 6. yy’ın ortalarında terkedildiğini göstermektedir. 2018 kazı sezonunda ele geçen örnekler de bu görüşü destekleyecek niteliktedir.

Değerlendirmeye alınan keramik içinde, Geç-Sub Geometrik Dönem’e tarihlendirilenler kotyle-krater olarak tanımlanan kaba ait ağız kenarı (NİF.18.K.11), kotyle ağız kenarı parçası (NİF.18.K.18) ve olasılıkla

Nif Dağı – Keramik buluntular

kotyle ya da skyphosa kaide parçalarıdır (NİF.18.K.12, NİF.18.K.05 ve NİF.18.K.34). Karamattepe Nekropolisi'nde 2018 yılı kazı sezonunda yürütülen çalışmalarda, herhangi bir mezarla ilişkilendirilen buluntu tespit edilememiştir. Ancak kaçak kazılar sonucu ya da tarımsal faaliyetlerle tahrip edilen mezarlara ait keramik parçaları ele geçmiştir. Mezar hediyelerine ait bu örnekler içinde Attik keramik ile bölgesel özellik gösteren keramik dikkati çekmektedir. Genellikle iyi arıtılmış açık kırmızı hamurlu, siyah parlak astarlı Attik keramik, Karamattepe Nekropolisi'nin ithal vazoları arasındadır. Bu örnekler Hellenistik Dönem'in erken safhasına (MÖ 325-275) tarihlendirilmekte olup bu özelliği ile Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'e geçişi en iyi yansıtan buluntulardır. Attik keramik içinde değerlendirilen kantharos kaide parçasının (NİF.18.K.31) yüzeyle temas eden bölümüne, Erken Hellenistik Dönem örneklerinde görülen yiv yapılmıştır.

Siyah astarlı keramik içinde, Attik örneklerin dışında, olasılıkla Nif Dağı ya da çevresinde üretilen ve hamuru Attik keramikten farklı özellikler gösteren buluntular da ele geçirilmiştir. Bu grup altında değerlendirilen parçaların Attik örneklerden farklı olan mika katkılı hamurları genellikle bej rengin tonlarındadır;

ancak bazen hamur rengi fırınlama kaynaklı yer yer griye dönüşmüştür. Karamattepe Nekropolisi'nde, bu özelliklere sahip ilk grubu, MÖ 325 - 275 yıllarına tarihlendirilen içe dönük kenarlı derin ve sığ kâseler (NİF.18.K.10, NİF.18.K.36) oluşturmaktadır. İçe dönük kenarlı derin bir kâseye ait parçanın (NİF.18.K.10) kaidenin altında, erken dönem örneklerinde görülen bir yiv vardır. İçe dönük kenarlı sığ kâse parçasının (NİF.18.K.36) kaidenin tondosunun iç yüzeyine iki sıra rulet bezeme ile yiv yapılmıştır.

Bölgesel keramik içinde değerlendirilen dışa dönük kenarlı kâseye ait ağız parçasının (NİF.18.K.22) gri hamuru, kireç ve mika katkılıdır. Yerel atölyelerin ürünü olduğu anlaşılan bu örneğin astarı diğer buluntulara oranla çok daha ince ve mattır.

Karamattepe Nekropolisi'nde tespit edilen bir diğer buluntu grubu, "Batı Yamacı Stili"nde bezemeli örneklerdir. Derin bir skyphosa ait ağız kenarı parçasının (NİF.18.K.19) bej hamurlu, siyah astarlı kâsenin gövdesi üzerinde, bu stilde bezemeli diğer örneklerde sıklıkla görülen, kazımayla yapılmış iki adet ince bant bezeme vardır. Yüzeyindeki aşınma fazla olduğundan bezemeleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Atina Akropolisi'ndeki örnekleri MÖ 275-260 yıllarına tarihlendirilmiştir.

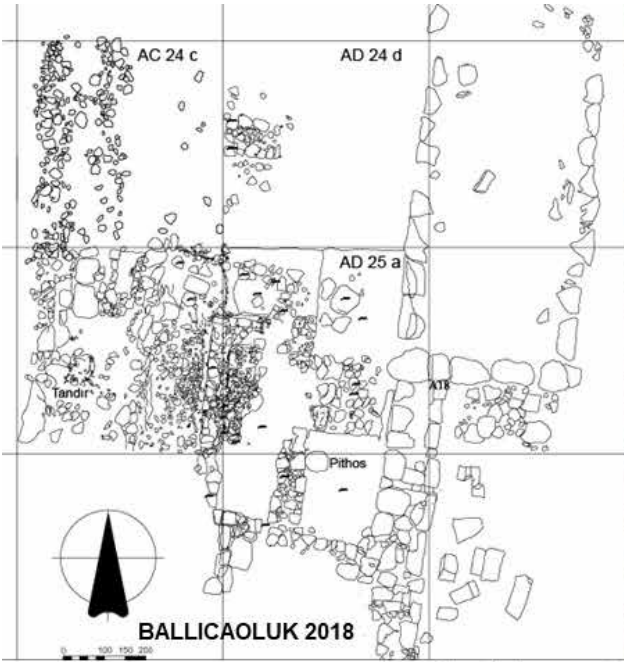
Karamattepe’de 2018 yılında, 8 adet Tip 1 ok ucu (M.18-1, M.18-2, M.18-3, M.18-6, M.18-7, M.18-18, M.18-20); 2 adet Tip 2 ok ucu (M.18-14), M.18-19) ve 1 adet tip 2 gibi ama daha uzun namlulu ve ince ok ucu (M.18-4); bronz bir spiral (M.18-8) ile demir bir stylos (M.18-21) ele geçen metal buluntulardır. Karamattepe’de 2018’de ele geçen 11 adet demir ok ucu ile birlikte 2006 - 2018 yıllarında bulunan toplam ok ucu sayısı 486 adete ulaşmıştır; bunlardan 471’i demir 15’i ise bronzdur.

Ballıcaoluk’ta 2018 sezonu çalışmalarının ilk gününde alanda yapılan incelemelerde alanın doğusundaki sur duvarının kaçak kazıcılarca tahrip edildiği, duvarın yıkıldığı ve iç dolguda kaçak kazı yapıldığı tespit edilmiştir. Çift yüzlü, dolgulu sur duvarının üst sırasındaki blokların doğuya (dış tarafa) doğru devrildiği, batı iç yüzünün ve iç dolgusunun kaçak kazıyla tamamen dağıtıldığı gözlenmiştir. Söz konusu kaçak kazı ve tahribat, tutanakla Kazı Başkanlığı tarafından Kemalpaşa İlçe Jandarma Komutanlığı ve İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’ne bildirilmiştir.

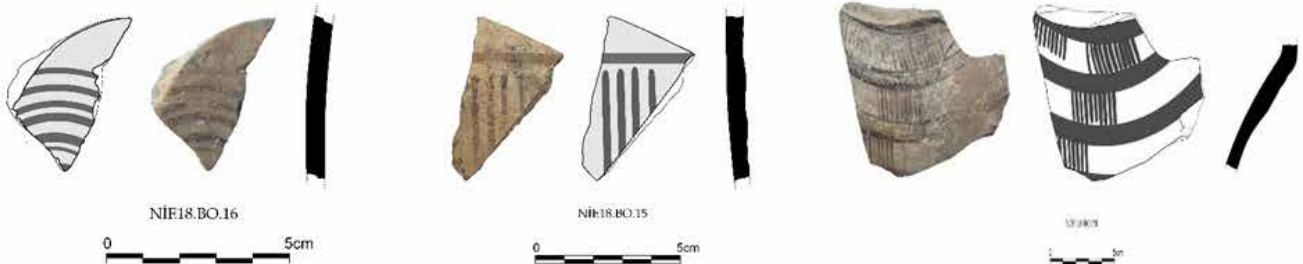
Balıcaolukta 2018 yılında AD 25 a, AC 24 c, AD 24 d açmalarında kazı, Z 19 a, Z 19 d ve Z 20 a açmalarında temizlik ve çizim yapılmıştır. AD 25

a açmasının kuzeydoğu kesimindeki taş dolguda seviye inilmiştir. Duvara zarar verdiği için talebimiz üzerine Karabel Orman Şefliği’nden gelen ekiplerce 2017 yılında kesilen ağacın duvara tutunan köklerinin seviye inildikçe temizlenmesine devam edilmiştir. Alanın mimari çiziminde gereken düzeltmeleri yapabilmek için ortofotosu çekilmiştir.

AD 25 a açmasında, ağaç köklerinin ve bunların arasındaki toprağın temizlenmesi sırasında tespit edilen ve herhangi bir mimariyle ilişkilendirilemeyen keramik, yerleşmenin erken evresine, Geç-Subgeometrik Dönem ile Arkaik Dönem’e tarihlendirilmektedir. Değerlendirmeye alınan örnekler arasında Geç-Subgeometrik Dönem özellikleri gösteren, konsantrik daire bezemeli kapalı bir kaba ait gövde parçası (NİF.18.BO.16), Subgeometrik Dönem’e ait üstten bir bant ile sınırlandırılan bezeme alanında dörtlü dikey çizgi kümesi görülen bir gövde parçası (NİF.18.BO.15) ve dış yüzeyi, beyaz astar üzerine kahverengi bezemeli bir skyphosa ait omuz parçası (NİF.18.BO.21) dikkat çeker. Buluntular arasında bu tip skyphoslara ya da kotyleye ait olabilecek kaide parçaları da tespit edilmiştir (NİF.18.BO.03, NİF.18.BO.05). Bant bezemeli tabak parçası (NİF.18.BO.14),

Geç-Subgeometrik keramik parçaları

Kolophon (MÖ 4. yüzyıl)

Smyrna (MÖ 3. yüzyıl)

3 CM
NİF DAĞI KAZISI3 CM
NİF DAĞI KAZISI3 CM
NİF DAĞI KAZISI3 CM
NİF DAĞI KAZISI3 CM
NİF DAĞI KAZISI

Nif Dağı – Buluntular

dışa çekik kenarlı, kırmızı astarlı derin bir tabak parçası (NİF.18.BO.13) ile amphora/hydria parçası (NİF.18.BO.06) yerleşmenin Arkaik Dönem evresine (MÖ 7. yy'ın ikinci yarısı - 6. yy'ın yüzyılın ilk yarısı) tarihlendirilen örneklerdir.

AD 25 a açmasının kuzeydoğu köşesinde üst kotta bulunan Erken Hellenistik siyah astarlı kandil parçası Attik örneklerinin yerel bir taklidi olarak tanımlanmıştır. Aynı tabakada tespit edilen ve açık bej hamur yapıyla yerel özellik gösteren bir diğer örnek, içe dönük kenarlı kaseye ait ağız kenarı parçasıdır. Ayrıca AD 25 a açmasının kuzeydoğusundaki duvarın doğusunda yapılan duvar temizliğinde siyah astarlı “Batı Yamacı Stili”nde bezemeli bir unguentariumun omuz parçası (NİF.18.BO.07) bulunmuştur.

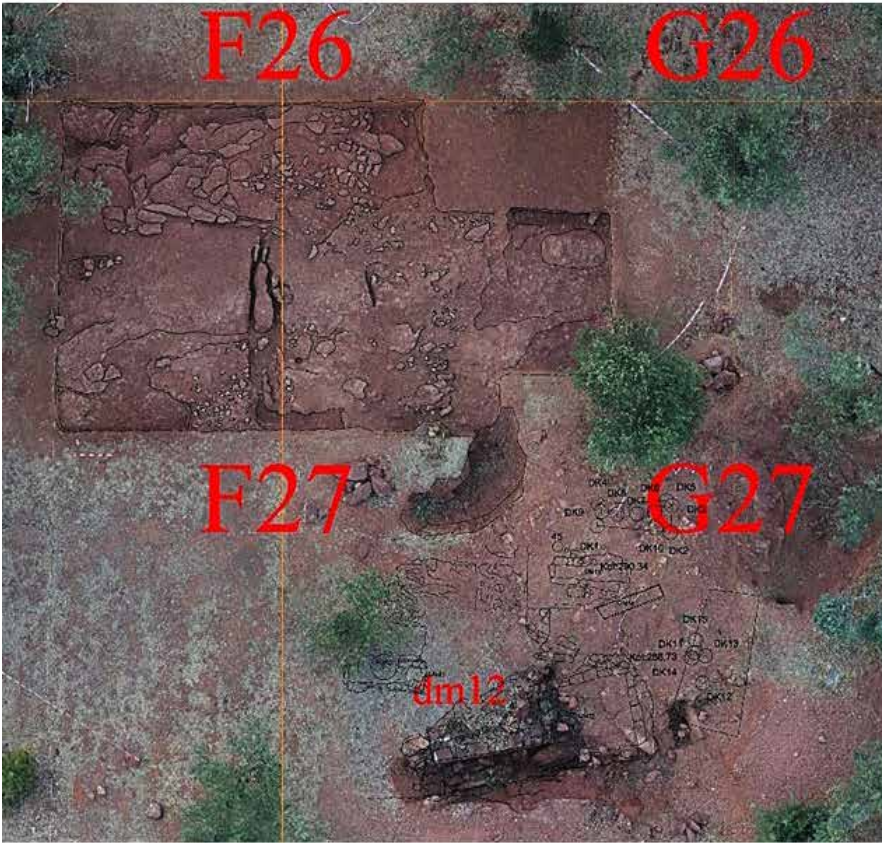
AC 24 c açmasının batı kenarında kuzey-güney doğrultulu taş sırası ve muhtemelen bu duvardan dökülmüş taşlar ortaya çıkarılmıştır. Buradaki çalışmalarda 1 adet demir ok ucu (Tip 2) ve 1 adet pişmiş toprak piramidal tezgâh ağırlığı ele geçmiştir.

Bunun doğusundaki AD 24 d açmasının güneybatısında 520,02 m kotundan itibaren yoğun miktarda çatı kiremiti parçası bulunmuştur. Açmanın batı kenarının

Nif Dağı – Kaçak kazıyla tahrip edilen doğu sur duvarı

ortalarında, 520,18 m kotunda, AC 24 c açmasına doğru uzanan doğu-batı doğrultulu bir duvar sırası tespit edilmiştir. Açmada, pithos ve amphora gibi büyük kaplar da dahil olmak üzere çeşitli keramik parçaları, 9 adet bronz sikke, 3 adet demir ok ucu (1 Tip 1 + 2 Tip 2) ve 3 adet kurşun sapan tanesi ve pişmiş toprak figürin başı parçaları (PT.18-1 ve PT.18.3) bulunmuştur. Dolgun çehreli figürin başının (PT.18-1), burun, ağız, çene ve yanak kısmı mevcuttur. Ağız hafif aralıktır.

Nif Dağı – 2018 Kazı alanı ve buluntular

Aşınmış olmakla birlikte özenli işçiliğe sahip olduğu gözlenmektedir. Hiçbir atribüsü korunagelmediğinden kimliklendirmek güçtür. Fakat dolgun pürüzsüz yanakları ve narin hatları genç bir kadını anımsatır. Yakınında bulunan diğer figürin parçasıyla (PT.18-3) birlikte değerlendirildiğinde bir Aphrodite başı olabilir. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Smyrna kökenli benzer bir baş bugün Londra'da Britanya Müzesi'ndedir. Yüksek başlık takan genç bir kadın figürinine ait baş (PT.18-3) bir büyük, yedi küçük parça halinde bulunmuştur; saç kavun dilimi olarak tanımlanan biçimdedir. Yüzde beyaz, saçta kırmızımsı kahverengi ve başlığı üzerinde mavi boya izleri korunagelmiştir. Benzer örnekler "Doğucul Aphrodite" olarak tanımlanmaktadır. Hellenistik Dönem Smyrna kökenli örnekleri İstanbul Arkeoloji, Londra Britanya ve Paris Louvre Müzelerinde görülebilir. Her ikisinin de Smyrna pişmiş toprak figürin atölyesinin ya da etki- sindeki yerel bir atölyenin eseri olması mümkündür.

Balıcaoluk'ta Z 19 d ve Z 20 a açmalarındaki mezarların korunma durumunu kontrol etmek ve, ortofoto çekmek için üzerlerindeki jeotekstil kaldırılmıştır. Kazı ve çizim çalışmalarının ardından çalışılan açmaların üzeri yeniden jeotekstil ile örtülerek korumaya alınmıştır.

Dağkızılca nekropolisi, Nif Dağı yöresinin Antik Çağ'daki ölü gömme geleneklerine ışık tutacak farklı tiplerde (tümülüs altı dromoslu tek veya iki odalı taş

Kuruşun sapan tanesi

3 CM
NIF DAĞI KAZISI

MÖ 400

Ön Yüz:
Apollon

Arka Yüz:
Prokles

mezarlar, pişmiş toprak lahitler ve basit tekne mezarlar gibi) birçok mezar barındırmaktadır. Kaçak kazılarla yıllarca tahrip edilmiş ve yağmalanmış olan Dağkızılca nekropolisinde, 2017'de kamulaştırılan ve arkeolojik kazı çalışmaları için Nif Dağı Kazısı'na tahsis edilen arazilerde kazılması düşünülen alanlarda, memleket koordinat sistemine göre hazırlanan karelej üzerinde jeofizik araştırmalara (manyetik, elektrik ve yer radarı / GPR) başlanmıştır. Jeofizik bulguların doğu-batı yönünde olası bir oda mezar görüntüsü yakaladığı E 27 b ve E 27 c açmalarında kazıya başlanmış ve çalışmalar F 27 a, F 27 d ve F 27 b açmalarına doğru genişletilmiştir. E 27 b ve E 27 c'de bir tümülüsü andıran, kavisli yapıya sahip ana kaya ve çevresinde işlenmemiş bazı taşlar ortaya çıkmıştır. Kazılan açmaların yüzeye yakın seviyelerinde 4 adet bronz sikke ile 1 adet kurşun sapan tanesi bulunmuştur. Üzerinde Delta ve Phi harfleri yer alan sapan tanesinin çok yakın bir benzeri Karamattepe'de de 2013 yılında gün ışığına çıkmıştı. Sapan taşıyla aynı açmada (F 27 d) bulunan bir sikke MÖ 400'e tarihlendirilmektedir. Mysia'daki Teuthrania ve Halisarna kentlerinde hüküm süren Prokles tarafından Teuthrania'da basılmış, ön yüzünde Apollon başı (sola) arka yüzünde Prokles başı (sağa) yer alan sikke, bugüne kadar Nif Dağı'nda bulunan en erken tarihli sikkedir.

Basınar mevkiinde, dıştan köşeli içten yuvarlak tek apsisli büyük yapı (A Yapısı), üç apsisli, tabanı opus

sectile döşemeli kilise (B Yapısı) ve güneyindeki küçük şapelden (C Yapısı) oluşan Bizans Yapı Kompleksi; üzerinde yer aldığı parselin kamulaştırma işlemleri 2017 yılında tamamlanmış olmasına rağmen; özellikle A Yapısı'nın duvarları freskli iç kısmını kazabilmek için gerekli Koruma Çatısı Projesi'nin hâlâ uygulanamamış olması nedeniyle, 2018'de yine kazılamamıştır. Bu alanda sadece ot temizliği yapılmış ve mimariyi örten jeotekstil gereken kısımlarda yenilenmiştir.

Kazı verilerinin Coğrafi Bilgi Sistemine işlenmesine bu sezon da devam edilmiş, küçük buluntuların (metal eserler, sikkeler, envanterlik keramik ve pişmiş toprak buluntular) AutoCAD'de mimari plan üzerine işlenen konum ve kot verileri ArcGIS programına aktarılmıştır. Kazı evi laboratuvarında küçük buluntuların temizlik, onarım-koruma, çizim ve fotoğraflama çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Nif Dağı Kazısı 2018 - 2019 Yılı Yayınları:

- Bilgin, M. – D.S. Lenger
2019 “Nif Dağı Karamattepe Nekropolisi'nden Bir Mezar Konteksti”, *Olba* 27: 189-206.
- Lenger, D.S. – Ö. Tatar
2019 “PRICE 3158: Not Salamis but Sardes: In the Light of İzmir Archaeology Museum Collection and the Archaeological Finds from Nif (Olympos) Mountain in İzmir”, *Acta Classica Mediterranea* 2: 59-78.
- Peker, M.
2019 “İzmir Nif Dağı Ballicaoluk Yerleşimindeki Hellenistik Konuta İlişkin İlk Değerlendirmeler”, *MASROP E-Dergi*, 13.1: 52-61.
- Tulunay, E. T., et al.
2018 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı”, *KST* 39, Cilt 3: 301-326.
- 2019 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2017 Yılı Kazısı”, *KST* 40, Cilt 1: 603-626.
- Tulunay, E.T. – M. Peker
2018 (2019) “İzmir İli Nif Dağı Kazısı - 2017”, *TEBE Haberler* 44: 58 - 64.
- Tuncalı Yaman, T.
2019 “A Model-Based Statistical Classification Analysis for Karamattepe Arrowheads”, *Journal of Computer Applications in Archaeology*, 2.1: 12-20.
- Yavuz, A.Y. – E. Sevim – İ.S. Onur
2018 “Nif Olympos Dağı Antik Dönem İnsanlarının Sağlık Sorunları”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11-3: 2345-2355.

2019 Yılında Tamamlanan Yüksek Lisans Tezleri
Ceylancı, Z., “Nif Dağı Kazısı Siyah Astarlı Keramik Buluntuları”, Selçuk Üniversitesi.

Girengir, F., “Nif Dağı Kazısı Örnekleri ile Antik Çağ Dokuma Gereçleri”, Trakya Üniversitesi.

Özdemir, E., “Kazı Buluntuları Işığında Nif Dağı Kırsal Kesim Hellenistik Dönem Keramikleri”, Pamukkale Üniversitesi.

Elif Tül Tulunay – Müjde Peker – Daniş Baykan
Ceren Baykan – Dinçer Savaş Lenger – Mustafa Bilgin

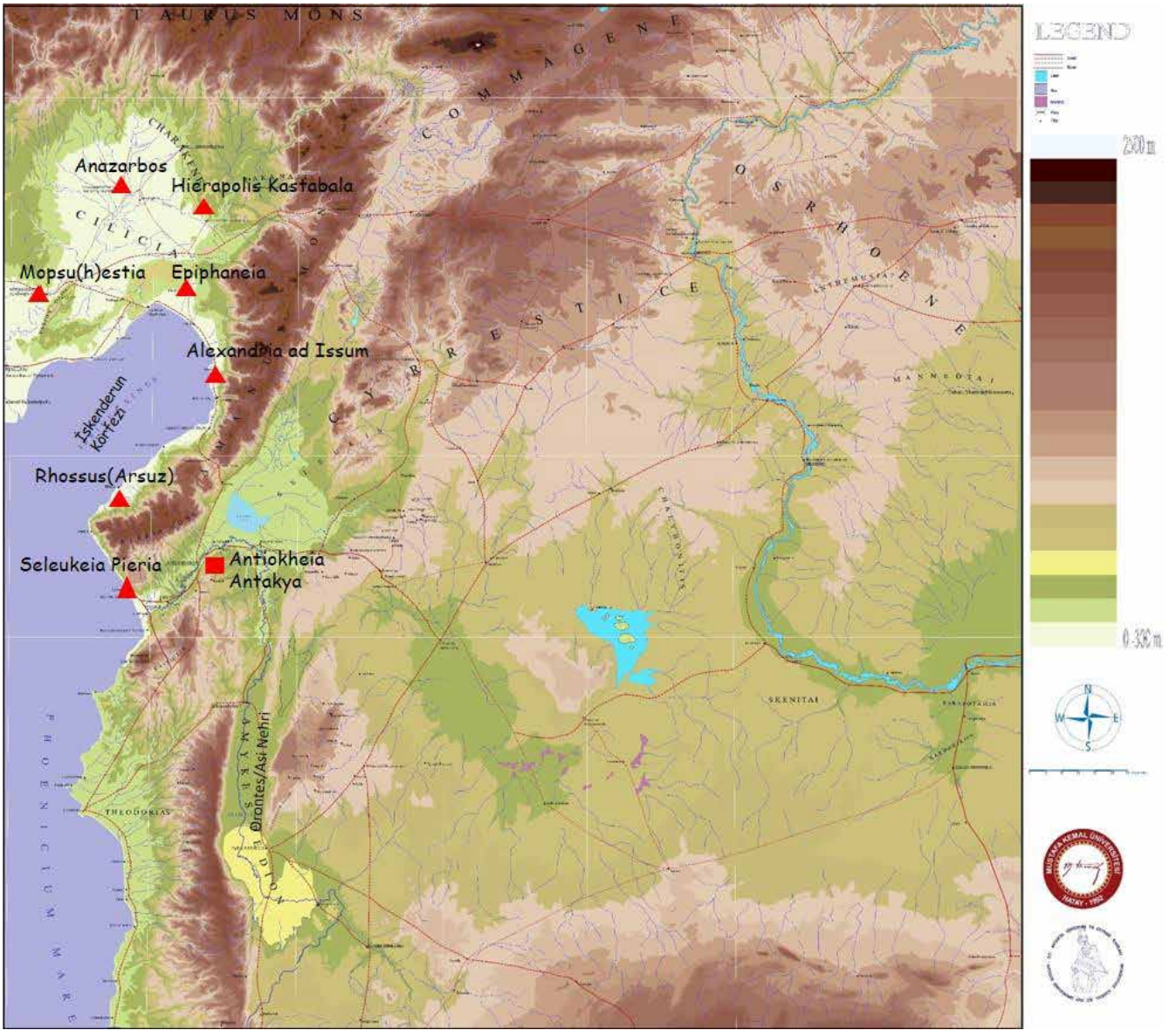
Epiphaneia Katımlı Kazısı – 2019

Giriş

Hatay İli Erzin İlçesi Yeşilkent Mahallesi Gözeneler Mevkiinde bulunan Epiphaneia kenti Ovalık Kilikia (*Kilikia Pedias*) antik bölgesi sınırları içindedir. Plinius'a göre adı önceleri Oiniandos (Oeniandus) olan kent (Plinius, *Naturalis Historia*, 5, 22, 93), IV. Antiokhos Epiphanes'in (MÖ 175-164) batıda güç kaybetmesi sonrasında Kilikia bölgesini yeniden şekillendirme projesi ile bölgede daha önceden var olan kentler olan Adana-Sarus “**Antiokheia**”, Mopsos-“**Seleukeia**”, Magarsos-“**Antiokheia**”, Kastabala “**Hierapolis**” ve Oiniandos ise “**Epiphaneia**” olarak yeniden kurulmuştur. MÖ 102'de Roma egemenliğine giren bölge Kilikia Eyaleti (Provincia Cilicia) olarak tesis edilmiş; MÖ 67'de ise resmen Roma'ya bağlanmıştır. Pompeius'un bölgedeki korsanlık faaliyetlerinin sonlandırması sonrasında isyancıların bir kısmını bu kente yerleştirmiştir.

Epiphaneia ilk olarak Antiokheia Patrikhanesi'ne bağlı Anazarbos (bugünkü Anavarza) Piskoposluğuna bağlanmıştır. MS 638'de İslam fetihleri ile Antiokheia'nın ele geçmesinin ardından, Epiphaneia'da da İslam dönemi başlamıştır. Bölgede 8.-9. yy'da, Abbasi döneminde Arap kaynaklarında Epiphaneia'nın adı, siyah bazalt taşlarından dolayı Siyah Kilise anlamına gelen *Al Kanisat as Sauda* veya *Al-Kanisa as Sauda* ya da sadece *Al Kanisa*'dır. Harun Reşid zamanında şehir bir sınır kenti olarak imar edilmiş, Müslüman nüfus yerleştirilmiş ve bir cami yapılmıştır. Kentin adı bu dönemde *Madinat Al Kanisa as Sauda*'dır. 1214'de Leon I zamanında *Casale Keniz* olarak söz edilen küçük bir yerleşmedir. 11. ve 12. yy'larda Antiokheia Patrikhanesi kilise kayıtlarında kentin adı geçmektedir. 16. yy'a ait bir belgede ise kent artık piskoposluk olmuştur ve adı *Keinision*'dur.

Kentte 2006-2016 yılları arasında yapılan kazılar kurtarma kazısı niteliğindedir ve bu dönemde Roma Dönemi Hamam yapısı ve kentin kuzeyinde yer alan antik tiyatrodaki temizlik çalışması yapılmıştır. Hatay Arkeoloji Müzesi ile birlikte katımlı kazının başladığı 2018 yılı kazılarında antik kentin Sütunlu Cadde ve Mozaik Kaplı Stoası/Portikosu, Bouleuterion / Odeion ve Tapınakta kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş; daha önceden kısmen kazılmış Roma Hamamı olarak adlandırılan yapıda temizlik ve koruma önlemleri ve

Epiphaneia – Bölgede Hellenistik-Roma dönemlerinde kurulmuş kentler ve yol ağı (© Antakya Hipodrom Kazı Arşivi)

tüm alanda koruma çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir.

2019 yılında Epiphaneia Katımlı Kazısı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Hatay Müze Müdürlüğü başkanlığında, Müze Müdür Yardımcısı Vekili Arkeolog Demet Kara ve Arkeolog Erdal Acar'ın katılımı; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nden Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hatice Pamir'in Bilimsel Danışmanlığı'nda, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aşkın Özdzibay, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Elemanı Araştırma Görevlisi Serdar Bağlıbel, Antropolog Araştırma Görevlisi Ali Rıza Can, Arkeologlar Kamuran Öncü, Meltem Çakın, Pelin Kayaş, Özen Turan, Ferdi Çiftçi, Arkeoloji Lisans Öğrenciler Özlem Açıkan, Ali İhsan Yaman, Mehmet Ali Altunçınar, İbrahim Halil Özogul ve

Hatay Büyükşehir Belediyesi'nce temin edilen 35 işçi ile 08.07.2019- 08.10.2019 tarihleri arasında 3 ay süreli olarak gerçekleştirilmiştir.

Kazı sezonunda gerçekleştirilen çalışmalar aşağıdaki başlıklar altında sunulacaktır.

1. Kazı Çalışmaları

Sütunlu Cadde:

2019 yılı Sütunlu Cadde çalışmalarında Epiphaneia kenti genel vaziyet planı karesi içinde, 40 m x 40 m'lik plan kare içerisinde 10 m x 10 m'lik açmalar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda Sütunlu Caddede yer alan F10.3-4/II-III, F11.1-2/I-II plan karelerinde kazı çalışması gerçekleştirilmiştir.

2018 yılı çalışmaları kapsamında; güney *stylobat* ile caddenin güney sınırı arasında kalan toprak zeminli yol/geçitte (kaldırım) ve mozaikli alanda çalışma gerçekleştirilmiştir. Doğu-batı yönünde caddenin güney

Epiphaneia – Sütunlu Cadde Kazılarını Gösteren Hava Fotoğrafı. Beyaz çerçeve 2019 yılı kazı sınırlarını göstermektedir.

tarafında kaliteli kireçtaşından 6 adet sütun *in situ* durumda belgelenmişti. Attik-Ion tipi sütun kaide-leri üzerinde yükselen *in situ* sütunların kireçtaşın-*dan stylobat* düzlemi üzerine oturduğu görülmüştür. Sütunlu galeri (Güney *porticus*) alanı çalışmaları; 2017 yılı çalışmalarında ‘Aylar Mozaïği’ olarak tanımlanan mozaik tabanın 2018 yılı çalışmaları kapsamında doğuya doğru 6.60 x 10.5 m ölçülerinde tek panelden oluşan, iki figüratif madalyon ve 8 satırlık Grekçe yazıtlı ithaf yazısı açığa çıkarılmıştı.

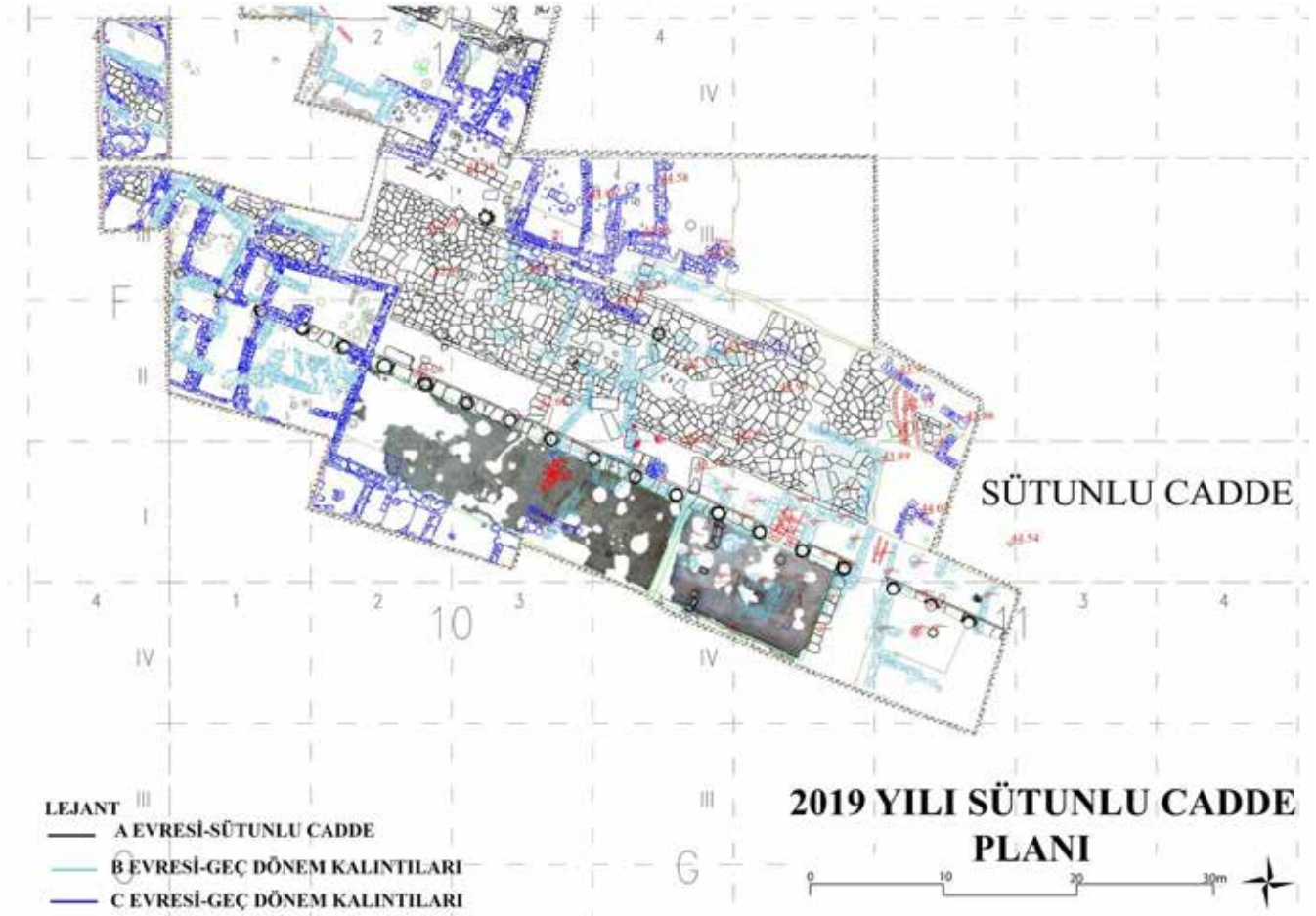
2019 yılı kazı çalışmalarında ise; Roma Dönemi’ne ait ve önceki yıllarda kısmen açığa çıkarılmış cadde dokusunun tanımlanması, önceki kazı dönemlerinde açığa çıkarılan, caddenin kuzey kısmında bulunan Odeion/Bouleuterion ile ilişkisinin tespit edilmesi ve söz konusu yapıda koruma tedbirlerinin alınmasını amaçlamıştır. Bu amaca yönelik çalışmaya, F10.3-/II-III plan karelerinde 45.18 m kotunda 0.30-0.40 m’lik dolgu toprağının kaldırılması ile başlanmış, F11.2/I-II plan kareleri dâhil olmak üzere yaklaşık 592 m²’lik alanda seviye inilmiştir. Kuzey *stylobat* ile caddenin kuzey sınırı arasında kalan toprak zeminli yol (kaldırım) ve cadde 42.62 m, kuzey *porticus* ise 43.17 m kotunda bırakılmıştır. Çalışmalar esnasında 45.18 m ve 43.60 m kotları arasında yoğun miktarda

muhtelif seramik, kiremit, tuğla parçaları görülürken, 43,60 m ile 42,62 m kotları arasında ise arkeolojik materyallerin azaldığı gözlemlenmiştir.

Kazı çalışmaları sırasında geç dönem yapılaşma izleri olan ve belli bir düzen göstermeyen 14 adet bazalttan moloz taş sıraları tespit edilmiştir. Bu taş sıralarının T1, T2 T3, T4, T5, T6, T7, T8, T9, T10, T11, T12, T13, T14 şeklinde adlandırılmış ve genel vaziyet planına işlenmiştir. Sütunlu caddenin mimari dokusunu açığa çıkarmak amacıyla düzensiz taş sıralarının belgelenmesinin ardından kaldırılmıştır.

T1 taş sırası içerisinde devşirme olarak kullanılmış, kaliteli kireç taşından, üst ve alt kısımları kırık ve eksik iki adet sütun tamburu ve bir adet kırık ve eksik Korinth düzeninde sütun başlığı bulunmuştur. T1 ve T2 arasında 44.48 m kotunda düzensiz daire formlu pişmiş topraktan oldukça tahrip olmuş bir ışık/hazne tespit edilmiştir. Haznenin içinde toprağın çıkartılması esnasında herhangi bir buluntuya ya da yanık toprak/kül izine rastlanmamıştır. Ayrıca T2 sırasının altında, 44,41 m kotunda kuzey güney doğrultulu 3 adet pişmiş topraktan künk tespit edilmiştir.

T3 moloz taş sırasının hemen doğusunda 44.53 m kotunda bazalttan bir sütun parçası; T5 taş sırasının

Epiphaneia – Sütunlu Cadde 2019 Yılı Planı

altındaki dolgu toprağı kaldırılması sırasında, üst ve alt kotları 43.17-42.71 m’de Korinth düzeninde bir sütun başlığı belgelenmiştir.

T2, T3 ve T5 moloz taş sıralarının arasındaki toprak dolgunu kaldırılması sırasında 44,06 m üst kotunda konsollu bir sütun tamburu tespit edilmiştir. T6 taş sırasının hemen altında ve kuzey doğusunda ise iki adet yivsiz sütun tamburu bulunmuştur. T6’nın kaldırılması esnasında alt ve üst kotları 43.56 m-43.07 m olan boyundan kulplu bir *pithos* tespit edilmiştir. *Pithos* çift kulplu olup küresel gövdelidir ve dibi düzdür. Boyun kısmında oluk bezeme bulunmaktadır. *Pithosun* batısında bir işlik /hazne tespit edilmiştir. İşlik /hazne içerisinde yoğun miktarda kiremit parçaları ve yanık toprak/kül görülmüştür. Haznenin batı kısmında yaklaşık 3-4 cm’lik bir delik mevcuttur.

T8 taş sırasının yaklaşık 1,5 m güneydoğusunda 2x3 m’lik alana yayılmış polygonal bazalt taşlardan geç dönemlerde oluşturulmuş bir döşemeye rastlanılmıştır. Bu döşemenin üst kotu 43.90 m ile 43.66 m arasında değişmektedir. Sütunlu Caddenin üzerindeki toprak dolguya oturan Sütunlu Cadde dokusunu açığa çıkarmak adına döşeme belgelenip kaldırılmıştır.

T11 taş sırasının batı ucunun güney kısmında iki parçaya ayrılmış, tahıl öğütme amaçlı değirmen taşı ya da zeytinyağı üretiminde kullanılan baskı/ezgi taşı olarak tanımlanan bazaltdan bir değirmen taşı iki parça halinde ele geçmiştir. Değirmen taşının üzerinde kenarından merkeze doğru uzanan düzensiz yivler görülmektedir. T11’in hemen üzerinde bir Korinth sütun başlığı tespit edilmiştir.

F10.4/I-II ve F11.1/I-II plan karelerinde 43.80 m kotunda başlayan dolgu toprağın kaldırılmasına yönelik kazı çalışması ile B katmanı olarak adlandırılan dolgu toprak kaldırılmış ve cadde tabanına ulaşılmıştır. Güneyde ise stylobat düzlemi üzerindeki A mimari evresi ve B mimari evresi olarak tanımlanan toprak dolgu kaldırılarak sütunlu caddenin orijinal taban kaplamalarına ulaşılmıştır. Cadde tabanının taş kaplamalarının kotunun güneyden kuzeye doğru yükseldiği gözlemlenmiştir. Sütunlu Cadde üzerine devrildiği gibi bulunan 2 adet sütun tamburu ve 1 adet öğütme taşı açığa çıkartılmıştır. Sütun tamburları buldukları durumları ile genel vaziyet planına işlenmiş, her birine bir kazı buluntu numarası verilerek belgelenmiş, koruma tedbirleri alınarak yerinde bırakılmıştır.

Epiphaneia – Konsollu Sütun Tamburu

F11.1-2/II plan kare sınırları içerisinde caddenin polygonal bazalt kaldırım taşlarının kuzey yönüne doğru dönüş yaptığı görülmüştür. Bu durum da, muhtemelen burada odeion/bouleuterion veya tiyatroya geçişi sağlayan bir cadde olduğu düşündürmektedir. Sözü edilen sokak/cadde 10 m genişliğindedir ve doğu-batı doğrultusundaki Sütunlu Caddenin (8.40 m) daha geniştir. Bu cadde de, doğu-batı uzantılı Sütunlu Cadde gibi ortasından (42.70 m) kenarlara (42.43 m) doğru bir kot farkı göstermektedir. Doğu batı caddesini 90 derece dik kesen bu caddenin üzerindeki toprak dolgunun kaldırılmasına yönelik önümüzdeki kazı döneminde yapılacak kazı çalışmasında caddenin genişliği dışında diğer özelliklerine dair bilgiler kesinlik kazanacaktır.

Sütunlu Cadde alanından okunup tarihlendirilebilen 6 adet envanterlik sikke ile 33 adet etütlük sikke ele geçmiştir. 2019 yılı sütunlu cadde sikke buluntularının en erken sikkesi Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MS 307-337) ait I. Constantinus bronz sikkesi (EPI.019.2522) olup en geç sikke ise Kilikya/Ermeni Krallığına ait I. Heteoum (EPI.019.2531 ve EPI.019.2603) bronz sikkeleridir.

Sütunlu cadde alanından sikkeler dışında 37 adet envanterlik buluntu ve 59 adet etütlük buluntu ele geçmiştir. Envanterlik ve etütlük buluntular eserin cinsine göre değerlendirilmiştir. Buna göre, 6 adet taş, 5 adet kemik, 18 adet pişmiş toprak, 5 adet cam ve 4 adet metal envanter buluntu değerlendirilmiştir.

Bu veriler sütunlu caddenin kullanım dışı kalması ve cadde işlevini yitirmesinin ardından geç dönemde üzerine konutlar yapıldığının saptandığı 2018 yılı ve önceki kazı çalışmalarında elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Sütunlu Cadde materyal kültürü, caddenin varlığının Orta Hellenistik Dönem'e kadar uzandığını, Roma Döneminde daha da anıtsallaştırılarak, Sütunlu Caddeye dönüştürülerek kentin ana arterlerinden birini oluşturduğu, MS 7. yy'dan itibaren ise kentin terk edilmesi ve tahribat sürecinin başladığını göstermektedir.

MS 8. ve 9. yy'larda Sütunlu Caddenin ve mozaikli tabanın üzerinde konut ve ışıklarından oluşan bir yapılaşma görülmektedir.

Bouleuterion/Odeion:

Bouleuterion/Odeion, Sütunlu caddenin kuzey kenarına paralel inşa edilmiştir. Tiyatro ise bu yapının güneybatısında yer almaktadır. Yapının kazı çalışmaları 2013-2017 yılları arasında büyük ölçüde yapılmış, toprak yüzeyinde *opus caementicium* duvar dolgusu, bazı kesme blok taşlar ile hafif dairemsi bir yapı görünümü veren kalıntısı ortaya çıkarılmıştı. 2014 yılında kerkides yan bloğunun ön yüzünde ortaya çıkarılan yazıta göre de yapının MS 1-2 yy'a ait olduğu ileri sürülmüştü. Çalışmalarda en üst katmanda Abbasi Dönemi'nde farklı amaçla işlevi belirsiz mekânlar olarak kullanılmış olduğu, bu katmanın altında bulunun iki mezar ile mezarlık alanı olarak da işlev gördüğü; onun da altında Odeion-Bouleuterion'un oturma sıraları ortaya çıkarılmıştı.

Yapı genel planı itibariyle yarım daire planlı toplam altı basamaklı oturma sırası (*cavea*), ile yapının dış duvar arasında, yapının merkezine bağlanan kesme blok taşlardan oluşturulmuş beşik tonozlu geçite sahiptir. Yapıyı yarım daire şeklinde kuşatan dış dış duvarı içte *opus caementicium* dışta ise kesme blok taşlar kullanılarak *opus quadratum* işçiliğinde inşa edilmiştir. Dış ve iç yüzündeki blok taşların arasında çimento ve moloz duvar dolgusu vardır. Yapının kuzey doğu ve güney doğusunda tonozlu geçitler ile yarım dairenin, sahnenin arka duvarına bitiştiği kısımda orkestra düzlüğüne bağlanan doğu ve batı kapı girişleri vardır. Yapının üstünün yarım kubbe ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Kubbe *opus caementicium* tekniğinde oluşturulmuştur. Yapı yarım daire veren *cavea* güneyde düz duvar ile sınırlandırılmış bir sahneye bakmaktadır. Genel hatları ile kare bir alan içine yerleştirilmiş içte yarım daire planlı ve yarım kubbe örtülü bir yapıdır.

2019 yılı çalışmaları kapsamında Bouleuterion/Odeion yapısında gerçekleştirilen çalışmalar E10.2-3/I-II plan karelerinde yürütülen kazı çalışmaları ve mezar kazı çalışmaları olarak ikiye ayrılabilir:

Çevre temizliğinin ardından kısmen açığa çıkarılmış doğu parados ve cavea analemma duvarı arasındaki koridoru açığa çıkarmak amacıyla E10.2-3/I-II plan karelerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarına başlamadan önce Bouleuterion/Odeion içinde ve çevresinde dağınık halde duran mimari taşlar belgelenmiş ve yapının kuzey doğusuna taşınarak koruma altına alınmıştır.

Kazı çalışmaları kapsamında doğu paradosun tamamı açığa çıkarılmış, cavea ile yapının dış çeper /analemma

Epiphaneia – Bouleuterion/Odeion Kazı Sonrası Hava Fotoğrafi

duvarı arasındaki koridorda ise 2017 yılı öncesinde çıkan ve kısmen korunagelmiş taş sırasına kadar olan yaklaşık 10 metrekarelik dolgu kaldırılmıştır. Tam korunamayan taş sırası T1 olarak adlandırılmıştır. Doğu-batı uzantılı taş sırasının Odeion/Bouleuterion'un orijinal mimarisi ile ilişkili olmadığı görülmüş ve belgelenmesinin ardından kaldırılmıştır. Daha önceki kazı sonuçlarında yapının geç dönemlerde mezarlık olarak kullanıldığı belirtilmişti. 2019 kazı çalışmaları kapsamında da mezarlara rastlanılmış olması nedeniyle Odeion-Bouleuterion'da gerçekleşen mimariyi anlamaya yönelik 2019 yılı kazıları, bulunan mezarların açığa çıkarılması şeklinde devam etmiştir.

Mezar kazısı kapsamında gerçekleşen çalışmalarda kuzeydoğu tonozlu girişin batısındaki dolgu kaldırılırken daha sonraki dönemlerde tahrip edilmiş caveanın son basamağına ait taş sırası (6. Basamak) 44.77 m kotunda tespit edilmiştir. Yapının analemma duvarı ile cavea duvarına bağlanan T1 geç dönem duvarın mevcudiyeti ve buradaki dolgunun yapının statığı ile ilişkili olabileceği öngörüsü ile buradaki dolgu kaldırma çalışmaları önlemlerin alınarak kazının sürdürülebilmesi amacıyla 2020 yılı çalışma dönemine bırakılmıştır.

Mezar açma ve belgeleme çalışmaları Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Ali Rıza Can tarafından yapılmıştır. T1 taş sırasının güney kısmında toplu bir şekilde toplam 6 birey tespit edilmiş, ancak hiçbir mezar bulgusuna rastlanılmamıştır. Bu iskeletlerin toprağa düzgün bir şekilde

konulmamış olması, herhangi bir mezar düzenlemesi yapılmayıp, toprağa aceleyle gömülmüş olduklarını göstermektedir. Mezarlar buldukları konum ve tabaka itibarıyla MS 7-11. yy'lar arasına tarihlendirilebilirler. Cavea ile analemma duvarı arasında kalan dolguda da toplam 13 bireye ait mezar açığa çıkarılmıştır. İskeletlerin bir kısmı dağılmış biçimde bulunmuş olup, M1-M6 kodlu mezarlar aynı tipte gömü geleneğini göstermektedir. Doğu batı yönlü uzatılmış, kollar karında kavuşturulmuş, ayaklar düz uzatılmış, baş yukarı ve doğuya bakmaktadır. Sadece M5 mezarının etrafı sanduka mezar tipinde bazalt taşlar ile çevrelenmiştir. M7-M13 kodlu 7 adet mezarın içindeki iskeletler çok dağınık şekilde bulunmuş olup, bir toplu mezar olduklarını düşünülmektedir.

2019 yılı Odeion kazı çalışmasında 6 adet envanterlik buluntu ve 1 adet etütlük buluntu ele geçmiştir. Bu 6 adet envanter buluntunun 1 adeti sikke, 2 adeti kemik ve 2 adeti pişmiş topraktan eserlerden oluşmaktadır.

Tapınak Alanı Çalışmaları:

Epiphaneia Tapınak çalışmaları Kazı Çalışmaları ve Mezar Kazı Çalışmaları olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmiştir.

Tapınak, Sütunlu Cadde alanının 80 m güneybatısında olup 2017 yılı çalışmaları esnasında izinsiz kazı faaliyeti sonucunda tespit edilmiştir ve önemli seyahatnamelerde adı geçer. Yapı, 32,78x24 m ölçülerindedir. Boyutları ve doğu-batı eksenini üzerinde yer alması nedeniyle itibarıyla tapınak olabileceği

Epiphaneia – Tapınak Alanı 2019 Kazısında Bulunan Kaide ve Mezarları Gösteren Hava Fotoğrafi

değerlendirilerek yapının mevcut sınırları belirlenmiştir. 2019 yılı kazı çalışması yapının iç kısmında 31,39 x 22,57 m'lik, yaklaşık 678 m²'lik alanda yürütülmüştür.

Yapının güney cephesi 32,78 m uzunluğunda olup, H11.4/I ve I12.3/IV plan karelerine uzanan 44.50 m kotunda Attik-Ion profilili *toichobat* blokları yer almaktadır. *Toichobat* bloklarının hemen altında yumurta ok dizisi olan *ion kyması* (8.5 cm) ve oluk/dil motifli *kyma reversa* (32 cm) frizli bloklar izlenmektedir. *Kyma reversa* frizli bloklar üzerinde iki adet kapı düzenlemesi vardır. Güney cephesinin dış tarafında yapılan kazı çalışmalarında 43,40 m kotunda, bir mozaik tabanın 1 m kadarı açığa çıkarılmıştır. Mozaik taban mimariye uydurulmuştur. Güneybatı *toichobat* bloklarının iç kısmında da çok renkli geometrik motiflerden oluşan halı deseni stilinde işlenmiş mozaik taban açığa çıkarılmıştır.

Yapının doğu cephesi yak. 24 m uzunluğundadır. Doğu cephesinde geç dönem yapılaşma izleri ortaya çıkarılmıştır. Bu cephenin güneydoğu tarafında uzunluğu bir kapı düzenlemesi açığa çıkarılmıştır. Doğu cephesinde yoğun tahribat olmasına rağmen 43,70 m kotunda mozaik taban harç izleri vardır.

Yapının Kuzey cephesi; 31,97 m uzunluğundadır. Kuzey duvarda, güney duvarda ortaya çıkan attik-ion profilili *toichobat* blok sırasının mevcut değildir; bunun yerine üst yapıya ait 7 adet bezemeli frizli bloklar devşirme olarak kullanılmıştır. Bu cephede, güney duvarında bulunan birinci kapı düzenlemesiyle aynı aksta bir kapı düzenlemesi açığa çıkarılmıştır. Duvarın dış kısmında basit sanduka tipinde 8 adet geç dönem mezarı açığa çıkarılmıştır. Mezarlık olarak bu alanın kullanılmış olması nedeniyle yoğun tahribat mevcuttur. Mozaik tabanı yoğun kireç katmanı henüz arındırılmadığından mozaik tasvir ve motifleri tanımlanamamıştır ancak gelen olarak geometrik motif ağırlıklı olduğu görülmüştür.

Yapının batı cephesi 23.51 m uzunluğundadır. Batı duvarın üst *toichobat* blokları güney köşe hariç korunmamıştır. Alt sıra blok taşlar ise kısmen kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Mozaik tabanın alt sıra blok taşlara bitişmesi nedeniyle tam olarak açığa çıkarılmamış ve yoğun kireç katmanı henüz arındırılmadığından mozaik tasvir ve motifleri tanımlanamamıştır ancak genel olarak geometrik motif ağırlıklı olduğu tanımlanmıştır. Ayrıca 8 adet geç dönem mezarı açığa çıkarılmış ve mezarlık olarak bu alanın kullanılmış olması nedeniyle tahribat mevcuttur.

2019 yılı Tapınak kazı çalışmaları ise; 2018 yılında güneybatı *toichobat* bloklarının iç kısmında halı deseni stilinde işlenmiş mozaik tabanın devam edip etmediğini tespit etmek ve tapınağın iç kısmındaki mimariyi tanımlamak amacıyla genel vaziyet planı içerisindeki I12.1.2.3/IV, H11.4/I-II-III-IV, H12.1/I-II-III, H12.2/I-II-III, H12.3/I-II plan karelerinde gerçekleştirilmiştir.

Kazı çalışmaları güneybatı *toichobat* bloklarının iç kısmında 43.70 m kotundaki mozaik tabanın kuzeyine doğru 44,40 – 43.70 m kotları arasında gerçekleştirilmiştir. Böylelikle tapınağın iç kısmında 31.39 x 22.57 m'lik yaklaşık 678 m²'lik alanın tümünde tarım toprağını kaldırmak suretiyle çalışmalar yapılmıştır. Yaklaşık 1 m kaldırılan tarım toprağının dolgu toprağı olduğu ve içerisinde yoğun kiremit parçaları, az miktarda mermer döşeme parçaları ile seramik parçaları görülmüştür. Toprağın yapısı oldukça sert ve kahverengidir. Yakın zamanda tarım yapıldığı için sulama sistemi olarak kullanılan modern plastik su boruları açığa çıkarılmıştır. Tapınağın iç kısmındaki dolgu toprağın tümünün kaldırılmasıyla iç kısımdaki mimariye tanımlamak mümkün olmuştur. Tapınağın sonraki dönemlerde üç nefli kiliseye dönüştürüldüğü anlaşılmış, yaklaşık 80 x 80 m ölçülerindeki kireç taşı kare formulu *in situ* kaideler açığa çıkarılmıştır. Bu kaideler doğu – batı doğrultulu olup kuzeyde 8 ve güneyde 10'ar adettir. Bunlar ya doğrudan sütunu ya sütun kaidelerini ya da postamenti veya kemer ayaklarını taşıyor olmalıydı. Güney stylobat blokları ile güney kaidelerin arası (güney nef) 5.10 m, kuzey stylobat blokları ile kuzey kaidelerin arası (kuzey nef) 5 m ve orta nef ise 9,55 m ölçülerindedir. Her iki yöndeki kaideler arası 1.90 m ile 1.80 m arası değişmektedir. 11.-12. kaide ile 16.-17 kaideler arasındaki eksik kaideler tahrip olmuş veya taşınmıştır. Yükseklikleri henüz belirlenmemiştir. Bazı kaideler üzerine Eski Yunanca harfler kazınmıştır. Bir kısmında da zıvana delikleri, bazılarında ise harç izleri vardır. Bu kaideler 25 m boyunca devam etmektedir. Kaideler ile ilişkili tapınağın doğusunda 11.50 x 2 m ölçülerinde dikdörtgen formda platform yapı açığa çıkarılmıştır. Güney ve kuzey duvarların iç kısmında (güney ve kuzey neflerde) 43.70 ve 43.80 m kotları arasında değişen tahribata uğramış geometrik desenli mozaik taban açığa çıkarılmıştır. Tahrip olan mozaik tabana ait harç izleri 43.73 m kotunda gözlemlenmiştir. Orta nefin batısında ise 43.65 m kotunda tahrip olmuş mermer taban döşeme açığa çıkarılmıştır.

Kazı çalışmaları sırasında 3 adet sütun gövdesi bulunmuştur. Bu sütun gövdeleri nefleri oluşturan mimari ile bağlantılı olmalıdır. Bu üç sütun gövdesi parçalarının 0,50 m çapında olması, kaidelerin bazıları üzerindeki 0,55 m çapındaki harç izleri ile ilişkili olmalıdır.

Epiphaneia – Tapınak Alanı Mezar 3 ve Mezar Hediyesi

Yine orta nefte mermer taban döşemeler ile aynı alanda olan ve genel vaziyet planı içinde H11.4/I-II, H12.1/I-II-III plan karelerinde ortalarında kare zıvana delikleri olan 5 adet kare formulu blok taş açığa çıkarılmıştır. Bu blok taşların yapının batısında ve orta nefte olması, burada bulunması muhtemel ahşap üst yapıyı taşıdığını düşündürmektedir. Başka bir görüş ise bu görüşten farklı olarak kaidelerle ilişkisi olmayıp sonraki dönemlerde yapılmış olabileceğidir.

Tapınağın iç kısmının doğusunda, orta nef ile aynı doğrultuda, güneyde 10. kaide kuzeyde 17. kaideden 1,80 m doğusunda payandalarla ilişkili dikdörtgen planlı ve üç cephesinde basamaklı girişi olan, mermer profilli bloklardan oluşan platform benzeri bir düzenleme veya kilise ile ilişkili bir bölüm ortaya çıkarılmıştır. Mekan içindeki bu düzenleme, kiliseye dönüştürülen tapınağın devşirme malzemelerle inşa edilmiş kilisenin *Bema* sı olmalıdır.

Yapının iç kısmı 44,18 m kotunda olup, üzerinde harç izleri görülmektedir. Bu harç izleri, yapının doğu cephesinin dışında bir apsis olabileceğini düşündürmektedir. 2020 kazı çalışmalarında doğuda apsis olup olmadığı kesinlik kazanacaktır.

Tapınağın doğu stylobat bloklarından 8,50 m batıda, üç nefli kuzey güney doğrultulu kesen ve geç dönem olduğu ön görülen çift sıra bazalt taşlardan oluşan D1 olarak adlandırılan duvar temeli açığa çıkarılmıştır. Duvar temeli 22 x 0,70 m ölçülerinde olup en uzun korunan kısmı güneyde 10,40 m uzunluğundadır. Sonrasında 1,50 m kesintiye uğrar. 1,60 m devam ettikten sonra yine 6,50 m kesintiye uğrayıp sonlandığı noktada kuzeyde 1,96 m devam etmektedir. Bu duvar içinde biri çok tahrip olmuş bir sütun gövdesi, diğeri Korinth düzeninde bir sütun başlığı olmak üzere iki mimari parça devşirme olarak kullanılmıştır. D1 duvarının doğusunda, orta nef kısmında 3.45 x 0.95 m'lik alanda pişmiş toprak tuğladan bir taban açığa

çkarılmıştır. Bu tuğla tabanın Geç dönem D1 duvar temeli ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir.

2019 yılı kazı çalışmasında ortaya çıkarılan yapının tapınak duvarları içinde kiliseye dönüştürülmüş olduğu anlaşılmıştır. Tapınağın iç kısmında doğu-batı doğrultusunda uzanan iki hat halinde uzanan dörtgen kaideler sırası ile üç nefli/koridorlu bir iç mekân düzenlemesi oluşturulmuştur. Mozaik taban genel özellikleri itibarı ile MS 5. yy özellikleri göstermekte olup tapınağın *toichobat* bloklarına bitişecek şekilde inşa edilmiştir.

2019 yılı çalışmalarında tapınağın iç kısmında genel vaziyet planı içerisindeki I12.1.2.3/IV, H11.4/I-II-III-IV, H12.1/I-II-III, H12.2/I-II-III, H12.3/I-II plan karelerinde yapılan kazı çalışmaları sırasında güney nefte 5, kuzey nefte 21 ve orta nefte 9 adet olmak üzere toplam 35 adet tek sıra taş sanduka ve basit toprak tipinde Orta Çağ'a ait mezarlar tespit edilmiştir. Bu mezarlardan 2017-2018 yılı çalışmalarında tapınağın dış dört kenarında 24 adet tespit edilmişti. 2019 yılı çalışmaları ile birlikte toplam 59 adet mezara ulaşılmıştır. 2019 yılı çalışmalarında tespit edilen mezarların 34 adeti tek sıra taş sanduka tipinde 1 adeti ise basit toprak gömü şeklinde olup tümü doğu-batı doğrultuludur. M1'de bir Orta Çağ'a tarihlenen pişmiş toprak bir kandil; M2'de cam parçaları; M3'te metal bir yüzük; M7'de metal bir yüzük ve bronz bir sikke; M11'de pişmiş topraktan minyatür bir kap; M18'de pişmiş topraktan bir kandil; M32'de iki adet metal bilezik mezar hediyesi olarak bulunmuştur. Mezarlar mozaik tabanı tahrip ederek oluşturulmuşlardır. Buluntuları da Orta Çağ'a tarihlenebilir. Böylece alanın Roma İmparatorluk Dönemi'nde tapınak, daha sonra üç nefli bir kilise ve en sonunda da bir mezarlık alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mezar açılma ve belgeleme çalışmaları Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antropoloji Bölümü Araş. Gör. Ali Rıza Can tarafından yapılarak, iskeletler kaldırılmıştır. Mezarlar genel vaziyet plan üzerine yerleştirilmiştir.

2019 yılı Epiphaneia antik kenti Tapınak kazı çalışmalarında 18 adet envanter buluntu 30 adet etütlük buluntu ele geçmiştir. 18 adet envanter buluntu içerisinde 9 adet sikke okunmuş ve tarihleme yapmamız da yardımcı olmuştur. Sikkeler içinde en erkeni en erken Numerianus (MS 283-284) (EPI.019.2072) Dönemi'ne, En geçi ise Bizans Dönemi'ne tarihlenen, Theodora (MS 1055-1056) (EPI.019.2039) bronz sikkesidir. Sikke dışında 7 metal ve 2 pişmiş toprak buluntu bulunmaktadır.

2. Koruma ve Restorasyon-Konservasyon Çalışması

Tapınakta Yapılan Koruma ve Restorasyon-Konservasyon Çalışmaları

Tapındaki mozaikler ve mermer döşemenin üzeri ilk olarak jeotekstil ile kapatılmıştır. Ardından 10 cm kalınlığında elenmiş kum, üzerine jüt ve onun da üzerine 10 cm kalınlığında çakıl taşı uygulanarak mozaikler ve mermer döşeme koruma altına alınmıştır. Temizlik ve sağlama işlemleri bir sonraki seneye bırakılmıştır.

Küçük Eser Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

2019 kazı dönemi içerisinde envanterlik ve etütlük olarak belirlenen sikkeler, metal objeler, cam, kemik ve taş eserlerin restorasyon ve konservasyon işlemleri tamamlanmıştır.

Seçilmiş Kaynakça

- Ainsworth, W. F.
1838 “Notes upon comperative Geography of the Cilician and Syrian Gates”, *Journal of the Royal Geography Society of London*, Vol.8: 1985-95.
- Çelik, Ö.
2018 “Erzin-İssos (Epiphaneia) Antik Kent Kazısı”, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2*. Cilt: 89-110.
- Heberday, R. – A. Wilhelm
1896 *Reisen in Kilikien*, Denkschriften 44:VI, Wien.
- Hild, F. – H. Hellenkemper
1990 *Tabula Imperii Byzantini: Kilikien und Isaurien* Vol. 5, Viyana.
- Jones, A. H. M.
1998 *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- Pamir, H.
2009 “Alalakh'tan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12: 258-288.
- Pamir, H – D. Kara
2019 “Epiphaneia (Erzin) 2017 Kazısı”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2*. Cilt: 317-338.
- Ramsay, W. A.
1954 *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geography Society Supplement, Londra.
- Seton Williams, M. V.
1954 “Cilician Survey”, *Anatolian Studies* IV: 121-174.
- Tunçer, A.
2012 “Hatay Müzesi sikkelerinin ışığı altında Antiokheia Darphaneleri”, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tülek, F.
2012 “Burnaz: Doğu Akdeniz'de Kayıp Bir Liman”, *Arkeoloji ve Sanat* 40: 175.

Hatice Pamir – Aşkın Özdzibay

Orta Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları Projesi

Orta Toros Dağları Orta Anadolu'yu Akdeniz Bölgesi'nden ayıran bir bariyer gibi görünmesine karşın, içerisinde barındırdığı doğal geçitler sayesinde, çağlar boyunca insan toplulukları için geçiş güzergahları barındıran bir köprü görevi görmüştür. Bölge, Paleolitik Çağ'dan itibaren Kuzey Suriye ve Levant kıyı bölgesi ile Orta Anadolu kültürleri arasında bir bağlantı yoludur. Aynı zamanda Orta Anadolu Kapadokya obsidyenlerinin Yakınoğu ve Kıbrıs'a dağılım mekanizmasında da rol oynamıştır (Balkan-Atlı – Binder 2007). Ancak kültürel ilişkilerin kurulmasında bu derece önemli olmasına rağmen, Orta Toroslar'da tarihöncesi dönemlerin anlaşılmasına yönelik çalışmalar son derece azdır. Bu nedenle 2019 yaz sezonunda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Mersin İli ve ilçelerinde yüzey araştırmasına başlanmıştır.

Bu yılki çalışmalarımızda Erdemli ve Tarsus ilçelerine odaklanılmış ve temel olarak üç hedef belirlenmiştir. Bunlardan birincisi bölgede vadi içlerinde, kaya oyuklarında tespit edilen kaya resimlerinin tespiti ve korumaya yönelik önlemlerin alınmasıdır. İkinci hedef

Orta Toroslar – Kaya resimleri bulunan Doğu Sandal Vadisi'nden bir Görünüm

Orta Toroslar – Doğu Sandal Vadisi'nden Negatif El Baskıları

Orta Toroslar – Erdemli Eşek Deresi Vadisi'nde Yer Alan Mağaradan Aycık örneği

söz konusu resimlerle ilişkili olabilecek tarihöncesi dönemlere ait varsa yerleşme ve kamp yerlerinin tespit edilmesidir. Bunların yanı sıra üçüncü hedef ise Neolitik Dönem içerisinde Kıbrıs'a ve Yakınoğu'ya yayıldığını bildiğimiz Kapadokya obsidyenlerinin vadi içlerinde izinin sürülmesidir. Bu üç hedefe yönelik de sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra arazinin detaylı bir haritalandırılması yapılmaya

Orta Toroslar – Beylice/ Tarsus Çakmaktaşı İşlik Alanı

başlanmış, bölgedeki endemik bitkilerin tespiti için etnobotani çalışmaları, kaya resimlerinde kullanılan boyaların tespiti için deneysel çalışmalar ve sosyal sorumluluk projesi çerçevesinde çocuklar için arkeoloji atölyeleri gerçekleştirilmiştir.

Bu yılki çalışmalarımızda odaklandığımız kaya resimlerinin bir bölümü ekip üyelerimiz tarafından Erdemli İlçesi'nde daha önceden tespit edilmiş olmakla birlikte (Kayci vd. 2018, Kayci 2018), koruma uzmanları ile birlikte incelenmeleri için yeniden ziyaret edilmişlerdir. Bununla birlikte bu yıl kaya resimlerine yenileri de eklenmiştir. Çoğunluğu Erdemli'nin Sandal Vadisi'nde yer alan kaya resimleri genellikle kırmızı boya ile yapılmış olmakla birlikte, insan ve hayvan figürlerinin yanı sıra şematik betimler ve el baskıları dikkati çekmektedir. Bu yıl bu figürlere kırmızı ve siyah bezemeli örneklerin yanı sıra kazıma bezeme ile yapılmış olanlar da eklenmiştir. Bölgede daha önceden Gülnar İlçesi'nde de tespit edilen kaya resimleri de bulunmaktadır (Girginer – Durukan 2017).

Orta Toroslar – Beylice/Tarsus'tan Neolitik Dönem'e ait Çakmaktaşı Çekirdek

Bu örnekler Orta Toroslar'ın kaya resimleri açısından oldukça zengin bir bölge olduğunu göstermektedir. Ancak tarihöncesi dönemlere ait olduğunu düşündüğümüz bu resimler ile ilgili en önemli sorun tarihlendirilmeleridir. Bu nedenle bu yılki çalışmalarımızda bu konuya odaklanılacaktır.

Kaya resimlerinin bulunduğu kaya oyuklarında arkeolojik dolgu saptanmamış olmakla birlikte, Erdemli İlçesi'nde resimlerin bulunduğu vadilerin Paleolitik dönemden itibaren kullanıldığını gösteren yontmataş buluntulara rastlanmış olması önemlidir. Bu buluntu alanlarından biri de yontmataş buluntularına göre Epipaleolitik döneme ait olabileceğini düşündüğümüz bir mağaradır. Mağaranın ön terasındaki kesitte çok sayıda çok sayıda aycık bulunmuştur. Yine bölgede Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait olduğunu düşündüğümüz çok sayıda çakmaktaşı ve obsidyen buluntuya rastlanmıştır.

Tarsus İlçesi'nde yaptığımız çalışmalarda özellikle çakmaktaşı yoğunluğu bulunan alanlara odaklanılmış ve çalışılan her alanda önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu alanlardan biri Beylice'dir. Beylice'nin Paleolitik dönemden itibaren kullanılan ve çok geniş bir alana yayılan bir çakmaktaşı ışık alanı olduğu anlaşılmıştır. Özellikle Orta Paleolitik Dönem'e ve Neolitik döneme ait buluntuları dikkat çekicidir. Neolitik döneme ait çekirdekleri Yumuktepe (Mersin) yerleşmesinde bulunanlara benzerlik göstermektedir (Altınbilek-Algül 2011). Alanda çakmaktaşının yanı sıra çok az miktarda da olsa Orta Anadolu Kapadokya yataklarından olduğunu düşündüğümüz obsidyen buluntulara da rastlanmıştır.

Yukarıda kısaca özetlenen tüm bu özellikleri nedeniyle Orta Toroslar'ın tarihöncesi dönem toplulukları açısından yoğun kullanılan bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu alandaki çalışmaların Orta Anadolu ile Kuzey Suriye, Levant kıyı bölgesi ve Kıbrıs arasında tarihöncesi dönemlerdeki kültürel ilişkilerin anlaşılması açısından önemli olduğu açıktır.

Kaynakça

- Altınbilek-Algül, Ç.
2011 “Chipped Stone Industry of Yumuktepe: Preliminary Results from The Early Neolithic”, *Anatolia Antiqua* (XIX): 13-25.
- Balkan-Atlı, N. – D. Binder
2007 “Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen İşliğı”, M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.) *Türkiye'de Neolitik Dönem*, İstanbul: 217-222.
- Girginer, K – M. Durukan
2017 “Mersin/Gülner Akyapı Mağarası'nda Bulunan Prehistorik Mağara Resimleri”, *Olba*, XXV: 1-15.
- Kayci, O.
2019 *Neolitik Dönem'de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kayci, O. – Y. Ünlü – S. Ateş
2018 “Mersin'in Mağara Resimleri. Anadolu'nun Eleri”, *Magma Dergisi* (Nisan sayısı): 1-16.

Çiler Algül – Orkun Kayci – Semra Balcı
Hale Tümer – Yaşar Ünlü

Volkanik Kapadokya'da Yeni Bir Neolitik Yerleşme: Sırçalı Tepe (Kayırlı-Değirmenyolu)

Sırçalı Tepe (Kayırlı-Değirmenyolu), Niğde ili merkez ilçesinin kuzeybatısında, Göllüdağ'ın kuzeyinde, Kayırlı Köyü'nde yer almaktadır. Yerleşmede ilk olarak 2016 yılında “Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları Projesi” kapsamında bir yüzey toplaması yapılmış, buluntularının niteliği bölgenin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi açısından önemli bir sit alanı olduğunu göstermiştir. Alan, özellikle yüzey yayılmış olan, çok yoğun miktarda obsidyen buluntuların varlığı ile dikkati çekmektedir (Balcı, *et al.* 2018). Yerleşmede 2019 Temmuz ayında kazı çalışmalarına başlanmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Höyük üzerindeki kazı çalışmaları iki alanda gerçekleştirilmiştir. Bu alanlardan biri, obsidiyen buluntuların yoğun olduğu höyüğün tepe noktasındadır. Diğer alan ise höyüğün doğu yamacında, köylüler tarafından toprak çekilmesi nedeniyle tahrip olan kısımda yer almaktadır. Her iki alanda da Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olduğu düşünülen buluntular açığa çıkarılmıştır.

Yoğun obsidyen buluntuların yer aldığı höyüğün tepe noktasında 5x10 m'lik bir alanda kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu alanda yüzey obsidyen buluntularının hemen altında arkeolojik dolgu ile karışık şekilde obsidyen, hayvan kemikleri, kerpiç döküntüler tespit edilmiştir. Yüzeyde bulunan obsidyen yoğunluğunun yüzey toprağının altında da, özellikle belli alanlarda

Sırçalı Tepe – 2019 yılı kazı alanları

cepler oluşturarak devam ediyor olması, bu alanın bir işlik ya da yongalama artıklarının atıldığı bir çöplük olduğunu düşündürmüştür. Obsidyen yoğunluğu olan çukurlar profilde de izlenebilmektedir. Obsidyen buluntular çok sayıda dilgi çekirdekleri ve bu çekirdeklerin yerleşmede yongalandığını gösteren ürün ve yongalama artıklarından oluşmaktadır. Bu alanda yongalama aşamalarına ait tüm buluntular saptanmıştır. Dolayısıyla höyüğün tepe noktasında yer alan tabaka bir işlik görünümü vermektedir. Ancak bu alanın Göllüdağ çevresinde bildiğimiz diğer tüm işliklerden farkı (Balkan-Atlı *et al.* 2011) çok sayıda alete rastlanmış olmasıdır. Obsidyen aletler arasında çok çeşitli alt tipleri olan kazıyıcılar, ok uçları ve deliciler tanımlanmıştır. Ok uçları yarı sarp düzeltili bir örnek dışında baskı düzeltili oval ok uçları şeklindedir. Tüm bu aletler bölgedeki Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik dönem yerleşmelerinden bildiğimiz alet çeşitlemeleri ile benzer özelliklerdedir. Bunların yanı sıra taş, kemik ve sürtmetaş aletler de bulunmuştur.

Höyüğün doğu yamacındaki kazı çalışmaları köylülerin toprak alması nedeniyle tahrip olmuş bir kesimde gerçekleştirilmiştir. Bu alanda höyüğün tabakalanmasının anlaşılması için bir kesit yapılmaya karar verilmiş ancak yüzey toprağının hemen altından fırın kalıntıları ve iyi korunmuş tabanların açığa çıkması nedeniyle alan basamaklı açma olarak kazılmıştır

Sırçalı Tepe – Obsidiyen Kazıyıcı.

Sırçalı Tepe – Obsidiyen Okucu.

Alanda duvar ve taban kalıntılarının kısmen korunduğu mekanlar tanımlanmış, aynı döneme ait oldukları düşünülen bu mekanların birbirini takip eden yapı evrelerinin olduğu tespit edilmiştir. Mekanlardan biri içerisinde kırmızı renkli bir taban ve bu taban ile birlikte oluk olduğunu düşündüğümüz bir yapı ögesi bulunmuştur. Ancak bu iki öge de yüzeye çok yakın konumda ve kısıtlı bir alanda kazılabilmiş durumdadır. Bu alanın doğu kesimi ne yazık ki köylülerin toprak çekmesi sırasında tahrip olmuştur. Kırmızı tabanın altında *hocker* pozisyonunda bir iskelet bulunması önem taşımaktadır.

Açma içerisindeki bir başka mekânda tabanla ilişkili iki adet sıvalı iskelet çukurunun yanı sıra fırın kalıntılarına rastlanmıştır. Aynı mekânın kuzeyinde daha erken bir yapı evresine ait olabileceği düşünülen bir fırın daha saptanmıştır. Bu yılki kazı çalışmalarımızda açığa çıkarılan tabakanın en alt yapı evresi yanık bir dolgu üzerine oturmaktadır. Ancak höyüğün

Sırçalı Tepe – Kırmızı Tabanlı Yapı ve Altında Bulunan İskelet

tabakalanmasının bu yanık dolgu altında da yoğun bir şekilde devam ettiği anlaşılmıştır.

Yamaç açmasındaki obsidien buluntular höyüğün tepe noktasında bulunanlara göre çok daha az sayıdadır fakat teknolojik ve tipolojik açıdan benzer özellikler göstermektedir. Bununla birlikte çok az sayıda kemik alete de rastlanmıştır. Hayvan kemikleri üzerindeki ilk gözlemlere göre evcil koyun/keçi yoğun olmakla birlikte, yanı sıra sığırın en çok görünen hayvan türleri olduğu söylenebilir. Ayrıca at, tavşan ve kuş türlerine ait kemikler de saptanmıştır.

Bölgede daha önceki yıllarda yapılan araştırmalardan da bilindiği gibi üzere Neolitik Dönem, obsidien kaynaklarının çok yoğun kullanıldığı bir dönemdir. Bölgede yürütülen Kömürcü-Kaletepe obsidien işliği kazıları da obsidienin bölge dışındaki uzak mesafelere taşındığını kanıtlamıştır (Balkan-Atlı 2003). Ancak bu bağlantıyı şimdilik yakın bölgelerdeki yerleşmelerle kuramamaktayız. Obsidien kaynaklarına çok yakın konumda bulunan ve alanda yongalandığı anlaşılan çok sayıda obsidien buluntunun varlığından, Sırçalı Tepe'nin (Kayırlı-Değirmenyolu), "obsidien kaynağı-işlik-yerleşme" bağlantılarında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Balcı, S. – Y. G. Çakan – B. Falay
2018 "Niğde Tarihöncesi Araştırmaları 2016", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 35*, 2. cilt, Ankara: 427-446.
- Balkan-Atlı, N.
2003 "Obsidien "Ticaret": Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar. Bir Deneme", M. Özbaşaran, O. Tanındı ve A. Boratav (yay.) *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus. Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar*, İstanbul: 9-18.
- Balkan-Atlı, N. – S. Kuhn – L. Astruc – N. Kayacan – B. Dinçer – S. Balcı
2011 "Göllü Dağ Survey 2010", *Anatolia Antiqua XIX*: 259-278.

*Semra Balcı – Çiler Altınbilek Algül – Okan Aslaner
Orkun Kaycı – Fazlı Açıkgöz – Banu Öksüz*

Fikirtepe Kültürü'nün Öncesi: Bilecik Bahçelievler

Bahçelievler yerleşmesi, Bilecik merkez ilçesi Bahçelievler mahallesinde, apartmanlar arasında sıkışmış bir parselde yer almaktadır. Yerleşme, 2013 yılında Prof. Dr. Turan Efe'nin başkanlığında yapılan yüzey araştırmasında bulunmuş olup 2014 yılında da tescil edilerek, sit alanı olarak ilan edilmiştir. 2014 yılında E. Fidan tarafından Bilecik Müzesi başkanlığında kurtarma kazısı yapmak amacıyla çalışmalar yapılsa da izin alınamamıştır. Ancak 2019 yılında söz

Bilecik – Bahçelievler Neolitik Yerleşmesi Hava Fotoğrafı

konusu sit alanında, araba park yeri oluşturmak amacıyla iş makinası tahribatının tespiti üzerine, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle kurtarma kazıları başlatılmıştır. Kazılar, Bilecik Müze Müdürü Harun Küçükaydın başkanlığında, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. E. Fidan'ın bilimsel sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir.

Günümüzde kurumuş olan bir akarsu vadisinin hemen kenarında kurulduğu anlaşılan yerleşmede yaklaşık olarak 1 ay sürdürülen 2019 yılı kazı çalışmaları, B2 ve C2 olarak tanımlanan plankareler içerisinde 6.0 x 5.5 m'lik iki ayrı açmada gerçekleştirilmiştir. Ayrıca B2 açmasında, yerleşmedeki dolgu kalınlığını görebilmek amacıyla 2.5 x 1.0 m boyutlarında bir sondaj ile ana toprağa kadar inilmiştir. Burada yaklaşık 90 cm kalınlığında 3 farklı tabakaya sahip arkeolojik kültür dolgusu, onun altında ise içinde az sayıda arkeolojik malzeme barındıran, koyu renkli orman toprağı söz konusudur.

Yapılan kazılarda en üst tabakalarda İstanbul ve Güney Marmara çevresinde bilinen Fikirtepe Kültürü'ne ait bulgulara rastlanmıştır. Söz konusu kültüre ait bezemeli kutu parçaları, kemik aletler ile obsidien ve çakmak taşından mikro dilgi parçaları ele geçirilmiştir. Fikirtepe Kültür öğelerinin giderek azaldığı alt tabakalarda ise bir tanesi 4.5 m diğeri 3.5 m çapında iki adet yuvarlak ev tespit edilmiştir. 4.5 m çapındaki doğudaki yapının çamur/kerpiç duvarlarında 12 adet, yapının ortasına yakın bir konumda da ise 1 adet ahşap kazık deliği saptanmıştır. Bunlardan çapı daha büyük olan ve ana taşıyıcı olarak kullanılan deliklerin çevresinin taşlarla çevrelendiği gözlemlenmiştir. Barınağın tabanı sıkıştırılmış topraktır. Batıdaki açmada bulunan yuvarlak yapı ise kısmen yangın geçirmiştir. Kireç tabana sahip yapı, kerpiç/çamur ile inşa edilmiştir. Söz konusu bu yapının duvarları içerisinde ise kazık delikleri tespit edilmemiştir.

Bahçelievler’de 2019 yılı kazı çalışmaları Anadolu Arkeolojisi için çok önemli sonuçlar vermiştir. Fikirtepe Kültürü’ne ilişkin elde edilen bilgilerin yanında söz konusu kültürün öncesine ait kanıtlar ele geçirilmiştir. Kuşkusuz bu kanıtlar içerisinde en önemlisi, Bahçelievler yerleşmesinin Bilecik ve Marmara Bölgesi’nin bilinen en eski yerleşmesi haline gelmesi, hatta Batı Anadolu içerisindeki en eski birkaç yerleşmeden biri olma konumuna ulaşmasıdır. Bilecik Belediyesi’nin katkılarıyla TÜBİTAK MAM’a gönderilen 5 adet yanmış odun parçası ve sediman örneğine göre, Fikirtepe Kültürü’ne ait öğelerin görüldüğü tabakanın altındaki yapılar evresi, MÖ 6800-6600, daha alttaki yerleşmenin şimdilik bilinen en eski evresi ise MÖ 7030-6700 yıllarına tarihlenmektedir. Finansal kaynak bulunması durumunda 2020 yılında daha geniş alanda ve uzun süreli yapılması planlanan kazı çalışmalarının, Batı Anadolu’da Neolitik Dönem’in erken safhaları açısından oldukça önemli sonuçlar vereceğini düşünmekteyiz.

Erkan Fidan – Harun Küçükaydın

Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları – 2017-2019

Hellenistik ve Roma çağlarının görkemli kenti Antakya (Antiokheia ad Orontem ya da Asi kıyısındaki Antakya) kurulduğu günden bu yana kesintisiz yerleşim görmüş kadim bir kenttir. Coğrafi konumu itibarıyla Kuzey Suriye ve Orta Doğu coğrafyasını Anadolu ve Akdeniz’e bağlayan doğal geçitler üzerinde yer alan kent, iki binyılı aşkın bir süre boyunca hem bölgedeki ticari hareketliğin hem de kültürel etkileşimin kesişme noktası olmuştur. Roma döneminde, İmparatorluğun doğu eyaletlerinin başkentliğini yapan Antakya, Roma ve İskenderiye (Alexandria) ile birlikte antik dünyanın üç büyük merkezinden biri olarak kabul edilmiştir. Günümüzdeki adı dilimize Arapça üzerinden Antakya olarak geçmiş olan kent, kuruluşundan itibaren aynı isimle anılan ender dünya şehirlerinden biridir.

Antakya’daki ilk kazılar 1932-1939 yılları arasında, Fransız manda yönetimi döneminde aralarında Princeton Üniversitesi, Worcester Sanat Müzesi, Baltimore Sanat Müzesi ve Louvre Müzesi gibi birden çok kurumun girişimiyle Amerikalı ve Fransız araştırmacılardan oluşan bir ekip (Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity) tarafından gerçekleştirilmiş ve kazı sonuçları beş cilt halinde yayımlanmıştır. Bu kazılarda kentin bazı önemli yapıları tespit edilmiş olmakla birlikte, çalışmaların buluntu odaklı olarak yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dikkati çeken en önemli buluntu grubu mozaik döşemelerdir. Söz konusu kazılarda ortaya çıkarılan

300’den fazla üstün kaliteli mozaik döşemenin önemli bir bölümü yurtdışına götürülmüş olup günümüzde başta Amerika, Fransa ve Türkiye’de olmak üzere 30’dan fazla müze ve koleksiyonda sergilenmektedir.

1930’lu yıllardaki ilk evre kazılarından yaklaşık 70 yıl sonra, 2004 yılında, Prof. Dr. H. Pamir başkanlığında arkeolojik yüzey araştırmaları başlatılmış ve kent genelindeki arkeolojik doku sistematik bir şekilde taranarak yüzeyde görülen kalıntılar belgelenmiştir. Bu çalışmalar sonrasında antik kentin kuzeyinde yer alan nispeten daha az modern yerleşim görmüş Ada Mevkii’nde kazı çalışması başlatılmasına karar verilir. Antik çağda Asi Nehri’nin kolu tarafından çevrelenmesi dolayısıyla Ada görünümünde olan bu mevkii, MÖ 2. yy’dan itibaren Antiokheia antik kentinin siyasi ve kamusal merkezi olmuştur. 1930’lu yıllarda gerçekleştirilen kazılarda alanda beş farklı hamam yapısı ve zengin mozaiklerle döşeli Roma dönemi konutları kazılmış, ancak bu kalıntılar süreç içinde tekrar toprağa gömülmüştür. Tapınak, Hipodrom ve Stadyum’a ait kalıntılar ise halen toprak üstünde görülebilmektedir. Antik kaynaklar doğrultusunda Ada Mevkii’nde yer aldığı bilinen bir diğer önemli yapı Roma dönemine ait *Basileia* ya da ‘İmparatorluk Sarayı’dır. Yüzey araştırmaları kapsamında hipodromun batısında gerçekleştirilen jeofizik taramaları, bu alanda anıtsal bir yapının varlığına dair olumlu veriler sağlamıştır.

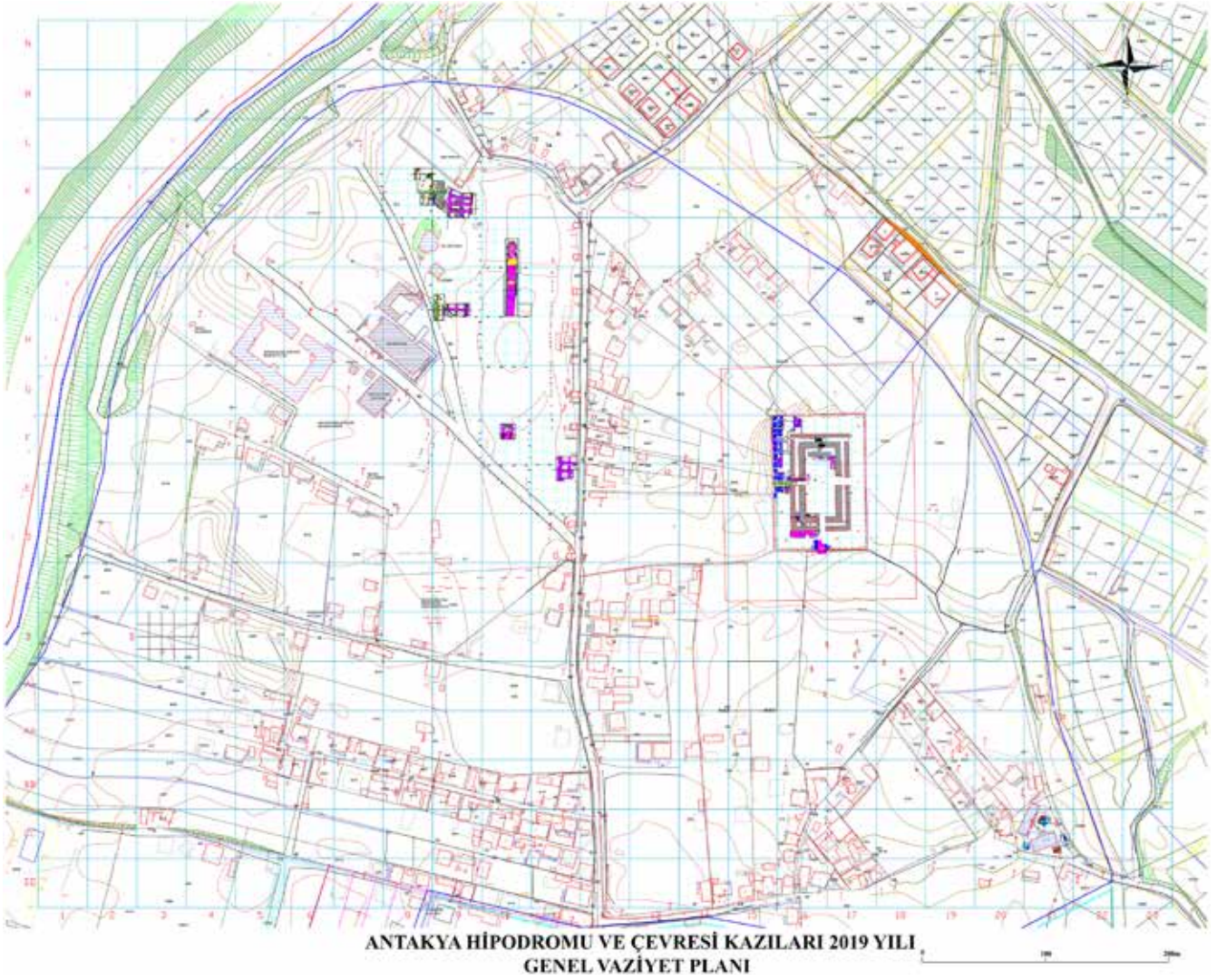
Kazı Çalışmaları:

Hatay ili, Antakya Merkez ilçesi, Küçükdalyan Mahallesi, Ada Mevkii’nde gerçekleştirilen Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları 2011 ve 2012 yıllarında Hatay Arkeoloji Müzesi ile birlikte yürütülmüş, 2013 yılından itibaren ise Bakanlar Kurulu’nun 10.09.2012 tarih ve 3780 sayılı kararı ile Bakanlık Kazısı statüsü kazanmıştır. Çalışmalar halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi adına Prof. Dr. H. Pamir tarafından yürütülmektedir. 2011 yılında alandaki arkeolojik dokunun tespit edilmesine yönelik jeofizik-jeoradar ve elektromanyetik taramalar gerçekleştirilmiş, burada alınan sonuçlar doğrultusunda kazı çalışmaları hipodrom ve tapınak olmak üzere iki alanda yoğunlaşmıştır. 2011-2019 yılları arasındaki çalışmaların ilk sonuçları aşağıda ilgili başlıklar altında sunulmuştur.

1. Antik Hipodrom Kazısı

Antik kentin halen toprak üstünde görülebilen az sayıdaki kalıntılarında biri olan yapı, ilk olarak 1932-1935 yılları arasında kazılmış ve ‘circus’ ya da ‘hipodrom’ olarak tanımlanmıştır

Ön değerlendirme niteliğindeki kazı raporuna göre özetle; kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapının iç uzunluğu 492,5 m, *arenanın* en dar yeri olan *Porta*

Antakya Hipodromu ve Çevresi Kazıları 2019 yılı Genel Vaziyet Planı

Triumphalis (Zafer Kapısı) önünde iç genişliği 70 m, en geniş yeri olan orta kısımdaki iç genişliği ise 75 m'dir. İki katlı tribüne sahip olan yapı arkeolojik verilere göre yaklaşık MÖ 1. yy'da inşa edilmiş olup bu tarih, antikçağ yazarı Malalas'ın yapının MÖ. 67 yılında Roma'nın Tarsus Valisi Quintus Marcius Rex tarafından inşa ettirildiği yönündeki aktarımı ile de örtüşmektedir. Bununla birlikte, yapının ilk olarak Roma döneminde mi inşa edildiği yoksa Hellenistik döneme ait bir öncüle mi dayandığı tartışmalıdır. Günümüzde, yapının doğu kenarı boyunca ve kuzeyde yarım daire biçimli *sphendone*de yer alan, ve tribünün ikinci katını destekleyen merdiven ayaklarının dere taşı ve harç karışımından oluşan *opus caementicium* iç dokusu yüzeyde görünür halde korunagelmıştır. Batı ve güneydeki kalıntılar ise halen büyük ölçüde toprak altındadır. Antakya Hipodromu, MS 1.-5. yy'lar arasında yaklaşık 400 yıl boyunca Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapmış olan kentteki en önemli spor yapısıdır. Boyutları itibariyle İstanbul (Konstantinopolis) Hipodromu (At Meydanı) ve Roma'daki Circus Maximus ile kıyaslanabilecek olan yapı, bu iki

örnekten de daha erken bir tarihte inşa edilmiştir. Roma kültürünün Akdeniz dünyasına hâkim olduğu dönemde birçok kentte *circus* / hipodrom yapıları inşa edilmiş, her kesimden halkın bir araya geldiği bu alanlar, sosyal ve politik hayatın merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Antakya hipodromu, gerek boyutları gerekse ait olduğu dönemin önemli sosyal ve siyasi olaylarına tanıklık etmiş bir yapı olması dolayısıyla önem taşımaktadır.

2011 yılından bu yana sürdürülen çalışmalarda yapının mimari özellikleri ve evrelerinin ortaya çıkarılması ve alandaki yerleşim tabakalarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. 2011-2016 yılları arasında, yapının kuzeybatı bölümüne denk gelen K8 ve K9 plankarelerinde çalışılmış, burada hipodromun batı tribünlerine ait temellerin kuzey bölümü kısmen ortaya çıkarılmış ayrıca bu temellerin batısında Geç antik döneme ait mekân kalıntılarına ulaşılmıştır.

Bu kazı çalışmaları ile hipodromun batı tribününün kuzey bölümüne ait temeller, bunu doğuda sınırlayan *arena* koruyucu duvarı ve *arena* zemini tanımlanmıştır.

Antakya Hipodrom – Hipodrom ve Tapınak Alanının Havadan Görünümü, Mayıs 1933 (Campbell 1934a, Fig. 3)

Buna göre doğu-batı aksında toplam 19,75 m genişliğe sahip temeller, bir sıra içte bir sıra dışta olmak üzere iki sıra halinde sıralanan odacıklarla bölünmüştür. *Opus caementicium* tekniğindeki temellerin üzerinde yer yer korunagelmış dikdörtgen biçimli kireçtaşı bloklar, burada yükselen duvarların kesme taş kaplı dolgu tekniğinde inşa edildiğini göstermektedir. Kuzeyde, doğuya doğru kıvrıldığı görülen temel duvarlarının, hipodromun kavisli kuzey ucu olan *sphendonon*un başlangıcını oluşturduğu anlaşılır. Söz konusu kazılarda, hipodrom temellerinin batı tarafında ve temellerin üzerinde dört farklı tabaka tespit edilmiş olup en alttaki 4. Tabaka hipodrom temelleri, 3. Tabaka yangın katmanı ve ardından konut alanı, 2. Tabaka yıkım ve ardından konut, 1. Tabaka ise Geç dönem konut alanı olarak tanımlanmıştır.

2017-2019 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda hipodrom ve yakın çevresinde dört farklı bölgede çalışılmıştır. Bunlar 1) *spina* platformu (kuzey ve güney), 2) batı tribün, 3) doğu tribün ve 4) yapının kuzeybatısındaki yerleşim alanıdır.

Spina: Arenanın ana ekseninde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan *spina*, hem yarış alanını ikiye bölen bir duvar, hem de diğer önemli örneklerde (Roma Circus Maximus, İstanbul Hipodrom) olduğu gibi üzerinde heykel, sunak, dikilitaş vb. düzenlemeler bulunduran bir kamusal prestij platformudur. Bununla birlikte erken dönem kazı raporlarında *spina* ile ilgili detaylı bilgi aktarılmamış, burada *spinanın* boyutları (283,30 m x 8,30 m) belirtilmiş ve yapı boyunca

uzanan su kanallarından bahsedilmiştir. 2017-2019 yıllarında *spinanın* plan özellikleri ve evrelerine dair detaylara ulaşmak üzere, platformun kuzey ucuna ve yaklaşık olarak orta bölümüne denk gelen iki farklı alanda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2017-2019 yıllarında *spinanın* kuzey bölümüne denk gelen I10 ve J10 plankarelerinde çalışılmış ve *spina* platformunun kuzey ucunu oluşturan yaklaşık 60m uzunluğundaki bölüm, güneyden kuzeye doğru etaplar halinde ortaya çıkarılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan *spina* duvarı, *opus caementicium* tekniğinde inşa edilmiş olup 6,70 m eninde bir platformdan (D2) oluşmaktadır. Bu platformun doğu ve batı yüzü, ortalama 0,50 m eninde ve farklı boylarda tek sıra halinde harçla yerleştirilmiş kireçtaşı bloklarla sınırlandırılmıştır. *Spina* platformunun doğu ve batı yanı boyunca, *spina* ile *arena* tabanını ayıran *spina* koruyucu duvarları (D3 ve D4) yer alır. Platform ile koruyucu duvarlar arasında, ortalama 0,20 m genişliğinde birer su kanalı uzanır. Yer yer korunagelmış buluntular doğrultusunda, *spinanın* doğu ve batı yanı boyunca uzanan bu kanalların zemininin, harç katmanı üzerine yerleştirilmiş tuğlalarla döşeli olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu kanallarla ilişkili olarak, *spinanın* kuzey tarafında iki farklı noktada, *spina* temelinin doğu yüzüne yerleştirilmiş pişmiş toprak su künklerinden oluşan ve doğu kanalın içine açılan birer sifon sistemi tespit edilmiştir. Benzer bir sifon sistemi 2019 yılında *spina* güney kazı alanında da ortaya çıkarılmış olup (bkz. aş.) bu bulgular, *spina* duvarı üzerinde bir su düzeneği olabileceğine işaret etmesi bakımından önem taşır. *Spina* platformu, su kanalları ve koruyucu duvarların toplam genişliği ise 8,40 m olarak ölçülmüştür.

2019 yılında *spinanın* kuzey bölümüne yürütülen çalışmalarda *spina* platformunun kuzey ucunu oluşturan *meta prima* açığa çıkarılmıştır. Bu alanda, *spinanın* doğusu ve batısı boyunca uzanan su kanallarının *meta primanın* dönüşüne uygun olarak kıvrıldığı ve birbiri ile birleştiği tespit edilmiştir. Su kanalının hemen dışında yer alması beklenen *spina* koruyucu duvarı ise yıkıntı halinde korunagelmıştır. *Spina* hattında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında çok sayıda *tesserae* ortaya çıkmış olup bunların *spina* platformunun zemin döşemesine ait olabileceği düşünülmektedir.

2019 yılında ayrıca *spina* kuzey kazı alanının yaklaşık 90 m güneyinde yer alan F10 plankaresinde çalışılmış, burada *spina* platformunun güney uzantısı tespit edilmiştir. Orta büyüklükte dere taşları ile *opus caementicium* tekniğinde inşa edilmiş olan *spina* platformunun bu alanda kuzeye oranla daha iyi korunageldiği görülmektedir. Çalışmalarda platformun doğu ve

Antakya Hipodrom – Hipodromun doğu kanadına ait merdivenler

batı sınırları ortaya çıkarılmış ancak kuzeyden farklı olarak bu alanda *opus caementicium* çekirdeğin doğu ve batı yüzlerini destekleyen kireçtaşı bloklar tespit edilememiştir. Korunagelmiş haliyle *spina* temelini bu bölümü yaklaşık 7,00 m genişliğe sahiptir. *Spinanın* hemen doğusunda, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan iki bölümlü bir künk hattı yer alır. Batı ucu, *spina* platformunun doğu yüzüne oturan bir sifon sisteminden oluşan bu künk hattı, dikdörtgen biçimli bir bağlantı bloğu ile güneydoğu yönünde devam etmektedir. *Spina* kuzey açmasının doğu yüzünde tespit edilen sifon sistemleri (bkz. yuk.) ile aynı işleve sahip olduğunu düşündüğümüz söz konusu künk hattı, bağlantı bloğu ve daha uzun bir bölümünün korunagelmiş olması dolayısıyla *spinaya* bağlı su sisteminin daha iyi anlaşılması bakımından önem taşır.

Spina hattı üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, birden fazla alanda Geç dönem yapılaşma izleri saptanmıştır. *Spina* temelini oluşturan *opus caementicium* çekirdeğin üzerine oturan (ince duvar hatları, zemin harcı, ocak vb.) bu kalıntılar belirli bir plan oluşturmamakla birlikte hipodromun işlevini yitirmesinin ardından alanın Geç Antik dönemde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Batı Tribün: 2 ve 3 no'lu kazı bölgeleri sırasıyla batı ve doğu tribünlerde yer alır. Bu iki alan arasındaki en önemli farklardan biri, hipodromun doğu kenarı boyunca sistematik olarak inşa edilmiş olan anıtsal merdivenlere ait kalıntıların batıda görülmemesidir. Buradaki kazı çalışmaları doğrultusunda batı ve doğu tribünlere ait verilerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2017-2019 yılları arasında batı tribünün ortalarına denk gelen H9 ve I9 plankarelerinde çalışılmış ve batı tribün temellerinin kuzey-güney doğrultusunda 10m'lik bir bölümü, bu temellerin *arenaya* bakan doğu sınırında yer alan ve tribün temeli üzerine oturan kuzey-güney doğrultulu *arena* koruyucu duvarı

ile *arena* zemininin bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Batı tribün temelleri, K8-K9 plankarelerinde ortaya çıkan temeller ile aynı şekilde *opus caementicium* tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda korunagelmiş genişliği 19,50 m olan bu temeller, kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel olarak uzanan ve genişlikleri 1,80 m ile 2,40 m arasında değişen üç duvar sırası ile bunları dik olarak kesen, 1,90 m genişliğinde doğu-batı doğrultulu bir ara duvardan oluşmaktadır. Bu duvarların arasında dikdörtgen biçimli odacıklar oluşur. Buna göre dışta ve içte uzanan kuzey-güney doğrultulu temeller birinci ve ikinci kat tribünlerini, ortadaki temel ise iki tribün arasındaki koridor olan *ambulacrumu* taşımaktadır. Odacıklar ise tribünleri taşıyan tonozlu alt yapının oturduğu temellerdir.

Buradaki kazılarda, K8-K9 plankarelerinde olduğu gibi hipodromun hemen batısında Geç döneme ait çok sayıda duvar kalıntısı açığa çıkmıştır. Doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu olarak uzanan bu temel kalıntıları belirli bir plan vermemekle birlikte, alanın Geç Antik Dönem'de kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca buradaki kazı çalışmalarında ortaya çıkan kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir kanalizasyon hattı ile kuzey-güney doğrultulu iki farklı temiz su hattı günümüze ait olup hipodrom alanındaki kalıntıların modern tahribata maruz kaldığını ortaya koymaktadır.

Doğu Tribün: Hipodromun doğu tribününde gerçekleştirilen çalışmalarda doğu ve batı tribünlerin karşılıklı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra bu alandaki tribün temelleri ve merdivenler arasındaki mimari ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Doğu tribünün yaklaşık orta bölümüne denk gelen E11 ve F11 plankarelerindeki kazı çalışması ile doğu tribün temellerinin kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 20,50 m'lik bir bölümü ve bu temellerin batısında yıkıntı halinde korunagelmiş olan *arena* duvarı tespit edilmiş, doğu sınırına ait temel kalıntıları ise kazı alanının doğusundan geçen modern yolun altında kalması dolayısıyla ortaya çıkarılamamıştır.

İlk sonuçlara göre, doğu tribün temelleri K8-K9 ve H9-I9 plankarelerinde ortaya çıkan temeller ile aynı şekilde *opus caementicium* tekniğinde inşa edilmiştir. Plankarenin doğu bölümünde kazı çalışması yürütülememesi dolayısıyla doğu-batı genişliği tespit edilemeyen bu temeller, kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel olarak uzanan ve genişlikleri 2,00 m ile 2,30 m arasında değişen iki duvar sırası ile bunları dik olarak kesen, yaklaşık 2,00 m eninde doğu-batı doğrultulu ara duvarlardan oluşmaktadır. Bu duvar dizilerinin arasında dikdörtgen biçimli odacıklar yer alır. Batı tribünde olduğu gibi burada da dışta ve içte uzanan kuzey-güney doğrultulu temeller birinci ve ikinci kat

Antakya Hipodrom – Kuzeybatı Tribün Temelleri ve Alandaki Geç Dönem Yapı Kalıntılarının Havadan Görünümü

tribünlerini, ortadaki temel ise iki tribün arasındaki koridor olan *ambulacrumu* taşımaktadır. Odacıklar ise tribünleri taşıyan tonozlu alt yapının oturduğu temellerdir. Batı ve doğu tribün kazılarında elde edilen verilere göre *arenaya* bakan iç tarafta sıralanan odacıklar yaklaşık 5 x 5 m, dış taraftakiler ise 5 x 7 m ölçülerindedir.

Doğu tribün kazı alanında *in situ* olarak korunagelmış anıtsal merdivenin, tribün temellerinin doğu kenarında, doğu dış tarafta sıralanan odacıklardan birinin içine oturacak şekilde yerleştirildiği açığa çıkmıştır. Bu ilk bulgular, önümüzdeki yıllarda diğer merdiven ayaklarının da incelenmesi sonucunda daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilecektir.

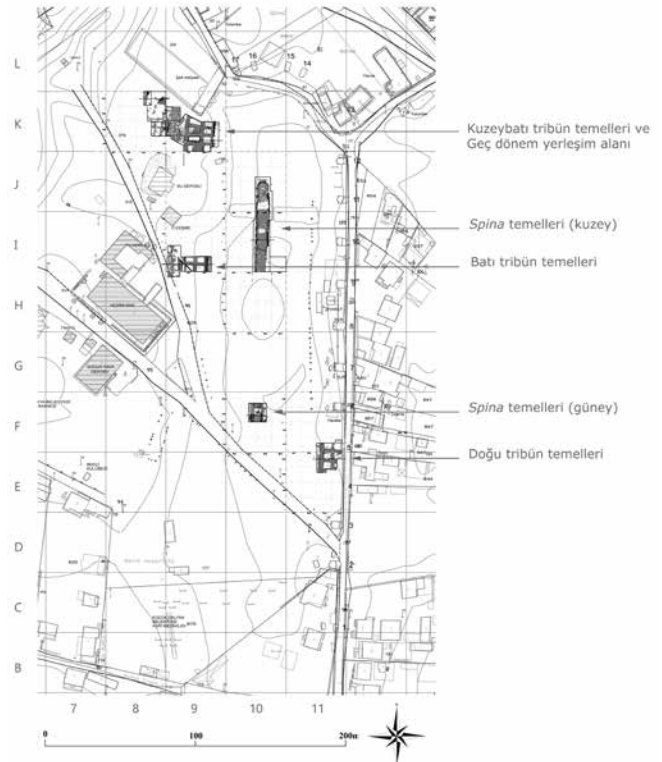
Hipodrom doğu tribün temellerinin ortaya çıkarılması sırasında kısmen tribün temelleriyle aynı seviyede korunagelmış Geç dönem yerleşimine ait temel kalıntıları ile bu temellerin batısında kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olarak uzanan ve muhtemelen *spinanın* doğu yüzündeki sifon sistemine bağlanacak olan bir künk sırası açığa çıkarılmıştır.

Kuzeybatı Yerleşim Alanı: Hipodromun kuzeybatısındaki yerleşim alanı, 2011-2016 yıllarında hipodromun kuzeybatı tribününün ortaya çıkarılması amacıyla yürütülen kazılar sırasında saptanmış ve kısmen açığa çıkarılmış, 2019 kazı döneminde ise çalışmalara K8 plankaresinde devam edilmiştir. K8 plankaresinde yüzeyin 0,30 m altında, tahrip olmuş bir mozaik taban parçası ortaya çıkmıştır. Mozaik tabanda, kablo deseni ile sınırlanmış kare çerçevelerden oluşan bir ızgara içerisinde çeşitli kuş ve bitki tasvirleri işlenmiştir. Bu mozaığın, 1934 yılında Amerikan-Fransız kazıları sırasında ortaya çıkarılıp yerinden kaldırılan ve halen Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan Ktisis Evi mozaiklerinin *in situ* korunagelmış bir parçası olduğu saptanmıştır. Döşeme gerekli koruma

müdahalelerinin yapılmasının ardından *in situ* halde koruma altına alınmıştır. Kazı çalışmaları, mozaikli mekânın ait olduğu yapının mimari kalıntılarının açığa çıkarılmasına yönelik olarak sürdürülmüştür. Mozaikli alanının güneyinde, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu uzanan ancak belirgin bir plan veremeyen duvar temelleri, bu mekânların zeminini oluşturan harç ve blokaj izleri, içinde yanık izleri korunagelmış bir ocak kalıntısı, pişmiş toprak bir künk dizisi ve bununla ilişkili olması muhtemel, silindirik biçimli bir su bağlantı bloğu ortaya çıkmıştır. Buradaki mimarinin muhtemelen 1934 yılı kazılarında mozaik tabanın kaldırılması sırasında tahrip olduğu düşünülmektedir.

Arkeolojik veriler doğrultusunda hipodrom alanı ve buradaki Geç dönem yapılaşmasına dair MÖ 1. yy'a uzanan kullanım evreleri tanımlanmıştır. Erken evreleri ve alanın stratigrafisini tespit etmek üzere mozaikli tabanın batı tarafında, K8 plankaresi içinde 2,5 x 10 m ölçülerinde bir sondaj kazısı gerçekleştirilmiş, burada irili ufaklı dere taşları, kesme taşlar ve harçtan oluşan 8,00 m uzunluk ve 1,20 m genişliğinde bir duvar temeli (D5) tespit edilmiştir. Hellenistik Dönem'e kadar uzanan yoğun seramik buluntusu ve ağırlıkla MS 3.-4. yy'lara tarihlenen sikkelerin ele geçtiği sondajdaki çalışmalara 2020 yılında devam edilecektir.

2017-2019 yıllarında hipodrom alanı kazısından ele geçen arkeolojik malzeme, nicelik ve nitelik açısından önceki yıllara oranla fazladır. Hipodroma ait temel

Antakya Hipodrom – Hipodrom Alanı Genel Vaziyet Planı üzerinde 2011-2019 Yılları Çalışma Alanları

Antakya Hipodrom – Spinanın (kuzey) Havadan Görünümü

Antakya Hipodrom – Spina (kuzey) Doğu Yüzündeki Sifon Sistemi

kalıntıları üzerinde Tabaka I ve Tabaka II olmak üzere iki ana tabaka tespit edilmiş olmakla birlikte, söz konusu malzemenin karışık dolgu toprağa ait olduğu ve bu iki tabaka arasında belirgin bir fark bulunmadığı görülmektedir. Seramik malzeme Erken Hellenistik

Dönem'den İslami döneme kadar uzanan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Sikke buluntularının en erken örnekleri Hellenistik döneme, en geç örneği Abbasi dönemine tarihlenmektedir. Bununla birlikte alanda ele geçen sikkelerin ve seramik buluntuların ağırlıklı MS 3. – 4. yy'lara ait olduğu görülmüştür. Kazımızın ilk sonuçları, 1930'lu yıllardaki çalışmaların sonuçları ve yazılı kaynaklar ile birlikte değerlendirildiğinde, en geç MS 1. yy itibariyle var olduğu bilinen Antakya hipodromunun, MS 3. yy'dan sonra bir yangın geçirdiği ve bunu takiben MS 4. yy'da onarım gördüğü düşünülmektedir. Yapının kullanım dışı kaldığı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte seramik buluntuları ve hipodrom genelinde yer yer tespit ettiğimiz yapılaşma kalıntıları, alanın en erken MS 7. yy'a kadar farklı amaçlarla kullanıldığına ve 11. yy'da kırsal alana dönüştüğüne işaret etmektedir.

2. Tapınak Kazısı

Hipodromun 160 m doğusunda, Roma Dönemi'ne ait anıtsal bir tapınak yapısı yer alır. Bugüne kadar araştırılmamış olan yapı, 1930'lu yıllara ait kazı raporlarında "Tapınak" olarak tanımlanmıştır. İlk olarak 2011-2012 yıllarında yürütülen temizlik, yüzey araştırması ve jeofizik tarama çalışmalarının ardından 2013 yılında alanda sistematik kazı çalışmalarına başlanmıştır.

2013-2014 yılı ilk sonuçlarına göre dikdörtgen planlı yapı kalıntısı, kuzey-güney yönünde 110 m, doğu-batı yönünde 75 m ölçülerindedir. Yapı yüksekçe bir platform/podyum üzerinde yükselmektedir. Podyum olarak adlandırdığımız bu platformun üzerinde geniş bir *peristasis* ile çevrelenen *cella* duvarlarının temelleri yer alır. *Peristasis* doğu ve batı yanlarda ortalama 13,75 m, kuzeyde 15,95 m, güneyde ise 15,11 m enindedir. *Cella* dıştan dışa 78,50 m x 48,84 m ölçülerindedir. *Cella* duvarları, iç ve dış duvar olmak üzere aralarında uzun yanlarda 3,8 m, kısa yanlarda ise 3,25 m mesafe ile birbirine paralel uzanan iki duvar sırasından oluşur. *Cella* temellerinin dıştaki duvar kalınlığı kuzeyde 2,6 m, diğer yönlerde ortalama 3,5 m'dir. *Cella* temellerinin içteki duvar kalınlığı ise ortalama 5 m'dir. *Cella* içinde kuzey duvarın tam ortasında 2,1 m genişliğinde bir duvar, güneye doğru 3,9 m çıkıntı yaparak kuzey duvara paralel uzanan 18,5 m uzunluğunda bir duvara bitişmektedir. Ters T şeklindeki bu düzenleme, kuzey-güney aksında uzanan tapınağın *cella* arka duvarına bitişen bir tür kaide temeli olmalıdır. *Cellanın* iç mekân ölçüleri 55,9 m x 25 m'dir. *Cella* duvarları üzerinde doğuda, batıda ve güneyde kapı işlevi gören açıklıklar vardır. Bunlardan güney açıklık 6,8 m olup yapının inşaatı ile çağdaştır, doğu ve batı açıklıklar ise 5 m olup sonradan açılmış olmalıdır. Podyum duvarları ile *cella* iç ve dış duvar

Antakya
Hippodrom – Batı
tribün temelleri
ve alandaki Geç
Dönem Yapı
Kalıntıları

temellerinin *opus caementicium* tekniğinde inşa edilmiş çekirdek kısmı büyük ölçüde ayaktadır.

Mevcut haliyle yaklaşık 9 m yüksekliğinde korunagelmüş olan yapının podyum batı duvarının kuzey yarısı ile *peristasis*inde yürütülen kazı çalışmasında platform temelinin yüksekliği 5 m olarak tespit edilmiştir. *Peristasis* dış cephe duvarı, dörtgen dış şekline çıkıntılı olup *peristasis* düzlüğünde podyum dış duvarı ile *cella* arasında 5 m genişliğinde ve 60 m uzunluğunda bir alanda yapılan kazılarda, kuzey-güney doğrultulu 22 sıra ve doğu-batı doğrultulu üç sıra halinde 0,70 x 0,65 m ölçülerinde ve 0,55 m yükseklikte dere taşı ve harç ile bağlanmış *opus caementicium* kaide temelleri açığa çıkarılmıştır. Kuzey *peristasis*in batı kısmındaki kazı çalışmasında bu kez dört sıra halinde uzanan 0,90 x 1 m ölçülerinde kaide temelleri tespit edilmiştir. Batı podyumun ortasında bir kapı düzenlemesi açığa çıkarılmış olup bu alanın, tapınağın kullanım dışı kalmasının ardından yapının iç kısmının tarımsal alana dönüştürülmesi sürecinde rampa şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır.

2015 yılında *cella*nın iç kısmında da kazı çalışması yürütülmüş, bunun sonucunda yapının iç kısmının kasıtlı olarak moloz dolgu ile doldurulduğu saptanmış ve yapının özgün inşa evresinden daha erken döneme kadar uzanan kullanım süreci ile ilgili veriler elde edilmiştir. Bu çalışmalarda ayrıca *cella*nın doğu ve batı yanlarındaki kapı açıklıklarının, yapının ilk inşa evresine ait olmadığı ve daha sonra gerçekleşen bir onarım kapsamında eklendiği anlaşılmıştır.

Antakya Hippodrom – Doğu Tribün Temelleri ve Alandaki Geç Dönem Yapı Kalıntıları

Arkeolojik veriler doğrultusunda, ana girişi güney cephede yer alan tapınağın MS 2. yy'a tarihlendirilen ilk inşa evresinde ince uzun dikdörtgen bir plana sahip olduğu ve doğu ve batı kenarlardaki *cella* temel

Antakya Hipodrom – K8 Plankaresinde Ortaya Çıkan in situ Mozaik Döşeme

duvarlarının kesintisiz olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. *Cella* duvarlarında görülen kırılma ve çatlamlar muhtemelen bir deprem sonucunda oluşmuş, bunu takiben podyum duvarlarının güçlendirilmesi amacıyla iç ve dış çevresine yaklaşık 2 m genişliğinde platformlar eklenmiştir. Buna ek olarak iç ve dış *cella* duvarları arasında bu duvarları desteklemek amacıyla *opus mixtum* tekniğinde duvarlar inşa edilmiştir. 2016 yılı kazılarında güneybatı sektörde, *cella* duvarları arasındaki *opus mixtum* destek duvarının oturduğu taban üzerinde ele geçen 54 adet sikke, söz konusu tamiratların 3. yüzyıl ortalarında gerçekleştiğine ve buna bağlı olarak yapının M.S. 3.-4. yüzyıllarda yoğun bir şekilde kullanım gördüğüne işaret etmektedir.

2017 yılında tapınak genelinde beş farklı alanda kazı çalışmaları yürütülmüş, 2018-2019 yıllarında ise kazı çalışmalarının hipodromda yoğunlaşması dolayısıyla bu alanda sadece genel temizlik ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar ve sonuçları aşağıda beş başlık altında sunulmuştur.

Güneybatı Sektör: *Cella*nın iç ve dış temel duvarları arasındaki batı koridorda, 2016 yılında ortaya çıkarılan *opus mixtum* duvarın hemen güneyinde, temelin daha derine devam etme olasılığı dikkate alınarak bir sondaj açılmış, burada söz konusu duvarın önüne yerleştirilmiş ve harçla birbirine bağlanmış iri taşlardan oluşan bir temel desteği (?) tespit edilmiştir. Alanda ele geçen seramikler yapının Hellenistik döneme uzanan bir kullanım ve/veya inşa evresinin varlığına işaret etmektedir.

*Cella*nın iç ve dış temel duvarları arasındaki güney koridorda, tapınağın üst yapısına ait 3 adet kireçtaşı blok, bunun altında yapının yıkılan duvar ve üst örtüsüne ait moloz dolgusu üzerinde düzenlenmiş kireç harçlı bir Geç dönem zemini, en altta ise yapının ilk inşa evresi olarak tanımladığımız *opus caementicium* zemin tespit edilmiştir. Aynı koridorda ele geçen 4 demir obje (kapı aksamı) ve 12 sikkenin sağladığı tarihleme doğrultusunda yapının en geç III. Gordianus döneminde (MS 238-244) bir yıkım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Bu alanda ayrıca *cella* iç ve dış temel duvarlarına bitişen 10 adet payanda tespit edilmiş ve bunların temelin en alt kotuna kadar indiği gözlemlenmiştir. Karşılıklı olarak inşa edilmiş olan payandaların 2,40 m genişliğinde bir üst örtüyü desteklediği anlaşılmaktadır.

Güneybatı Sektör, Cella Dış Temel Duvarının Güney Cephesi: Bu alanda *cella* dış temel duvarının güneyindeki *opus caementicium* podyum tabanı açığa çıkmış, söz konusu tabanın üzerinde (ortalama 0,86 x 0,86 m ölçülerinde) dikme kaidelerine ait dairesel izler tespit edilmiştir. Tapınağın güney duvarının hemen dibinde, in situ olarak korunagelmiş olan kireçtaşı blokların ise *cella* duvarlarını oluşturan *opus caementicium* çekirdeğin dış kaplamasına ait olduğu düşünülmektedir. Önceki yıllara ait sonuçlar ile birlikte değerlendirildiğinde tapınağın batı ve güneyde *opus caementicium* bir podyum ile çevrelendiğini ve bu podyumun aynı zamanda *cella* dış duvar temelinin desteklediğini söylemek mümkündür. Bu alanda ele geçen sikkeler ağırlıkla MS 3. ve 4. yy'lara tarihlenmektedir. Aynı alanın doğu bölümünde *opus caementicium* podyum tabanı üzerine oturan, Geç antik çağa ait dairesel planlı bir ışık yapısı saptanmıştır.

Bu alandaki çalışmanın güney kapı aksına doğru genişletilmesi sonucunda yapının geç kullanım evresine ait rampa düzenlemesi açığa çıkarılmıştır. Buna benzer bir düzenleme 2015 ve 2016 yıllarında batı kapısında da tespit edilmiş olup malzeme ve harç özellikleri dolayısıyla benzerlik göstermektedir.

Güney Kapı Aksı: Bu alanda tapınağın güneydeki ana girişinin doğu ve batı sınırlarını belirleyen kuzey-güney doğrultulu iki duvar ve bunların arasında dere taşlarıyla döşeli bir zemin açığa çıkarılmıştır. Doğu duvarın tespit edilen uzunluğu yaklaşık 4,40 m ve eni 1,65 m'dir; batı duvar ise yaklaşık 7,45 m uzunluğunda, 2,20 m enindedir. İki duvar arasındaki açıklık 6,45 m olup dere taşlarıyla döşeli bu alanın, doğu ve batı duvarlarla sınırlanarak *cellaya* uzanan anıtsal girişin temelinin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Batı Kapı Aksı: 2016 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda batı kapının hemen dışında, batı yönünden

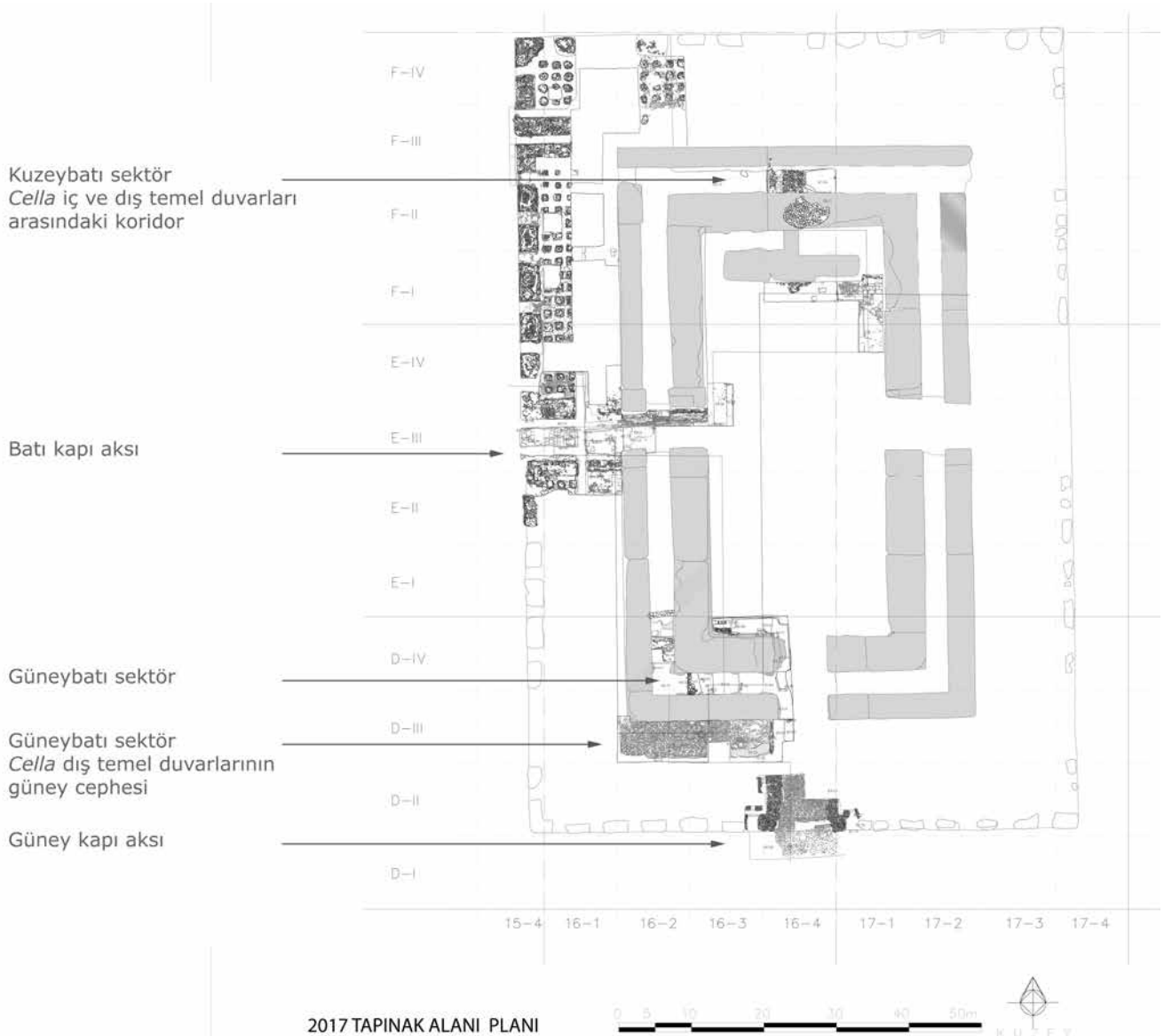

Antakya Hipodrom – Tapınak Alanının Havadan Görünümü

tapınağa ulaşan rampa şeklinde bir düzenlemenin varlığı tespit edilmişti. 2017 yılında söz konusu rampa ve buradaki Geç dönem dolgu kaldırılmış ve bunların altında yer alan tuğla kaplama ve basamaklar ortaya çıkarılmıştır. Bu bulgular, batı kapısındaki rampanın, tapınağın kullanım dışı kalmasının sonraki bir dönemde yapıldığını ortaya koymuştur.

Kuzeybatı Sektör, Cella İç ve Dış Temel Duvarları Arasındaki Koridor: Tapınağın kuzeybatısında, *cella* iç ve dış temel duvarları arasındaki dolgu kaldırılarak koridorun yaklaşık 30 m uzunluğunda bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Bu alanda, kuzey-güney doğrultulu bir *opus mixtum* destek duvarı ortaya çıkmıştır. Malzeme ve teknik özellikleri bakımından 2016 yılında güneybatı sektörde tespit edilen *opus mixtum* destek duvarı ile benzeşen bu duvarın, Geç dönemde *cella* iç ve dış temel duvarlarını desteklemek amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir.

Antakya Hipodrom – Tapınak Alanı Genel Vaziyet Planı Üzerinde 2017 Yılı Çalışma Alanları

İslami ve Haçlı dönemlerinde tapınak, kalın ve korunaklı mimari yapısı nedeniyle geçici bir konaklama merkezi olarak kullanılmıştır. Yapı tümüyle terk edilmesinin ardından, tarımsal alana dönüştürülmüş olup günümüzde zeytin bahçesi olarak kullanılmaktadır.

Hipodrom ve Çevresi Kazıları kapsamında mimari belgeleme ve restitüsyon çalışmaları da yürütülmüştür. Bu bağlamda hipodroma ait eski kazı raporları ve planlar titizlikle incelenmiş, yüzeyde görülen ve kazı çalışmalarımız sonucunda ortaya çıkarılan mimari buluntular CORS cihazı ile dakik bir şekilde ölçülmüş ve elde edilen veriler benzer örneklerle karşılaştırılarak güncel bir restitüsyon teklifi hazırlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda hipodrom tribünleri ile *spina* arasında 2°'lik bir eksen sapması ve hipodromun doğu tribününün güney yarısında 3°'lik bir kırılma tespit edilmiştir. Bu bulgular, Roma Dönemi *circus* / hipodrom yapılarında görülen plan özellikleri ile de örtüşmektedir.

Kazı projemiz kapsamında, arkeolojik doku içeren alanın çevre halkı tarafından benimsenmesi ve ziyaretçiler tarafından daha iyi algılanmasına yönelik bir Arkeopark Projesi geliştirilmektedir. Bunun yanı sıra kazı alanındaki kalıntıların yağmur suyu, rüzgar, nem ve güneş gibi dış etmenlerden korunmasını sağlayacak önlem ve analizler çalışılmaktadır. Kazı alanının geleceğine yönelik bütüncül bir yaklaşım kapsamında hem kazı alanını hem de Antiokheia'ya ait kentsel kalıntıların yayılım alanını içine alacak şekilde antik kent dokusunu yansıtacak haritalama çalışmalarına başlanmıştır.

Kaynakça

- Campbell, W.
1934a "The Circus", Elderkin, G.W. (ed.) *Antioch on the Orontes I: The Excavations of 1932*, Princeton: 31-42.
1934b "Excavations at Antioch on the Orontes", *AJA* 38/2: 201-206.
Downey, G.
1961 *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton.
1963 *Ancient Antioch*, Princeton.
Elderkin, G. W. (ed.)
1934 *Antioch on the Orontes I: The Excavations of 1932*, Princeton.
Humphrey, J. H.
1986 *Roman Circuses: Arenas for Chariot Racing*, Berkley - Los Angeles.
Lassus, J.
1972 *Antioch on the Orontes V: Les portiques d'Antioch*, Princeton (1972).
Levi, D.
1947 *Antioch Mosaic Pavements I-II*, Princeton.

- Malalas
2006 *The Chronicle of John Malalas*, (Çev.: E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott), *Byzantina Australiensia* 4, Sydney.
Pamir, H.
2009 "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci", *MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 6, Sayı 12: 258-288.
2011a "Hatay İli, Antakya, Samandağ, Altınözü ve Yayladağı Yüzey Araştırmaları 2009", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* Cilt 3: 371-398.
2011b "Antakya'nın İlk Çağ Tarihi: Antiokheia ad Orontes (Asi Kenarındaki Antiokheia ya da Asi Antiokheiası)", M. N. Yastı (ed.), *Hatay Kültür Envanteri* Cilt I: 21-37.
2013 "Antakya ve Çevresi Yüzey Araştırması", 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 287-298.
2014a "Antakya ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar 2002- 2012", S. Redford (ed.), *Asi'deki Antakya: Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar*, İstanbul: 78-123.
2014b "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları 51: 239-262.
2015 "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları 2013" 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 3: 271-294.
2016 "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı", *ANMED* 16: 301-307.
2017 "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı 2015", 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 3: 371-394.
2018 "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları 2016", 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 2: 75-88.
Pamir, H. – G. Brands
2006 "Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi, Antiokheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* Cilt 2: 89-102.
2007 "Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 397-418.
Pamir, H. – G. Brands – F. Çevirici
2008 "Hatay İli Antakya, Samandağ ve Yayladağı Yüzey Araştırması 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* Cilt 3: 375-392.
Pamir, H. – G. Brands – S. Nishiyama
2009 "Hatay İli, Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2007", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* Cilt 3: 1-12.
Pamir, H. – I. Işıklıkaya-Laubscher – A. Henry
2019 "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları 2017", 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 2: 339-363.
Pamir, H. – İ. Yamaç
2012a "Hatay Yüzey Araştırmaları 2010", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2012), 361-378.

- Pitarakis, B. (ed.)
2010 *Hipodrom / At Meydanı: İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Pera Müzesi Yayını 39, İstanbul.
- Redford, S. (ed.)
2014 *Asi'deki Antakya: Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar*, İstanbul.
- Stillwell, R. (ed.)
1938 *Antioch on the Orontes II: The Excavations of 1933-1936*, Princeton.
- 1941 *Antioch on the Orontes III: The Excavations of 1937-1939*, Princeton.
- Tunçer, A.
2012 *Hatay Müzesi Sikkelerinin Işığı Altında Antiokheia Darphaneleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi).
- Waagé, D. B.
1952 *Antioch on the Orontes IV/2: Greek, Roman, Byzantine and Crusader's Coins*, Princeton.
- Waagé, F. O. (ed.)
1948 *Antioch on the Orontes IV/1: Ceramics and Islamic Coins*, Princeton.

Hatice Pamir – Işıl Işıklıkaya-Laubscher

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

HABERLER Dergisi Yayın İlkeleri

1. *Haberler Dergisi*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından yılda bir kez yayımlanan ve Eskiçağ Bilimleri konusunda güncel gelişmeleri, kapsayan özgün bir dergidir.
2. *Haberler Dergisi*, 45. sayıdan itibaren elektronik olarak <http://turkinst.org/> adresli web sayfamızda yayımlanacaktır.
3. Derginin, *Kazı ve Araştırma* bölümünde yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 3500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir.
4. Dijital formatta gönderilecek en çok 8 fotoğrafın (JPG, TIFF) çözünürlüğü en az 300 pixel/inch olmalıdır. Ayrıca fotoğraflara ait resim altı yazısı, metnin sonuna eklenmelidir.
5. Hazırlanan yazılarda hem gönderilen dosyanın hem de yazı içerisinde kullanılan karakterlerin bozulmasına karşın, yazılar **word** ve **pdf** dosyası halinde gönderilmelidir.
6. Metinler bibliyografya içermek zorunda değildir. Ancak isteğe bağlı olarak, bibliyografik referanslar metinde parantez içerisinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa şeklinde verilebilir. Metin içerisindeki referanslar, makale sonunda aşağıdaki sistemde hazırlanmalıdır:
Abbasoğlu, H.
2006 "Perge", *Byzas 3, Stadtgrabungen und Stadtforschungen im westlichen Kleinasien*: 289-301.
Koppenhöfer, D.
2002 "Buckelkeramik und Barbarische Ware in Troia: Anmerkungen zur Herkunft", Aslan, R. – S. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauerschau*, Band 2, Remshalden-Grünbach: 679-704.
Klengel, H.
1999 *Geschichte Des Hethitischen Reiches*, Leiden-Boston-Köln.
7. Haber niteliği taşıyan kısa makalelerin sonuna, sadece Seçilmiş Bibliyografya da konulabilir.
8. *Arkeoloji Dünyasından* haberlerin bulunduğu bölümde, yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir. Fotoğraflar ve istendiği takdirde kaynakça kullanımı 4. ve 6. maddelerde belirtilen özelliklerde olmalıdır.
9. Kitap Tanıtımları bölümünde yer almasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2500 kelimelik tanıtımlar şeklinde olması gerekmektedir. İlgili kitabın kapak fotoğrafı 4. maddede belirtilen özelliklerde gönderilmelidir.

Değerli araştırmalarınıza içeren yazılarınız ile vereceğiniz destek için şimdiden teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Dergi Editörü
Meltem Doğan-Alparslan

Dergi Editörü
Aşkım Özdzibay

Dergi Editörü
Tolga Pelvanoğlu

İletişim:

haberler@turkinst.org ; doganmel@istanbul.edu.tr
ozdzibay@istanbul.edu.tr ; tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Caddesi, Merkez Han, No: 181, 34435 Beyoğlu-İSTANBUL

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

2020 Yılı TEBE Araştırma Bursu İlanı

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, *Kurucusu ve İlk Başkanı Prof. Dr. Ali Dinçol'un Anısına* Prehistorya, Önasya Arkeolojisi, Hititoloji, Klasik Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi, Bizans Sanatı ve Klasik Filoloji bilim dallarında araştırma yapan yüksek lisans ve doktora öğrencilerine 2020 yılı için bir burs verecektir.

Başvuru Koşulları

1. Burs adayları, Türkiye’de bir üniversitede öğrenci olup, Türk vatandaşı olmalıdır.
2. Başvuracak adayların yüksek lisans veya doktora ders aşamasını bitirmiş ve tez konusunun belirlenmiş olması gereklidir.

Bursun Miktarı

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yönetim kurulu tarafından değerlendirilecek başvurular arasından bir adaya **5.000 TL** burs sağlanacaktır.

Başvuru Evrakı

1. Başvuru sahibinin özgeçmişi; varsa yayınlarının listesi; açık adres, e-posta, telefon numarası;
2. Tez konusu, yöntemleri, amaçları, varsa konuyla ilgili daha önceki çalışmalarının bir özeti, sorunlar, çalışma takvimi ve programı;
3. Tez ile ilgili olarak, ihtiyaç ve yapılması düşünülen harcamaların detaylı bir tablosu;
4. Teze ilişkin genel görüşler ile başvuru sahibinin bu projeyi gerçekleştirebilmesi ile ilgili **kapalı zarfta en az 2 tavsiye** mektubu yer almalıdır.

Adaylar, başvurularını **tek nüsha** halinde **en geç 29 Mayıs 2020 Cuma** gününe kadar Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü’nün aşağıda yazılı adresine elden ya da posta yolu ile teslim etmelidirler.

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE)
İstiklal Cad. Merkez Han, No: 181 Kat: 2
34435 Beyoğlu-İSTANBUL

www.turkinst.org
info@turkinst.org

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2018 Yılı Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Proje Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Yabancı Yargıçlık Sistemi

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün Klasik Filoloji, Prehistorya ve Önasya Arkeolojisi, Klasik Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi alanlarında çalışmalar yürüten lisansüstü öğrencilerinin tez çalışmalarından ürettikleri projelere kurucusu Prof. Dr. Ali Dinçol anısına 2014 yılından beri destek vermektedir. Türkan Banu Güler tarafından doktora tezi kapsamında araştırılan “Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Yabancı Yargıçlık Sistemi” başlıklı çalışma 2018 yılında desteklenen proje olmuştur.

Konu ile ilgili çalışmalar devam ettiğinden bu yazıda şimdiye kadar yapılan çalışmalar kapsamında elde edilen değerlendirmeler verilecektir. Bu vesile ile bu araştırmayı destekleme kararı veren TEBE burs komitesine ve enstitü yönetimine saygılarımla teşekkürlerimi iletirim.

Erken dönemlerde özgür bir polis'in yönetim sisteminin *demokratia* ve *oligarkhia* olması gerektiği düşünülürken, MÖ 4. yy'dan itibaren bu durum değişmeye başlamış, Hellenler *oligarkhia*'yı da *tyran*'lıkla birlikte bu sistemden sapma olarak görmüşlerdir (Nawotka 2003). Öyle ki III. Aleksandros'un "Hellenlere özgürlük" sloganıyla çıktığı Pers seferinde Hellas ve Küçük Asya'daki Hellen polis'lerine uyguladığı politika bile bu düzlem üzerinde devam etmiştir. Hellas'ta polis'ler içinde *oligarkhia* taraftarı grupları desteklerken Küçük Asya'daki Hellen polis'lerinin desteğini alabilmek için uzun süredir Pers yönetimi altında kalmış olan bölgede ise *demokratia* siyasal düzenini desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda Küçük Asya'daki polis'lerin *eleutheros* (özgür) ve *autonomos* (kendi yasaları ile yönetilme; otonom) olmalarını da buyurmuştur. III. Aleksandros Küçük Asya'daki Hellen polis'lerine karşı bu politikasını giderek geliştirmiş, onlara bahsettiği sınırlı *eleutheria* ve *autonomia* hakkını pragmatist bir şekilde kullanmaya devam etmiştir. Gereksizce saldırgan olmamış, ürettiği çözümlerle bu tutumunu Makedon karşıtlığına karşı stratejik ve politik bir şekilde kullanmıştır. III. Aleksandros benimsediği bu politika ile Küçük Asya'daki Hellen polis'lerinin güvenini kazanmış, polis'ler kendi istekleriyle III. Aleksandros'un tarafına geçmişlerdir (Strootman 2011). Ancak III. Aleksandros'un ardında yasal bir varis bırakmadan ölmesiyle Makedon İmparatorluğu'na ait toprakların yönetimi Aleksandros'un komutanları tarafından paylaşılmıştır. *Diadokhos*'lar olarak adlandırılan komutanları başlangıçta Makedon İmparatorluğu'na sadık kalsalar da sonradan buldukları bölgelerde kendi krallıklarını ilan etmişlerdir.

Aleksandros'un "Hellenlere özgürlük" ve "dünya polisi/kosmopolis" propagandalarını benimseyen *diadokhos*'ların krallıklarının temel özelliği askeri bir güce dayanmaktadır ve krallar iyi birer askeri lider oldukları için kraldırlar ve yönetimi ellerinde tutmaktadırlar. Her ne kadar Makedon krallar bu askeri güçlerine bağlı olarak yönetimi ellerinde tutsalar

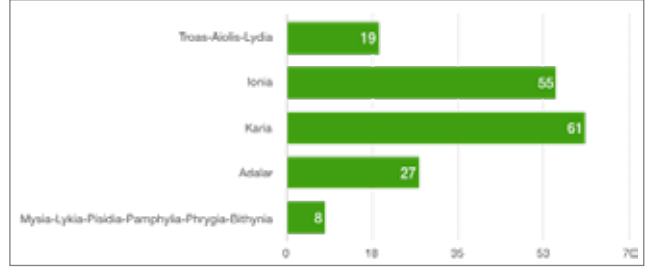
da krallıkların alt kolu gibi olan Hellen polis'lerine sınırlı bir *eleutheria* ve *autonomia* bahşetmişlerdir. Bahşedilen bu ayrıcalıkların krallar tarafından sürekli onanması gerektiği bilinmektedir. MÖ 314 yılında Antigonos tarafından tüm Hellen polis'lerinin *eleutheros*, *autonomos* ve *aphrouretos* (garnizonsuzlaştırma) olduklarının açıklanması (Diod., 14.61.3.) bunu kanıtlar niteliktedir. Görülüyor ki Hellenistik Dönem polis'leri ancak krallar tarafından bahşedilen ayrıcalıklar sayesinde "bir hegemon altında kendilerini yönetme yetisi" altında *demokratia* yönetim düzenine sahip olmuşlardır. Bu yeti ise Hellen polis'lerinde *boule* ve *demos* tarafından kullanılmıştır. Ancak bu sınırlı *demokratia* (sınırlı *demokratia* kavramı hakkında bkz. Chaniotis 2010) sisteminin içinde dahi sürekli değişen güçlü politik gruplaşmalara rağmen ekonomik ve politik açıdan geliştikleri gözlemlenmektedir.

Makedon krallar tarafından *autonomia*'ları onanan Hellen polis'leri ve krallar arasındaki ilişkiler kralların gönderdikleri *epistates*'ler (koruyucular) üzerinden yürümüş, krallar isteklerini bu *epistates*'ler aracılığıyla polis'lere dikte etmişlerdir. Fakat *epistates*'ler polis'lerin iç işlerinde bir değişikliğe neden olmamış, aksine polis'lerin kurumlarına uyum sağlamışlardır. Krallar ve polis'ler arasındaki ilişkiler onlara bahşedilen sınırlı ayrıcalıklar etrafında ilerlerken, polis'lerin birbirleriyle olan ilişkileri de krallardan aldıkları destekler, ayrıcalıklar aracılığı ile sürdürülmüştür. Diğer yandan polis'ler arası anlaşmazlıkların yol açacağı çatışmaların, sürekli değişen güç dengeleri içinde kendi konumlarını tehdit edeceği düşüncesinde olan krallar için bölgedeki barışı sağlamak önemli olmuştur. Bu bağlamda Hellen polis'lerin hem kendi içlerindeki *stasis*'lerde (ayrılmış gruplar ve bu grupların oluşturduğu iç savaş; ayrıntılı bilgi için bkz. Börn 2019) hem de başka polis'lerle olan anlaşmazlıklarında öncelikli olarak hegemon güce başvurmuşlardır. MÖ 306 yılından önceki bir dönemde Kral Antigonos'un talimatlarına göre (κατὰ τὸ διάγραμμα τὸ Ἀντιγόνου) Magnesia'dan gönderilen *dikasterion* (mahkeme)

sayesinde çözülen sorunlar için Kymelilerin onurlandırma kararı (I Kyme 1) bunun bilinen en erken örneğidir. Yine MÖ erken 3. yy'a tarihlendirilen bir başka yazıttan (TC 17; GIBM II, 1883, 261 (A), 261a (B-C), 261b (D)) Kalymnosluların Kral Ptolemaios'un gönderdiği yargıcı onurlandırdığı görülmektedir. Yazıtta kral Ptolemaios'un kendi yargıcını gönderdiği ve bu yargıcın da yine kralın talimatlarına göre vatandaşlar arasındaki uyuşmazlıktan *homonoia*'yı sağladığı belirtilmektedir. Küçük Asya'nın kıyı şeridinde bulunan Khios adasından bir başka örnekte (SEG 19, 569) ise (MÖ 3. yy'ın ortaları) kral Ptolemaios'un gönderdiği yargıcın (ἐφ' ἃ ἀπέστειλεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος) krala ve Khios *demos*'una karşı olan erdemi ve iyi niyetinden dolayı övüldüğü, taçlandırıldığı bilinmektedir.

Ancak MÖ 3 yy'ın ilk yarısından itibaren bu durum değişmeye başladığı görülmektedir. Öyle ki Makedon krallar III. Aleksandros'tan aldıkları miras ile sürekli değişen güç dengeleri içinde *polis*'lerin kendilerini *eleutheros* ve *autonomos* düşünceleri ve kralların aralarındaki çatışmalarda kendi tarafında olmalarını sağlamak amacıyla onların iç işlerine doğrudan müdahil olmayarak sadece başka bir *polis*'ten yardım istemeleri konusunda tavsiyede bulunmuşlardır. Böylelikle Hellen siyasi normları içinde öteden beri var olan arabuluculuk gelişmiş ve Hellenistik dönem olgusu olan 'yabancı yargıçlığa' evrilmiştir. Örneğin, MÖ 280 yılına tarihlendirilen Naksos *demos*'una ait bir kararda (IG XII, 4,1:135) 'Kral Ptolemaios'un [talimatlarına göre] tartışmalı konunun çözülmesi için Kos *polis*'inden gönderilen *dikastai* (yargıçlar) ve *diaallaktai*'dan (uzlaştırıcılar) onurlandırılmaktadırlar. Yazıtın devamından Ptolemaios'un *nesiarkhos*'u Bakkhos'la (μετὰ Βάκχωνος τοῦ νησιάρχου) birlikte Naksos'a gelen Koslu *dikastai* ve *diaallaktai*'a uzun süredir Naksosluların arasında devam eden sorunları çözdükleri ve Kral Ptolemaios'a karşı dost oldukları için taçlandırma, övülme, savaşta ve barışta şehre giriş çıkışlarda vergiden muaf olma, yarışlarda önce oturma vb. ayrıcalıklar verildiği öğrenilmektedir. Yine yaklaşık MÖ 280 yılına ait Samos *boule* ve *demos*'unun verdiği bir onurlandırma kararından (SEG 1, 363; IG XII 6,1:95) Samosluların *symbolaia*'daki belirsizliği Kral Ptolemaios'un donanma komutanlarından biri ve müttefiki olan Sidonluların Kralı Philokles'in tavsiyesiyle (βασιλεὺς Σιδονίων ἔγραψεν) Myndos, Miletos ve Halikarnassos'tan talep edilen yargıçlar sayesinde çözüldüğü bilinmektedir. Kral Antiokhos Soter'in ise Bargylialılara, Teos'tan yargıç istemeleri konusunda talimatta bulunduğunu (καθ' ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκέλευεν) gösteren MÖ 270-61 yılları arasında tarihlendirilen bir yazıttan (I Iasos II, 608) öğrenilmektedir.

Makedon kralların kontrolünde gelişen diplomatik unsur olan yabancı yargıçlıkla ilgili bilgilerin hemen hepsi yargıçların onurlandırıldığı dekretlerden gelmektedir. *Polis*'ler arası yargıç alışverişini içeren bu karar yazıtlarından Küçük Asya'da 158 adet tespit edilmiş, yoğunlukla Karia ve Ionia bölgelerinde kullanıldığı gözlenmiştir (Grafik 1). Küçük Asya'da MÖ 4. yy'ın sonlarında Hellenistik kralların teşvikiyle kullanılan bu olguya *polis*'ler tarafından MÖ 3. ve 2. yy'lar arasında yoğun bir şekilde başvurulmuştur (Grafik 2).

Grafik 1: Yazıtların bölgesel dağılımı

	MÖ 4. yy	MÖ 3. yy	MÖ 2. yy	MÖ 1. yy
Troas-Aolis-Lydia	—	7	11	1
Ionia	—	20	35	—
Karia	—	7	43	5
Mysia-Lykia-Pisidia-Pamphylia-Phrygia-Bithynia	—	—	6	3
Adalar	2	8	17	—

Grafik 2: Yazıtların kronolojik dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen bu yazıtların belirli bir kalıp halinde yazıldığı belirlenmiştir. Buna göre öncelikli olarak *boule* ve *demos*'un karar aldığı *dekret*'lerde öncelikli olarak *strategos*, *stephanephoros*, *prytaneis*'e başkanlık eden ve teklifi sunan kişilerin adları yazılmıştır. Bu açıklamalara ek olarak bazı yazıtlarda kararın hangi ayda alındığı da belirtilmiştir. Giriş niteliğinde olan bu açıklamaları ise yargıç gönderen *polis*'in ya da yargıçların neden onurlandırıldıkları dair açıklamalar takip etmektedir. Mademki/çünkü (ἐπειδή) bağlacıyla bağlanan cümlelerle o *polis*'in neden seçildiğini açıklık getirilmektedir. Bu bağlamda yabancı yargıçlık özelinde incelenen yazıtlardan, *polis*'lerin birbirlerinden *syngeneia* (akrabalık), *philia* (dostluk), *eunoia* (iyi niyet) ve çok nadir de olsa *symmakhia* (birlikte savaşma, müttefiklik) gibi bağlayıcı unsurlara dayanarak yargıç talep ettikleri görülmektedir. Yazıtlardan yargıçların, "ξένος δικαστής"ten (yabancı yargıç) çok "μετάπεμπτος δικαστής" ya da "ἀποστείλας δικαστας" (gönderilen yargıç) olarak adlandırıldıkları dikkat çekmektedir. Mylasa (I Mylasa 134) ve Laodikeia'dan (I Laodikeia 5) birer yazıtta istisnai olarak "ξενικά δικαστήρια"

kullanıldığı tespit edilmiştir. Gönderilen yargıçlar ve *grammateus*'lar (katipler) genellikle *kalos kai agatos* (iyi ve soylu) oldukları için onurlandırılrsa da çoğu zaman yargılamalarını adil ve eşit bir şekilde yaptıklarından ve davalar boyunca ikametlerini hem kendi *polis*'lerine hem de gittikleri *polis*'e uygun bir şekilde gerçekleştirdiklerin dolayı onurlandırılmışlardır.

Yazıtlardan yargıçların vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıktan *homonoia*'yı (διαφερομένους τῶν πολιτῶν εἰς ὁμόνοιαν κατέστησαν) sağlamak için öncelikli olarak tarafları uzlaştırmaya (διαλλυζω) çalıştıkları eğer çözüm üretmezlerse yasalara göre (κατά τους νομούς) hüküm vererek (δικάζω), çözdükleri (κρινω) anlaşılmaktadır. Yazıtlarda geçen κατά τους νομούς'tan kasıt ne olduğu çok belirgin olmamakla beraber, tüm Hellen *polis*'lerini kapsayan ve yabancı yargıçların kullandığı ortak bir yazılı yasa olmadığı açıktır. *Dekret*'lerden anlaşıldığı kadarıyla yargıçlar anlaşmazlıkları çözmek için geldikleri *polis*'lerin yasalarına (κατά τους νομούς ημῶν) göre karar vermişlerdir. Bu yasaların ise benzer durumlarda alınan kararlar olduğu düşünülmektedir. Yazıtların son bölümünde ise yardım talebinde buldukları *polis*'leri iyi niyetlerinden dolayı övmüşler, taçlandırmışlar ve kendi *demos*'larının *philia* olarak kabul etmişlerdir. Yargıçlara ise daha önce açıkladıkları nedenlerden ötürü övülme ve taçlandırma ödülleri- nin yanı sıra vatandaşlık hakkı, savaşta ve barışta şehre giriş çıkışlarda vergi vermeme, yarışlarda önde oturma, *proksenos* ve *euergethes* sayılma gibi ayrıcalıklar verilmiştir.

Sonuç olarak Hellen siyasi coğrafyasındaki *polis*'ler arasında tarihleri boyunca sınırsal/bölgesel anlaşmazlıklar, kutsal alanların kontrolü ya da ekonomik temelli sorunlar yaşadıkları, bu sorunları Arkhaik ve Klasik Dönemlerde ortak kültürel ve siyasi politikalar etrafında oluşturdukları birlikler içinde atanan arabulucular sayesinde çözdükleri görülmektedir. Plutarkhos'un birbirlerine olan güvensizlikleri yüzünden başvurduklarını dile getirdiği bu uygulamanın kullanımının en erken örneklerine MÖ 8. ya da 7. yy'da rastlanmaktadır (Hom. II, 18.497-508. Od. 7.73-74). MÖ 5. yy'a gelindiğinde ise birlikler içindeki zorunlu bir arabuluculuktan çok *polis*'lerin üçüncü bir tarafın yardımını istemesi şeklinde olduğu görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ager 2013). Erken dönemlerde birlikler içindeki anlaşmalarla belirlenen arabuluculuk sistemi zaman içinde gelişmiş ve Hellenistik dönem hiyerarşik yapısı içinde *autonomia*, *eleutheria* ve *demokratia* gibi kavramların etrafında arz yönlü bir politik gelenek olarak 'yabancı yargıçlar' aracılığıyla çözülen bir olguya dönüşmüştür. Cicero'nun İÖ. 50 yılında Kilikia'da valilik yaparken Hellenler yabancı yargıçlık gibi krallardan bağımsız

karar alabildikleri bir sisteme sahip oldukları için kendilerini *autonomos* gördüklerini dile getirmesi bunu kanıtlar niteliktedir (Cic. Ad Atticum VI.1.15.). MÖ 4 ve 1. yy'lar arasında oldukça sık başvuru bu sistem Küçük Asya'nın Roma hakimiyetine girmesiyle az kullanılmış, olasılıkla Roma'nın kendi yargıçlarını göndermesiyle son bulmuştur.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Ager, S.
2013 "Interstate Governance: Arbitration and Peacekeeping", *A Companion to Ancient Greek Government (Blackwell Companions to the Ancient World)*, Malden: 497-511.
- Börn, H.
2019 *Mordende Mitbürger: Stasis und Bürgerkrieg in greischen Poleis des Hellenismus*, Stuttgart.
- Chaniotis
2010 "Illusions of Democracy in the Hellenistic World", *Athens Dialogues E-Journal*: 1-58.
- Cicero Letters to Atticum, Kullanılan Metin: *Letters to Atticum*, Vol. 1, (çev. D. R. S. Bailey), London, 1999 (The Loeb Classical Library).
- Diod. Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historike*. Kullanılan Metin: Library of History, Books 16.66-17 (çev. B. Welles), London, 1947 (The Loeb Classical Library).
- GIBM *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum*.
- IG *Inscriptiones Graecae, Berlin*.
- I Iasos *Die Inschriften von Iasos teil I: Nr. 1-218*, ed. W. Blümel, Bonn, 1985.
- I Laodikeia *Die Inschriften von Laodikeia am Lykos*, ed. T. Corsten, Bonn, 1997.
- I Mylasa W. Blümel, *Die Inschriften von Mylasa. Teil 1-2*, Bonn 1987-1988 (IK 34-35).
- Nawotka, K.
2003 "Freedom of Greek Cities in Asia Minor in the Age of Alexander the Great", *Klio* 85: 17-18.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden 1923 vdd. (cilt 1-25); Alphen 1979-80 (cilt 26-7); Amsterdam 1982 vdd. (cilt 28 vdd.).
- Strootman, R.
2011 *Kings and Cities in the Hellenistic Age, Political Culture in the Greek City after Classical Age*, (ed. O.N. von Nijf – R. Alston), Paris.
- TC *Tituli Calymnii*, ed. M. Segre, *Annuario* 6-7, 1944-45.

Türkan Banu Güler

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2019 Yılı Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Proje Demir Çağ Oylum Höyük'ün Hayvan Ekonomisinin Anlaşılması

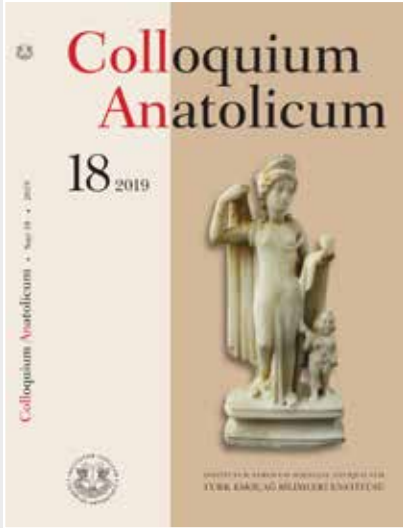
Zooarkeoloji; arkeolojik kazı alanlarında çıkan hayvan kemiklerinin incelenmesidir. Zooarkeoloji insan ve hayvan ilişkisini çevre ile karşılaştırarak anlamaya çalışır. Hayvan kalıntılarının izin verdiği ölçüde tarih öncesi insan davranışları ve hayvan türlerinin evrimi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Çalışma malzemesinin geldiği arkeolojik alan olan Oylum Höyük Gaziantep-Kilis karayolu üzerinde bulunan Oylum Köyü'nde yer almaktadır. Boyutlarıyla bölgedeki en büyük ve önemli arkeolojik yerleşimlerden bir tanesidir. Yapılacak olan bu yüksek lisans tez çalışması sayesinde geçmiş dönem Oylum Höyük halkının Demir Çağ'ına ait öncelikle hayvansal geçim ekonomileri, beslenme alışkanlıkları, avcılık ve ritüel aktivitelerinin anlaşılması hedeflenmektedir. Ayrıca yakın çevredeki arkeolojik alanlardan ele geçen zooarkeolojik veriler karşılaştırılarak bölgesel hayvan ekonomisini ortaya çıkarmak amaçlanacaktır. Bu sonuca varabilmek için çalışılan hayvan kemiklerine, zooarkeolojik metotlar uygulanacaktır. Bu yöntemler; kemik ve dişleri sınıflandırmak, yaş ve cinsiyeti belirlemek, ölçümlerin alınması, ağırlık alınması, tür tayini, verilerin değerlendirilmesi şeklinde olacaktır.

Oylum Höyük'te yapılan arkeolojik çalışmalar Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye kültürünü anlamak için önemlidir. Kazı alanında bugüne kadar hayvan kemiklerine yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Türkiye'de son yıllarda artan zooarkeolojik çalışmalar sayesinde geçmiş dönem insanların yaşayışları daha iyi açıklanabilecektir. Bu çalışma hem bölgede yapılan zooarkeolojik çalışmalara katkı sağlayacak hem de Oylum Höyük arkeolojik çalışmalarına zooarkeolojik bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu tez çalışması Oylum Höyük alanında yapılmış ilk zooarkeolojik çalışma olduğu için öncü niteliğindedir ve daha sonra bu alanla ilgili yapılacak olan çalışmalara ışık tutacaktır.

Bu tez çalışmasını destekleyen ve büyük katkı sağlayan Türk Eskiçağ Bilimler Enstitüsü'ne teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Oylum Höyük kazı başkanı Prof. Dr. Atilla Engin'in arkeolojik malzemeyi çalışmama olanak sağladığı için ve tez danışmanım Doç. Dr. Derya Silibolatlız Baykara'nın zooarkeolojik bilgilerini benimle paylaştığı için minnettarım.

Belgin Aslan

Yeni Yayınlarımız

COLLOQUIUM ANATOLICUM
18 (2019)

Colloquium Anatolicum 18
İstanbul, 2019, ISSN 1303-8486

CollAn 18, TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği) Sponsorluğunda basılmıştır.

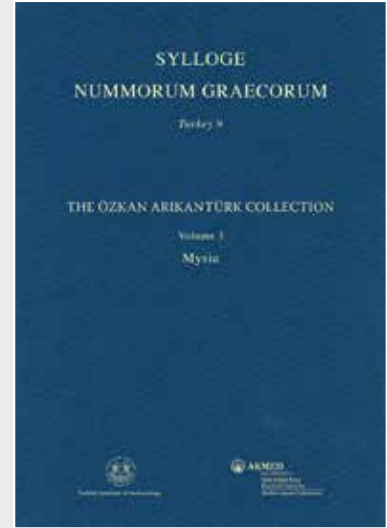
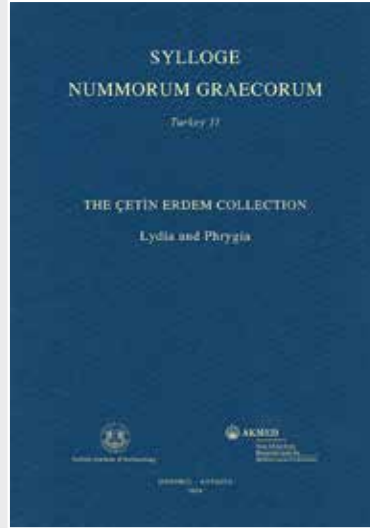
(Eds. E. Kortanoğlu – M. Alparslan
B. Hürmüzlü – N. Karul)

İÇİNDEKİLER

- Ali ÇİFÇİ, Two White Painted Vessels and Dating of Hamza Tepe (Elbistan-Karahöyük) Cemetery
Oktay DUMANKAYA, The Ancient Harbor and Quarry of Cunill(i)ere or Palleo / Palermo (?)
Bülent GENÇ, Waldemar Belck ve Carl Friedrich Lehmann'ın Araştırmaları
Hale GÜNEY, Phrygia'dan Tanrı Apollon'a sunulan Yeni bir Altar Adağı
Muammer İREÇ, Ege Arkeolojisindeki Kolonyal ve Postkolonyal Yaklaşımların Batı Anadolu Geç Tunç Çağı Literatürüne Etkileri: Iasos ve Miletos Örneği
Hazar KABA, Marble Funerary Vases from Sinope
Ahmet MÖREL, Kümbeteleni Komenin (Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi) Roma Dönemi Mezarları
H. Yeliz ÖZTUNÇ – Serap ERKOÇ, Side Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Mermer Aphrodite Heykelciği
Yusuf POLAT, Yazılıkaya/Midas Vadisi Araştırmalarında Bulunan Bir Kaya İdolü
Ahmet Tolga TEK, Greek and Roman Provincial Coins found at Aphrodisias: Preliminary Results from the 1998-2019 Seasons
S. Gökhan TİRYAKİ, Demirçaç Anadolu'sunda Çocuk/Çocukluk Temsilleri Üzerine
Dies van der LINDE, Pediment Blocks in the Valley of Apollonia (Pisidia)
Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri
Colloquium Anatolicum Directions for Authors

SYLLOGE NUMMORUM GRAECORUM

Turkey 11; Turkey 9 - Vol. 3

Turkey 11, The Çetin Erdem Collection.
İstanbul, 2019, ISBN 978-605-7673-06-0

Turkey 9, The Özkan Arıkantürk Collection, Volume 3: Mysia.
İstanbul, 2019, ISBN 978-605-7673-22-0

Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 11. The Çetin Erdem Collection: Lydia and Phrygia (Haz. O. Tekin – A. Yacı), TEBE & AKMED, İstanbul, 2019.

Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 9. The Özkan Arıkantürk Collection. Vol. 3: Mysia (Haz. O. Tekin – A. Erol-Özdizbay), TEBE & AKMED, İstanbul, 2020.

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE) ve Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) tarafından yürütülmekte olan ve Türkiye'deki kamu müzeleri ile özel koleksiyonlarda bulunan Klasik, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine tarihlenen kent sikkelerinin kataloglarının hazırlanmasına yönelik SNG Turkey projesinin son iki cildi birkaç ay arayla yayımlandı. Oğuz Tekin ve Arif Yacı tarafından hazırlanan ve Çetin Erdem koleksiyonundaki Lydia ve Phrygia bölgelerini kapsayan ciltte (598 adet) yoğunluk Sardeis, Philadelphia ve Thyateira sikkelerindedir. Oğuz Tekin ve Aliye Erol Özdizbay tarafından hazırlanan ve Özkan Arıkantürk koleksiyonundaki Mysia bölgesini kapsayan (1230 adet) ciltteki sikkelerin büyük çoğunluğunu ise Pergamon ve Adramyteum kentlerinin sikkeleri oluşturmaktadır.

Enstitü Yayınları

Bilimsel Dizi

- Alparslan, M., *Yayınlanmamış Boğazköy Tabletleri (Bo 8486-8694) / Unpublizierte Boğazköy Tafeln (Bo 8486-8694)*, İstanbul, 2016.
- Doğan-Alparslan, M., *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı - Filolojik Belgeler Işığında, Studia ad Orientem Antiquum - 1*, İstanbul, 2012.
- Baykan, D., *Allianoi Tıp Aletleri, Studia ad Orientem Antiquum - 2*, İstanbul, 2012.
- Alparslan, M. (Haz.), *Hititolojiye Giriş, Instrumental Linguarum Antiquarum 1*, (Dizi Editörü B. Demiriş), İstanbul, 2009.
- Corpus Vasorum Antiquorum, *Türkiye Cumhuriyeti (Turkish Republic 1, Fascicule 1), Silifke Museum (K. L. Zoroğlu)*, İstanbul, 2008.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 2 / *Anamur Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins (O. Tekin - S. Altınoluk)*, İstanbul, 2007.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 3 / *Çanakkale Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins of Mysia, Troas etc. (O. Tekin - S. Altınoluk - F. Körpe)*, İstanbul, 2009.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 4 / *Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrıkulu (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2010.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 5 / *Tire Museum. Vol. 1: Roman Provincial Coins from Ionia, Lydia, Phrygia and, etc. (O. Tekin - S. Altınoluk)*, İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 6 / *Burdur Museum. Vol. 1: Pisidia, Part 1: Adada-Prostanna (H. Köker)*, İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 7 / *Ödemiş Museum. Vol. 1: Roman Provincial Coins of Ionia, Lydia and etc. (O. Tekin - S. Altınoluk)*, İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 8 / *Muğla Museum. Vol. 1: Caria (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 1: Troas (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2015.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 10 / *The Yavuz Tatış Collection Part 1: Ionia and Lydia (O. Tekin)*, İstanbul, 2016.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 2: Aeolis (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2017.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 3: Mysia (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2020.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 11 / *The Çetin Erdem Collection: Lydia and Phrygia (O. Tekin - A. Yacı)*, İstanbul, 2019.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, *Turkey 1 / The Collection of Klima Plus in Silifke Museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights (O. Tekin - A.M. Merzeci)*, İstanbul, 2012.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, *Turkey 2 / Istanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights in the Department of Metal Objects (O. Tekin - G. Baran Çelik)*, İstanbul, 2013.
- Tekin, O., *Balance Weights in the Aegean World / Classical and Hellenistic Periods*, İstanbul, 2016.
- Savaş, Ö.S., *Anadolu (Hitit-Luvii) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları/Divine, Personal and Geographical Names in the Anatolian (Hittite-Luvian) Hieroglyphic Inscriptions*, İstanbul, 1998.

Bilimsel Toplantılar Dizisi

- Alparslan, M., *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*, İstanbul, 2017.
- Delemen, İ. - O. Casabonne - Ş. Karagöz - O. Tekin (eds.), *The Achaemenid Impact On Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007.
- Diñçol, Ali M. (Yayına Haz.), *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (5-7 Haziran 1996)/International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages (5-7 June 1996)*, İstanbul, 1999.
- Fischer, B. - H. Genz - E. Jean - K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, İstanbul, 2003.

Sürelî Yayın

- Colloquium Anatolicum I (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan), İstanbul, 2002.
- Colloquium Anatolicum II (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2003.
- Colloquium Anatolicum III (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2004.

- Colloquium Anatolicum IV (eds. M. Doğan-Alparslan - G. Ergin), İstanbul, 2005.
- Colloquium Anatolicum V (eds. H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2006.
- Colloquium Anatolicum VI (eds. M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2007.
- Colloquium Anatolicum VII (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2008.
- Colloquium Anatolicum VIII (eds. M. Doğan-Alparslan - Y. G. Ergin - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2009.
- Colloquium Anatolicum IX (eds. M. Alparslan - Y. G. Ergin - H. Peker - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2010.
- Colloquium Anatolicum X (eds. Y. G. Ergin - M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2011.
- Colloquium Anatolicum XI (eds. M. Alparslan - A. Akkaya), İstanbul, 2012.
- Colloquium Anatolicum XII (eds. M. Alparslan - F. Kaynar), İstanbul, 2013.
- Colloquium Anatolicum XIII (eds. M. Alparslan - B. Hürmüzlü-Kortholt - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2014.
- Colloquium Anatolicum 14 (eds. B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2015.
- Colloquium Anatolicum 15 (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2016.
- Colloquium Anatolicum 16 (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2017.
- Colloquium Anatolicum 17 (eds. E. Kortanoğlu - B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2018.
- Colloquium Anatolicum 18 (eds. E. Kortanoğlu - B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2019.

Kazı Monografileri

- Köroğlu, K. (ed.), *5. Yılında Yumuktepe/The V. Anniversary of the Excavation at Yumuktepe (1993-1997)*, İstanbul, 1998.

Popüler Dizi

- Alp, S., *Hititler'in Mektuplaşmaları*, İstanbul 2001².
- Alparslan, M., *Eski Anadolu'da Ticaret (MÖ II. Binyıl)*, İstanbul, 2010.
- Altınoluk, S., *Eskiçağ'da İrmak Tanrıları*, İstanbul, 2010.
- Anabolu (Usman), M., *Antik Çağ'da Et ve Balık Pazarları*, İstanbul, 2003.
- Baykan, C. - D. Baykan, *Eskiçağ'da Cam*, İstanbul, 2012.
- Bursa, P., *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul, 2010.
- Çete, İ., *Geçmişe Yolculuk Bir Gezi Rehberi, Journey into the Past: A Short Guide*, İstanbul, 1996 (Tükendi).
- Çokay, S., *Antikçağ'da Aydınlatma Araçları*, İstanbul, 2000².
- Delemen, İ., *Antik Dönemde Beslenme*, İstanbul, 2003².
- Delemen, İ. - S. Çokay-Kepeç, *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*, İstanbul, 2009.
- Demiriş, B., *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, İstanbul, 2002³.
- Diñçol, B., *Eski Önyasya ve Mısır'da Müzik*, İstanbul, 2003².
- Diñçol, B., *Eski Önyasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul, 2003².
- Dürüşken, Ç., *Eskiçağ'da Spor*, İstanbul, 1995 (Tükendi).
- Dürüşken, Ç., *Roma Dini*, İstanbul, 2003.
- Eğilmez, M., *Hitit Ekonomisi*, İstanbul, 2005.
- Fazlıoğlu, İ., *Eskiçağ'da Dokuma*, İstanbul, 2001².
- Fırat, M., *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*, İstanbul, 2016.
- Gülbay, O., *Eskiçağ'da Tuvalet Kültürü*, İstanbul, 2004.
- Hırçın, S., *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, İstanbul, 2000³.
- Hürmüzlü, B., *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, İstanbul, 2008.
- İren, K., *Vazo Resimlerinin Işığında Eski Yunan Çanak Çömlekçiliği*, İstanbul, 2003.
- Karagöz, Ş., *Eskiçağ'da Depremler*, İstanbul, 2005.
- Köroğlu, G., *Anadolu Uygarlıklarında Taki*, İstanbul, 2004.
- Özdizbay, A., *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul, 2004.
- Salman, B., *Eskiçağ'da Güneş Saatleri*, İstanbul, 2007.
- Serdaroğlu, Ü., *Eskiçağ'da Tıp*, İstanbul, 2002².
- Tekin, O., *Eskiçağ'da Para, Antik Nüsmizmatige Giriş*, İstanbul, 1998³.
- Tekin, O., *Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul (Byzantion)*, İstanbul, 2005³.
- Tekin, O., *Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler*, İstanbul, 2012.
- Uzel, İ., *Anadolu Tıp Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.
- Zeren Hasdağlı, Melike, *Eski Çağ'da Lahitler*, İstanbul, 2019.